

JANEZ JALEN

PREVISI

Solnce je osvetlilo prosojne megle nad Vrbskim jezerom in vzdolž Drave. Z vrhov gora je bilo videti, kakor bi si bila Koroška zasenčila svoj žalostni obraz z rožnatimi tenčicami.

Megle so se dvignile. Solnce je popilo vlago iz njih in jih sprevrglo v rahel veter. Kakor lastnega mladega življenja vesel pobič, je veter obrajal v jutranjem hladu peteline in križe na stolpih belih cerkva, katere so bili posejali karantanski svobodnjaki njega dni v zemljo od Zilske doline preko Beljaka, ki je dolin stekališče, čez Gosposvet in zmaja v Celovcu, in jih postavili tudi kakor pobeljena merjevka znamenja po zeleni Štajerski in še preko Mure prav tja do Blatnega jezera, ob katerem prhni Kocljevo gradišče.

Solnce je razlivalo svojo ogrevajočo svetlobo vsenaokrog. Veter se je pa za hip potuhnil, da ga ni bilo nikjer več čutiti.

Preden je solnce pogledalo v dno globoko zaoranih jarkov Karavank, se je veter razposajeno pognal proti jugu, goram v naročje. Tako plane pomladi napol dorasel žrebec na zelen pašnik in razkazuje z vratolomnimi skoki svojo doraščajočo moč.

Med travo na Golici, v skalah Rožice in ob meleh na pobočju Stola so zatrepetale očnice in murke, kresnice in pelin in sto in sto drugih rož. Veter jim je otresal obilno roso.

Tiho, kakor bi namenoma hotel koga presenetiti, se je veter zaletel tudi v razdrapane peči za Vrtačo.

V vrtaških pečeh, kjer na koroško stran nobena stopnja trdno ne drži, je prav takrat Matiju odpovedal svet pod nogami. Ujel se je še, hvala Bogu, posnel je pa na obeh komolcih in na desnem kolenu kožo do krvi. In ves život ga je zbolel. V dno srca ga je zaskrbelo, če si ni zlomil kakšnega uda, ali, če se ni morebiti v njem kaj utrgalo.

»O Marija, ti s planinske gore,
ti nam moreš pomagati.«

Odkrušen grušč je hrnel pod Matijem v dolino. Nad njim je iznad previsa začel klicati Lovrenc, najprej pridušeno tiho, potem pa cimdalje glasneje in bolj zaskrbljeno:

»Matija —? Matija — —? Matija — — —?«

Matija je prijatelja prav dobro slišal. Zavedal se je tudi, v kakšnih skrbeh je Lovrenc. Oglasil se pa ni. Se ni mogel. Pod njim je zijal prepad. Skala okrog njega se je rušila kakor leno zapečen turščen kruh. Kamor je prijel in kamor je stopil, se je vse zamajalo. In noge in roke so se mu tresle kakor bi ne bile več njegove. Na Boga in Marijo s planinske gore je kar pozabil. Tudi žene in otrok se ni utegnil spomniti. Prav za prav ni nič več mislil. Da ni odrastel pri jarcih v gorah, bi bil že ležal z razbito glavo globoko doli med skalami. Tako se je pa še vedno boril za trdno stopnjo in zanesljiv oprijem. Napora se ni nič zavedal, kakor se ne zaveda gams svoje prirojene spretnosti, kadar se mu odtrga pod nogami od pomladnega solnca odtajana skala, da vznak odleti ob steni navzdol, pa se na prvi polici spet srečno ujame. Tudi ni več vedel, kaj dela z rokami in nogami in kako se obrača z životom. Za vse na svetu bi ne znal povedati, kdaj je stopil na trdež in kako se mu je posrečilo z levo in desno obenem doseči zanesljiva oprijema, tako zanesljiva, da morebiti še dandanes držita.

Matija se je oddahnil. Noge in roke so se mu pričele umirjati. Grušč pod njim je utihnil.

»Krrrakh, krrrakhh, krrrakhhh.«

Okrog stebra od Stola sem se je pripeljalo dvoje krokarjev.

»Čudno modro so ustvarjeni ti črni ptiči. Nikjer ga ne vidiš, nič ga ne slišiš. Kadar pa zaropota v gori nekje kamen, ali zabobni plaz, se takoj oglase in pridejo pogledat, če jim ni morebiti kdo s svojo smrtjo pogrnil mize. In vedno se v parih spreletavajo. Ko sem odraščal, sem se moral pod Vrličiči s takim parom tičev skoraj do smrti stepsti za otočeno jagnje. Iz siromačka je v dveh letih zrasla kaj lepa ovca. Še sedaj redi Andrle tisto sorto.«

»Matijaaa —!«

Čez previs je pogledal Lovrenc.

»Hoooj!«

»Zakaj se mi ne oglasiš?«

V tovariševih besedah je začutil Matija dokaj nejevolje. Vedel je, da mora kar koj odgovoriti. Pa še preden se je mogel domisliti, kaj naj reče, je Lovrenc kratko in odsekano posvaril:

»Kamen!«

»Fiiiiiu,« je siknil mimo Matijeve glave za oreh debel odkršek in se nekaj sežnjev pod njim — »brrrnk« — razletel na tisoč koscev.

Za dva tri očenaše dolgo sta Matija pod previsom in Lovrenc nad previsom tiščala glavi k hladni skali in poslušala, če jima morda ne prifrči mimo ušes kar cela salva razdrobljenega grušča. Tako sta slišala na Laškem leta devet in petdesetega in šest in šestdesetega žvižgati krogle. Minuta se je zdela obema celo večnost dolga.

»Krrrah, krrrakh, krrrakh.«

Krokarja sta se pripeljala za strel blizu pogledat, kaj se godi v rušljivi steni za Vrtačo. Kamenje v višavah se je umirilo.

»Matija! Hitro splezaj sem gori. Od Možov sem slišim škrtati čevlje. Za nama gredo.« Lovrenc je spet govoril brez nejevolje, zato tembolj zaskrbljeno in pridušeno.

»Kaj ni gamsov nad nama?«

»Ne, ni jih. Veter proži kamen. Tudi če bi bili, moraš naprej, če nočeš, da naju ne ujamejo.«

»Puška nagaja in ves sem obtolčen.«

Lovrenc se je sklonil globoko čez previs. »Pomoli puško meni, sem gori. Ravno dosegla bova. Da boš pa laže prenesel bolečine po životu, se spomni na Marijano in otroke.«

»Puška je nabita.«

»Nič ne de. Nimam prvič opraviti s hudičevim zrnjem in svincem.«

Previdno je potegnil Lovrenc Matijevo puško nad previs k sebi in jo prislonil v ozek žleb, da bi mu bila, če bo treba, koj pri rokah. Sam se je skrtil za skalo in nameril proti Možem. Tenko je vlekel na ušesa poškrtavanje žeblicev in gledal kakor risa, kdaj se bo v skalah na drugi strani prepada kaj zganilo. Še trenil ni z očmi v strmino pod sabo, kjer se je prijatelj s previsom boril. Opogumljal ga je pa venomer:

»Brez skrbi primi. Tu zgoraj je skala trdna kakor kamenkost.«

Matija je stegnil roko nad previs in tipal s prsti za novim oprijemom. Okoren pajek se prestopa tako sem in tja, kadar se ne more odločiti, kam naj pripne mrežo.

»Buhhh.«

Kakor bi mu bil kdo zaplotno vrgel škaf vode v hrbet, tako nepričakovano se je znova zaletel veter v Matija in ga pritisnil k steni. Še preden se je utegnil Lovrenc ozreti po tovarišu, je Matija že držal za oprijem nad previsom. Za žilasto roko se je kaj kmalu pokazala tudi ožgana glava in nekaj krepkih preprijemov je vzdignilo ves život nad previs.

»Hvala Bogu!«

Krokarja sta se dvignila više pod nebo in odletela gledat, zakaj kamenje na Možeh tako nevsakdanje odjeka. Matija in Lovrenc sta se stisnila za skalo.

»Matija! Puško v roke.«

Matija je na odločno Lovrenčevo besedo nameril proti vrhovom, izza katerih je slutil, da se bodo koj koj prikazali lovci. Tako je pred leti spolnjeval rezke vojaške ukaze. Pretegnjene ude mu je še vedno pretresal pravkar prestani strah. Zavedel se je, da še precej časa s svojim razbolelim životom ne bo mogel plezati. Bil je tudi za trdno sklenil, da se ujeti ne da. Če bi ga bil takrat Lovrenc pozval, naj sproži v človeka, bi mu še na mar ne bilo prišlo preudarjati, kaj dela. Pred kratkim je on Lovrencu ubranil, da ni streljal. Prebudil bi se bil v njem nekdanji vojak, ki je bil v mirnih dneh trdno odločen,

da ne bo ubijal, pa je vendar v vsakem ognju streljal v žive kopice ljudi, ker mu je vselej nekaj reklo: »Če mi onih ne bomo, bodo oni nas.« Podobno ga prej iz rušeče se stene ni rešilo preudarno razglabljanje dozorelega moža, pač pa za tiste minute v njem oživiljeni nekdanji ovčar, tako doma v gorah, da brez razmišljanja prime za trdni oprijem tam, kjer si jih sto in sto ne zna več pomagati.

Od nekod je priletel droben hrošček in sedel na cev Matijeve puške. Ni še sklopil spreminjasto bleščečih krilc, že je šinil iz ozke špranje v skali črn in ves kosmat pajek in stisnil premočno zavarovano telesce v pošastne klešče. Matija je pritegnil puško k sebi in skušal odpihniti pajka s hroščka. Drobna živalca se mu je zasmilila, pa se ni zavedal, da zato, ker je sam pravkar prestal smrtni strah, v boju z mogočno goro, v primeri s katero je bil še bolj drobna smet kakor je poginjajoči hrošček v senci cevi njegove puške. Pajek se je oprijel z vsemi osmimi nogami in se prihuljil tesno k skali. Matija je stegnil roko, da s prstom odfrčne morilca v prepad. Pajek pa se je kakor na vzmetih odgnal in bliskovito naglo zbežal z bornim plenom nazaj v svojo špranjo.

»Ne premikaj se. Morebiti naju že skušajo spaziti. Ne slišim več glodati železa ob kamen.«

Matija je spet uravnal svojo puško in zapičil oko v špice na nasprotnem grebenu. Ni dolgo napenjal pogleda, ko je dregnil narahlo s komolcem Lovrenca:

»Si videl?«

»Sem. Nekdo je pomolil puškino cev izza skale. Glej! Še eden.«

»In še tretji.«

»Vidim. Da si se le o pravem času do sem prikopal. Kar mirno čakajva. Se bodo že izdali, kaj mislijo.«

V sredi med cevmi peterih pušk, na tej strani dveh, na oni pa treh, katere so se spogledavale s črnimi smrtonosnimi očmi, se je v jasno jutro oglasilo zlato doneče požvižgavanje, kakor bi si mlad goslar žvižgal drobno pesemco, kadar se ves prevzet prve nedolžne ljubezni vrača izpod okna svojega cvetočega dekleta.

Lovrenc in Matija sta si začela prišepetavati:

»Skalni plezavček.«

»Ga slišim in vidim. Lepo pisan ptiček je.«

»Tudi midva sva bila mlada.«

»Ko bi človek znal tako z lahkoto plezati po skalah.«

»Potem bi v vseh gorah nikjer več ne bilo mirnega kotička. In — Zakaj naj bi Bog ravno človeku dal vse spretnosti. Morebiti zato, da bi se mu laže puntal.«

Obmolnila sta in se tako zaverovala v plezavčka, da sta skoraj prezrla, kako je počasi na Možeh izza skale zrastel najprej zelen klobuk z gamsovimi čopom. Za njim se je primolila vsa glava in roke so dvignile preko brk daljnogled na oči.

»Psssst!«

Preganjanca nista dolgo čakala, da je od preganjavcev vstal prvi in pokazal vso svojo visoko postavo. Oni z gamsovim čopom in daljnogledom je bil. Za njim sta se dvignila še druga dva. Starejši je nosil ruševčevo pero za klobukom, mlajši samo šopek očnic.

»Še ne sanja se jim ne, da sva tako blizu njih. Drugače bi se ne nastavljali za tarčo.«

Plezavček je utihnil, zrefetal in odletel tako nizko nad Matijem in Lovrencem, da bi ga bila lahko z roko dosegla.

»Zlata vreden ptiček si. Kako dobro si náma v prid premotil lovce. Kar poljubil bi te.«

»No, no. Oženjen dedec si in pet otrok že imaš, pa tako razneženo govoriš. Prav nič ti ne pristojá.« Razposajeno je Lovrenc izpod povešenih brk ponagajal tovarišu.

Matija mu odgovora ni ostal dolžan: »Nič mi ne oponašaj Marijane in otrok. Tudi ti bi se bil rad obabil, pa ti na županiji niso dovolili.«

Redko komu bi Lovrenc teh besedi ne bil zameril. Matiju jih ni. Matija ga je dobro poznal in vedel, da se Lovrenc med pravimi rad ponorčuje iz samega sebe. Nalašč ga je na to navedel. Saj so bili on, Lovrenc in Janez trije najbolj pravi. Vsi trije že od mladih nog prijatelji in vsi trije v dveh laških vojskah komorati. Devet in petdesetega in šest in šestdesetega pod Kustoco. Matija je dobro zadel in Lovrenc je kar koj poprijel:

»Mi niso dovolili vzeti Špelo. Komu so bolj skljubali kakor sami sebi. Špela lepo na Pokljuki planini in se ji godi, kakor bi se ji pri meni nikoli ne. Naš kraj je pa ob najboljšo majerco. Če je drugim prav, je meni tudi, saj imam samo takrat kravo, kadar se ga nakravim. Ooo, Špela je na dobrem, jaz nič na slabšem. Mi vsaj ni treba napol zastonj vleči bahatim kmetom. Saj nisem dolžan za drugega skrbeti kakor samo sam zase, pa za tisto svojo staro, ki jo odzadaj nosim. Ta se je že davno naučila, da veliko prenese. Kadar me ne bodo več hotele nesti noge za gamsi, bom pa na srenjo spadela. To jim bom uganjal puščobo, ko bom hodil od številke do številke jest in spat. Pri vsaki hiši bom babo tako razjezil, da jo dedec za tiste lune še pogledati več ne bo smel. In kadar bom umrl, me bodo morali zastonj pokopati in še stroške bodo imeli z menoj. Jim bom že zagodel berača, ki se ne sme ženiti, da ne bi beračije naprej sejal, kakor so rekli takrat. Seveda. Namesto njih naj nosimo kožo naprodaj na vojske. Če si srečno odnesel glavo in ude in vsa dolga leta odslužil, bi pa komaj bilo, da bi se sam nasadil na bajonet, da ne bi prišel domov v napotje. Saj privoščim jim ravno ne, primazalo bi se jim pa. Bog naj jih kdaj udari s takimi časi, da bo moralo vse od kraja na vojsko. In smrt naj tako žanje, da bo po vojski gruntarskim vdovam kruljavih kajžarskih sinov zmanjkovalo za možilo.« Lovrenc je pljunil v razpoko pred sabo.

Matiju je bilo žal, da je podražil prijatelja, ko se je tako bridko razvnel. Hotel je ujevove misli zaobrniti drugam:

»Preglasan si.«

»Samo kdo naj se mi gane. Odpihnem ga kakor muho. Poglej, kako neumno skupaj tišče. Kakor jarci. Dva z eno kroglo lahko prevrnem. Tretjega bi ti prav gotovo ne zgrešil. Podobno stoji, kakor tisti laški oficir, ki si ga prekucnil z zidu, ko smo jemali Kustoco.«

Matija je malo pomolčal, preden je odgovoril:

»No, no, no. Le kako da sem ga ravno jaz.«

»Prisegel bi ne, sem pa trdno uverjen. Si rekel takrat: ‚Nič več ga ne morem gledati, kako se korajži in jim ukazuje, da nas moré.‘ K murvi si prislonil in sprožil. Seveda. Skozi dim se ni videlo, kaj je krogla naredila. Plementezar se tudi ni več pokazal, čeprav se je parkrat tam okrog za skedenjska vrata na široko razkadilo. Sem prav nalašč pazil, ko smo dreveli po bregu navzgor. In menda ti tudi.«

Kakor prej Lovrenca, je sedaj Matija pričela minevati dobra volja:

»Bog ve, kdo ga je. Kaj sem mar samo jaz streljal!«

»Z eno samo kroglo je bil preluknjan. Saj smo ga skupaj šli gledat. Takrat si verjel, da si ga. Ne vem, zakaj se doma vsa leta tako braniš priznati.«

»Če sem ga, ali če ga nisem. Sedaj je, kar je. Samo ne govori tega okoli, da ne zve ona in otroci.«

»Drug bi se še hvalil, ti pa —«

»Jaz se ne bom,« je kratko odsekal Matija.

»Zgovorjeno. Nisi ga. Kdor bi hotel vedeti drugače, mu bom že znal usta zamašiti.«

Od šentanekove peči sem se je pripeljal s široko razpetimi perutnicami orel. Gamsovega kozliča je nesel v krempljih.

»Vidiš, Matija. Ta si sme vzeti svoj kos mesa, zase in za svoje otroke. Ti ga za svoje ne smeš. Zaslužiti jim ga tudi ne moreš.«

»Je pač tako na svetu.«

»Tako je, da je kar skoraj vse narobe. Ukazovali so nam streljati ljudi, ki imajo dušo in ki nam nikoli niso prizadejali nič hudega. Svojo zemljo so pred tujci branili. Se zna zaobrnti, da bomo kdaj mi morali svojo pred njimi. Gamsa, ki ga je kaj v lonec djati, da bi se otroci najedli, pa ne smeš ubiti.«

»Bogatinci tako peljejo svet.«

»Kaj so mar onile trije lovci na Možeh bogatinci? Niso in nikoli ne bodo. Podobni se mi zde psom, ki gonijo zajca, da jim do tal jeziki iz gobcev mole. Ko pa lovci zajca ustrelje, dobe psi za plačilo samo osrana čreva, za katere se pri priči zrávsajo. Če se pa nikomur ne ljubi zajca odpreti, razženejo pse z brcami. Pa pes je vsaj pes. Prirojeno mu je, da podi divjačino. Ljudem pa ni prirojeno, da peste reveže za oglodane kosti, ki jim jih bogatinci včasih vržejo s preobložene mize. Kaj bi ne mogel takle plačanec včasih na eno oko malo zamižati? Kar postrelil bi jih.«

Lovrenc je položil kazalec na sprožilo. Matija se je ustrašil, če mu ni morebiti jeza zatemnila razsodnosti. Kar samega sebe ni mogel razumeti, kako se je ob jeznem prijatelju spet umiril. Prijel ga je za roko:

»Lovrenc, imej pamet. Kruh je kruh. Ti si ga pač tako služijo.«

»Hudiču naj se zagolsne tak kruh. Jaz bi se nad prvim grižljajem zadavil.«

Lovrenc je jezno prhnil in oni trije na Možeh so vsi naenkrat zaokrenili glave in prisluhnili. Matija in Lovrenc sta se potuhnila, da še dihala nista več na polno sapo.

»Ist jo nichts los. Nur a schwidliges Schof tuts irgendsbo schnaufen.« Oni z gamsovim čopom na klobuku je malomarno zamahnil z roko. Videti je pa bilo, da je vsem trem nekam neprijetno in da jih prav nič več ne mika še nadalje postajati na vrhu grebena. Zaobrnilo so se in jima kar koj izginili izpred oči.

»Srčnosti nimajo ravno preveč. Malo sem smrknil, pa so se jim hlačice stresle. Prav gotovo bi se ne bili predrznili prijeti Janeza, da sva midva prej v melu vsaj za strah streljala.«

»Vedi zlomka, kako bi se bilo izteklo. Vama z Janezom je lahko, ko sta sama. Naj jaz par let zapora dobim! Veš, da me je začelo skrbeti, če Janez ne bo znal molčati.«

»Janez? Če mu jermena s hrbta režejo, ne bo zinil.«

»Utegnejo ga izviti, da se mu bo zareklo.«

»Sodim, da ne. Ne rečem pa nič.«

Obmolknila sta. Misli so obema ušle do prejšnjega večera in še dljè nazaj ...

Matija je zadnje dni žel travo v Plaznini. Zavaljo suše se je seno slabo naseklo in otava ni mogla odgnati. »Še do svečnice bi ne mogel preživiti krave. Brez mleka ne kaže biti pri majhnih otrokih.« In še tele, če bo kravica in vse srečno, bi pomladi rad redil. Seveda. Tako za vsako priliko je bil vzel tudi puško s sabo. »Kar prileglo bi se po dolgem času za Véliki Šmaren spet malo mesa.«

Z Lovrencem sta se bila za danes zavaljo tistega srnjaka pod Bukovo pečjo zgovorila. Sinoči sta bila v koči na Jezercih zlezla že v pograd, ko je prihitel v eni sami ihti Janez z Zelenice pravit, da je v Šentanekovem melu cel trop gamsov. On, da bi zagnal, Lovrenc in Matija bi pa čakala. Ni mu bilo treba kdo ve kako prigovarjati, da sta se vdala.

V Bukovi peči se je oglasila uharica: »Uhuuu —«

Spali niso nič kaj prida. Roj sestradanih bolh jih je obsul. Najteže je prenašal pike Matija, ki je bil vaje čist postelje. Vse mogoče mu je hodilo na misel. Le svojih mladih let, katera je več poletij preživljal v tej in sosednjih planinah, se ni nič spomnil. Živo pa je videl pred sabo morje in tistega Istrijana, ki je zaklanega prašička utihotapil z morja na suho.

Bilo je po vojski devet in petdesetega leta: »Uši smo šli past na Laško, opravili smo pa manj kot nič.« Z drugimi vred je Matija nekaj mesecev stražil obalo, predvsem zavoljo soli: »Le zakaj gosposka nalaga fronke na sol. Revež in bogatin jo približno isto težo porabita. Revež bi jo skoraj gotovo kakšno zrno več, ko bi škoda ne bilo. Pečenko in potice in druge take kočljivosti naj bi ofronkali.«

Odnekod je priteklo po tramu polh in zažrnjohal tik nad glavami.

Tisti Istran, precej prileten je že bil, je Matijo tako lepo prosil. Zavoljo otrok, katerih ima vse živó doma, je rekel. Ni lagal. Se je kar videlo, da ne. Je bil preveč zgaran.

Matija je bil že vse okrog sebe ugledal, če koga izmed višjih ni blizu kje, in pravkar hotel reči Istranu, naj hitro gre, ko mu je možak stisnil goldinar v roko. Morebiti zadnjega, ki ga je imel. Saj bi bil reveža spustil brez podkupnine, denar je pa vendar vzel. Ga je bil zares potreben.

Hudo je moral biti zdelan možak, ko se s takó majhnim praščkom kar ni mogel prikopati na vrh skal. Straže naj bi se pa vsak čas premenile: »Kaj bo, če se dožene, da sem denar vzel? Drugače bi se že kako izgovoril.«

Komaj komaj se je srečno iztekla tista reč. Goldinar so prihodnjo nedeljo z Lovrencem in Janezom skupaj zavečerjali in zapili. Zdelo se mu je, da bi mu na duši gorel, če bi ga obrnil samo sebi v prid.

»Uhuuu,« je zgrmelo koj za kočó.

Matija se je zdrznil. Lovrenc je sedel in si pomencal oči. Janez je pa zamomljajal z ustmi in prenehal smrčati.

»Uhuhuhuuu.«

»Sova.« Lovrenc se je popolnoma predramil.

»Nič kaj prida ne pomeni,« je zaskrbelo Matija.

»Bodi no babjeveren,« ga je miril Lovrenc.

»Pihalnik vzamem in ji posvetim.« Tudi Janez je sedel.

»Čakala te bo.«

»Stavim, da jo zalezem.«

»Le čemu ti bo. Saj ni za v lonec.«

»Pero si zatakнем za klobuk.«

»Zavoljo peresa vendar ne boš ubijal tako redke živali. In strel bi nas utegnil izdati.«

»Kóga se pa kaj bojim!«

»Bodi no pameten. Sovo že jaz odženem.«

Matija je zlezal s pograda, razgrebel pepel na ognjišču in oživil ogenj. Dim se je dvignil pod okajene skodle, si poiskal izhoda skozi dimnice pod streho in tiščal pri vseh špranjah na svobodo. Uharica je utihnila.

Janez je znova zasmrčal, Lovrenc pokojno zadihal. Matija je spet zlezal na pograd in slišal zavpiti sovo visoko gori v Požganju. Zaspal ni trdno nič več. Tako v nekakih klamah so mu včasih malo oči padle skupaj.

»Ja, ja. V gorah in ob morju je siromaku življenje težko. Ko bi vsi skupaj držali, oni ob morju in mi v gorah —.«

Sredi misli je zadremal.

Menda se tistih par ur ni več primerilo, da bi vsi trije obenem spali. Vsak je vselej, kadar se je prebudil, prisluhnil v temno noč. Zunaj se ni oglasila nobena žival več. Enakomerno se je Završnica prelivala čez kamenje. V koči pod pogradom je miš glodala pozabljeno skorjo kruha.

Zvezde še niso vse ugasnile. Janez, Lovrenc in Matija so že šli po dolini navzgor proti Srednjemu vrhu. Hodili so po travi, tako tiho, da še govorili niso nič med sabo. Iz zamišljenosti jih je sunkoma iztrgal vreščec krik, ki se je odtrgal v frati nad njimi. Vsi trije so kakor pribiti obstali in kakor na povelje vsi imeli že pripravljene puške za strel. Janez se je sklonil narahlo naprej, stisnil zobe in nabral v največjo pozornost svoj neobriti obraz. Skozi priprte trepalnice je prebadal z očmi jutranji somrak. Kmalu je ugotovil:

»Lisica davi kokoš ali petelina. Mladica bo, ko tako počasi mori. Streljati ni vredno. Še ne nosi kožuha za rabo.«

Puške so drug za drugim spet obesili na ramo. Niso se pa še dobro prestopili, ko je Matija stegnil roko, s prstom pokazal proti frati in skoraj zavpil: »Sova!«

Uharica je pravkar dvignila s kremplji velikega črnega petelina in neslišno plula z njim proti Bukovi peči.

»Petelin in uharica bi bila vredna strela. Škoda,« je pripomnil Lovrenc.

»Prihrani svinec za gamse,« je pomežiknil Janez.

»Kaj pa, če bi se rajši najinega srnjaka lotili, Janez?« Matija je obstal sredi koraka.

»Matija. Vse kaže, da verjameš v vraže. Kaj res človek v zakonu postane taka baba. Lovrenc! Zahvali Boga, da so ti ženilo odrekli. Jaz rajši še poizkusil nisem.«

»Vidva lahko govorita, ko sta sama. Nas pa je sedem, kadar smo vsi doma. Pa. Da ne bosta rekla. Pojdimo!«

Ves čas prav do konca Zelenice je Matija hodil naprej. Znal je tako voditi, da so šli mimo dveh tropov krav, pa jih ni čutil noben pastir in nobena majerca.

Z vrha Zelenice se kar nagledati niso mogli. Solnce je osvetljevalo vrhove gora. Nad ravnino proti Celovcu je veter trgal rahlo meglo in v Šentanekovem melu je bilo gamsov kakor jarcev: »Dva in trideset — pet in trideset — sedem in trideset — in še bo kateri v ruševju skrit.«

Dolgo so se razgledovali. Vse je bilo varno. Ne na tržiško in ne na brezniško stran se živa duša ni nikjer ganila. Dogovorili so se in razšli. Lovrenc in Matija sta zlezla skozi ruševje med skale na Begunjšici. Janez se je spustil proti Sveti Ani navzdol. Kar lepo ga je bilo gledati, kako je zajel gamse, da se mu niso mogli več

umakniti v šentanekovo peč. Kakor bi redko kdo znal, je premaknil gamse na to stran sem in Matija in Lovrenc sta že izbirala, katerega kozla kdo podere.

»Fii. Fifififi. Fifiiviii.« Od vseh strani se je oglašal žvižg. Ni bil pisk gamsov. Piščalke so brlizgale; zgoraj in spodaj, spredaj in zadaj.

Lovrenc je planil navzdol k Matiju: »Past so nam nastavili. Obkoljeni smo. Streljati bo treba.«

»Ne, nikar. Lahko uideva še čez Može in skozi razdrapane peči za Vrtačo. Pot poznam.«

»Kaj pa Janez?«

»Se bo že kako izmuznil.«

»In če ga ujamejo?«

»Ljudi ne bova zato ubijala. Brž za mano.«

Lovrenc ni utegnil več premišljati. Hiteti je moral za Matijem, ki se je tako vajeno plazil okrog skal in se previjal skozi ruševje, kakor lisjak, kadar so mu psi na sledi. Lovci so ju zapazili šele, ko sta bila že več streljajev zunaj njih obroča. Sama sta pa tudi še videla, kako so prijeli Janeza. Celo ugotovila sta, da Janez takrat ni imel več puške.

V steno se je prvi pognal Lovrenc. Da se ni, bi se jima bilo najrajši vse drugače izteklo.

»Brunk, brunk, brrr.« Pod previsom se je samo od sebe odtrgalo kamenje. Spogledala sta se in si molče povedala, da nazaj doli čez previs ne moreta več.

Lovrenca je skrbel Matija, ki je imel vso obdrgnjeno kožo. Sam bi že še kako.

Matijeve misli pa so romale k Mariji na Višarje. Marsikatero zgubljeno jagnje mu je v mladih letih pomagala poiskati, pa bi sedaj ne uslišala njegove prošnje, ko moleduje zavoljo nedolžnih otrok. Nič ga ni bilo sram vpričo Lovrenca glasno zapeti molitev:

»O Marija ti s planinske gore,
ti nam moreš pomagati.«

Lovrenc se je zavedel, da mora prijatelja srečno privedi skozi steno na vrh. Ne samo zavoljo njega samega. Tudi zavoljo Marije s planinske gore. Da bi se Matija z vso preudarnostjo lotil plezanja, mu je hotel najprej odvzeti skrbi polne misli:

»Nič ne maraj! Če so Janeza prijeli, zato se ne bo Vrtača v Begunjšico zaletela. Pa če še tudi naju malo priprejo, se Stol ne bo za las ponižal. Kaj prida nam tako ne morejo. Kako si imel prav, da nisi pustil streljati!«

»Vem, pa sem bil pred kratkim sam pripravljen sprožiti. Prav nič ne misli človek v smrtnem strahu.«

Krokarja sta se odpeljala kdo ve kam. Orel je najbrž počival v svojem gnezdu visoko nekje. Plezavček je spet priletel k Lovrencu in Matiju. Prav nič se ni bal.

Matija je vstal: »Prijatelj! Kar pojdiva. Plezal bom jaz naprej.«
 »Veš, da ti ne pustim, vsemu obtolčenemu. Samo na smer pazi, ko jo poznaš.«

Okroglo uro se je sukal rdečkasto nadahnjeni ptiček okoli Lovrenca in Matije. Na zlato piščalko jima je požvižgaval. Vse vrtaške peči, kjer na koroško stran nobena stopnja trdno ne drži, je pomagal preplezati, dokler nista prijatelja pogledala z grebena za Suhj ruš, kjer je svet z jarčjimi stezami vsenavskrižem prepreden. V slovo jima je zažvižgal nebeško lepo pesemco. Komaj za seženj daleč od začudenih prijateljev je razprostrl svoji metuljčasto pisani perutki. Poletel je solncu naproti in utonil v zlatih žarkih. Matija je bil trdno uverjen, da ga je obakrat, k previsu in v steno, poslala Marija s planinske gore.

Lovrenc in Matija sta se spustila po melu navzdol. Zavila sta okrog Male glave skozi prelep vrt očnic. — Dandanes ne cvete tam nobena roža več. — Na vrhu Šije sta naletela na ovčarja Kordeža. Bila bi se mu ognila, pa je kar zrastel pred njima iz tal:

»Kaj ni bilo nič?« Pokazal je s praznima rokama kakor bi streljal.

»Če še ne veš, da v vsakem grmu ni zajca, še to zapomni, da se za vsako skalo ne pase gams.«

»Nekam ugnana se mi zdita.«

»Najbolj prav bi to hodilo, če se ti tako zdi, da naju nisi nič videl. Na, pij.«

Lovrenc je Kordežu ponudil žganja, Matiju pa na skrivaj namignil. Prijatelj mu je pokimal, da razume. Pastir je vrnil Lovrencu prazno steklenico — zahvalil se ni nič — in je neprijazno ošvrknil s pogledom Matija.

»Pa srečno pasi,« je voščil Lovrenc Kordežu in stopil za Matijem.

»Tudi vama v drugo več sreče. Posebno tebi, Matija, ki imaš ženo in otroke.«

Matija in Lovrenc sta dobro razumela, zakaj je Kordež namignil na ženo in otroke. Je tudi namenoma tako prišpičil glas.

»Pri studencu me počakaj,« je zamrmral Lovrenc in odšel nazaj k ovčarju, ki je oprt na komolec, s škodoželjnim nasmehom na ustih slonel v rebri:

»Kaj mi boš še povedal?« Kordež je pričakoval, da ga bo Lovrenc pričel moledovati, naj nikomur ne pripoveduje, da ju je srečal: »Saj nič ne rečem, če bi bil ti sam. Onilega tam doli pa ne morem.«

»Aha, sem uganil lumpa,« je pomislil Lovrenc. Pokazal tega ni. Potajil se je.

»Ooo, nič ti ne bom povedal, nič. Samo prej vpričo Matija nisem hotel govoriti, ko vem, kako sta si. Sedaj pa, ko sva sama, bi te pa vprašal, zakaj se ti je zadnjič od Novinovih svigli tako mudilo. Prav pred nosom so se ti bile vnele. Sem mislil, da boš gasil, si pa tako bežal, kar so te noge nesle. Aaa?«

»Kdo to pravi?« Kordež je prebledel in vstal.

»Jaz, ki sem te videl.«

»Si že spet kakšnega srnjaka čakal.«

»Kaj sem imel opraviti tam okrog, tebi nič mar.«

»Nisem nalašč zažgal. Iskra mi je padla iz čedre.«

»Saj nič nisem rekel. Čudno se pa sliši, da ti je iz čedre ravno v Novinove svisli odletela iskra. Prav v Novinove, s katerim sta si že celo vrsto let navzkriž. Jaz ti verjamem, če hočeš, da nisi namenoma zakuril. Pri sodnji se pa utegnejo na tak zagovor smejeti. Sicer pa. Tudi tobaka ne smeš povsod kaditi. Na senu že ne.«

Kordež je kar obnemel. V Srednjem vrhu so pozvonkljavali zvonci njegovega tropa.

Lovrenc si je zaslonil usta z dlanmi in glasno povedal:

»Matija. Malo še potrpi. Sem že skoraj opravil.«

»Jaaa,« se mu je odzval Matija.

»To boš menda sam dobro vedel, da požigalec ne more biti za pričo. Posebno proti takemu ne, katerega že od mladih nog zavida, kakor ti Matijo.«

»Bum, bum, bum,« je nabijal veliki zvonec. Najbrž je prav takrat ovca, ki ga je nosila, mahala po muhah. Kordež je molčal in gledal v tla.

Lovrenc je postal nepočakan: »Kako bova naredila? Ali naj povem Novinu ali ne? Povrniti mu res nimaš kaj, posadi te pa lahko za kakšno leto. Kdo te bo še pogledal, ko prideš iz zapora? Požigavca?«

»Bodi no pameten.«

»Da sem sedaj jaz pameten, bi ti prav hodilo. Ti pa prej nisi maral biti. Kaj?«

»Saj veš. Oba z Matijem sva hodila za isto majerco.«

»Vem, vem. Tudi to vem, da bi bila za Matija dala vse, tebe je pa teže videla kakor ščurka, pa si vendar za njo tiščal. Da te le sram ni bilo. Prav, da si me spomnil. Matiju povem zavoljo svisli, da te bo do groba imel na uzdi.«

Kordež je vzdignil roke kakor otrok, ki zagleda v očetovih rokah šibo in se ji skuša ogniti: »Lepo te prosim, Lovrenc, nikar. Tudi v mislih mu ne bom nikoli nič žalega storil.«

»Samo poizkuši še kdaj. Dobro pašo!«

Z mlado nogo kakor tisto leto, ko so se z Matijem in Janezom skrivali, je Lovrenc hitel proti studencu navzdol. Grede je sklenil, da o Kordeževem požigu res ne bo Matiju nič povedal: »Kaj bi ga vznemirjal. Samo, če bi me smrt začela loviti za vrat, bi —« Zamahnil je z roko: »Bog ve, komu je prej pisana?« Postal je take volje, da je začel oponašati plezavčka. Kako se je začudil, ko se je v skalah Srednjega vrha oglasil zlati ptiček.

Ves potrj je sedel pri studencu Matija.

»Kaj se tako počivkano držiš?«

»Čimdalje bolj me skrbi. Kordež ne bo tiho.«

»Po čem sodiš, da ne bo?« Lovrencu se je zdelo, kaj misli prijatelj.

»Si mar že pozabil, kako je pred leti tiščal v Marijano?«

»Nisem. Zato sem mu tudi gobec zaklenil, bolj, kakor ga ima zaklenjenega medved na Veliki Šmaren, ko gre skozi ves trop, pa nobenega jarca še ne povoha ne.«

»Kako si to naredil?«

Lovrenc je skomignil z rameni: »Ali ne slišiš, da nama danes že tretjič plezavček poje? Morebiti ga res pošilja za nama Marija s planinske gore. Pojdiva!«

Da bi nikogar več ne srečala, sta zavila s steze v grmovje.

Tiho, kakor zalezovana srnjaka, sta se priplazila v Plaznino. Skrila sta puški. Matija se je oddahnil, Lovrenc pa ni dosti porajtal. Pri Jamah je zaklenkalo poldne. Glasno sta molila angelovo češčenje.

Lovrenc je popoldne pomagal spravljati Matiju posušeno travo k poti. Po melu navzdol sta jo vlačila na vlakah. En sam bi komaj kaj opravil. Še nevarno je zanj. Skoraj vsaka vlaka se čez presek na glavo postavi, če je kdo z vrvjo nazaj ne vleče.

Po dolini so se oglasili zvonovi. Nabijalo je delopust k Šmarnemu. Matija in Lovrenc sta navožen kup sena zadelovala z vejami proti dežju in živini. Matija je razmišljal, kako bo napravljeno mrvo spravil domov: »Za voznika ne bo denarja. Če bi mi za kakšno dnino hotel kdo pripeljati. Tudi poldrug dan bi šel delat. Najbolj gotovo bom moral seno v rjuhi na hrbtu domov znositi.«

»Če me ne zapro —?« Oglasil se je v njem pomislek, kakor bi ga bil Kordež prišepetnil.

Šele, ko je nehalo seno pošumevati in vejevje vršati, sta Matija in Lovrenc opazila, kako v popoldanski vročini Zavrhom vse utihne. Skoraj se slišijo metulji frfotati od cveta do cveta.

Skrb v Matiju ni utihnila.

Lovrencu je ves čas uhajal pogled pod Bukovo peč. Ni mogel več zdržati. Moral je spomniti:

»Matija! Kaj, ko bi vendar pogledala za tistim srnjakom?«

»Bodi no, bodi.«

»Ko imava časa na ostajanje.«

»Ne upam tvegati. Skórec naredim in otrokom naberem malín. Ni veliko, pa je tisto gotovo. Če grem na srnjaka, jim res lahko prinesem meso, lahko pa tudi dolg stradež. Najbrž jim ga že nesem. Janez in Kordež —«

»Naj te vendar tako hudo ne skrbita.«

»Saj ti ne veš —«

»Naberiva otrokom malin,« je odsekal pogovor Lovrenc.

V frati sta prepodila divjo kokoš s poznimi piščanci. Kokla je z glasnim hrupom odletela, piščanci so zavreščali naokrog po mahu in listju in travi in že nikjer več nobenega ni bilo. Iskala sta in iskala, našla pa nič. Kakor bi se bili v zemljo vdrli.

»Kako se vendar žival zna skriti, koj, ko dobro iz lupine izleze,« je pripomnil Lovrenc.

»Tudi midva sva se znala skriti. Samo, če naju ne izdajo —«

Otroci so pospali. Okrogli obrazki so bili okrog ustec od malin rdeče umazani. Za mizo je ob brljavi luči sedel Matija in si podpiral glavo. Na stropu so pobrenčavale muhe.

Izpred ognjišča je v cokljah prištorkljala Marijana. Pogledala je po malih in prisedla k možu:

»Drobiž je zdrav, hvala Bogu. Tebi nekaj manjka.«

»Ne, nič mi ni.«

»Ali ti kaj skuham?«

»Saj pravim, da se dobro počutim.«

»Nekaj zrn kave še imam, če hočeš?«

Matija je sprevidel, da žena ne bo prej odnehala, dokler ji vsega ne pove. Spomnil se je tudi, da ima Marijana v svoji skrinji še neporavnan gamsov čop. Če pridejo preiskavat in ga najdejo? Ne bo se jim znal izgovoriti, kje ga je dobil.

Čez polnoč sta Matija in Marijana ob priviti luči sedela pri mizi. Oba sta bila trudna od dela, oba je še bolj trla skrb. V hrastju pod vasjo se je enakomerno oglašal čuk. Med hišami nekje je drobno bevskal pes. Najbrž je bil prepodil mačka na drevo in ga je oblajeval.

»Kar lezi,« je odločila Marijana. »Jaz grem in tisti čop sežgem.«

Marijana je vzela luč in odšla v podstrešje. Grede se je spomnila, kako je težko čakala, da je za tremi dekletci povila sina. In v zibelki je ležalo spet dekletce. Peti otrok: »Ko fant doraste, kako bi se postavil z gamsovim čopom za klobukom.«

Prebrskala je obleko v skrinji. Poiskala vso razpokano in raztrgano židano ruto, ki tudi za otroške cunje ni bila več dobra, in zavila dolgo gamsovo dlako in špajk, ki ga je bil Matija zato pridejal, da bi drago dlako pred molji zavaroval. V kuhinjskem oboku poleg dimnika je vedela za nalašč zato prirejeno skrivališče, kamor je še njen oče spravljal vse, kar je hotel odmakniti nepoklicanim očem. Tja je zanesla Marijana gamsov čop: »Naj za Matičkom, ko doraste, rade pogledajo dekleta.« Da bi moža rešila skrbi, je z burkljami porbrskala po pepelu v peči.

Matija je imel razvado, da se je venomer v spanju obračal in z rokami mahal okrog sebe, kadar se je čez dan le preveč skrbi nabralo na glavo. Zato je legel tisti večer kar na trdo klop k peči. Žena ga ni mogla spraviti k sebi v posteljo, naj mu je še tako prigovarjala. »Vsaj eden naj počije. Počemu bi bdela oba,« jo je zavrnil. Še vajšnico mu je komaj vsilila pod glavo.

V sanjah je Matija do dne plezal čez previse v krušljivih stenah.

V tržiških zaporih je tisto noč na trdem ležal tudi Janez. Spal je pokojno. Še sanjalo se mu nič ni. Preživel je dan zadovoljen sam s

sabo, čeprav je zjutraj že vse drugače kazalo. Prebudilo ga je solnce:
 »Mhm. Včeraj zjutraj — Čez dan — In še zvečer. Mhmmm —« Žejen je bil, da so se mu kar usta sprijemale.

Včeraj je v Šentanekovem melu obšel gamse in jih pognal proti Matiju in Lovrencu. Tako lepo so se zvrstili, da se mu je kar samo smejalo.

»Fiii. Fififiiii. Fififi.« Od vseh strani je zaslišal brlizgati piščali. Hitro je izprevidel, da ne more uiti. Poizkusil se je izmuzniti drugače.

Zakopal je puško v grušč, si natančno zapomnil kraj in se spustil po melu navzdol. Grede se je na vse strani razgledoval, kakor bi iskal zapašene jarce. Spodaj na stezi je videl dva lovca. Vedel je, da nanj čakata. Kljub temu je zastavil naravnost proti njima. Mu prav nič drugega ni kazalo. Dokaj rajši bi bil lezel čez ne vem kako neroden previs.

»Dober dan,« je lepo pozdravil.

»Bog daj, Bog daj. Odkod pa, odkod?«

»Tule gori sem bil.«

»Kaj si pa imel opraviti?«

»Za jarci sem gledal.«

»Če si na gamsa naletel, si pa zamižal. Kaj ne?« se mu je porogal bradat dedec njegovih let.

»Nak. Tisto pa ne. Je gams prelepa žival, da bi je pošten človek z veseljem ne pogledal.«

»Lej ga no, lej. Sedaj bi še rad, da bi ga imeli za poštenjaka.«

»Toliko sem še vedno možaka, da bi samo zavoljo rogljev in čopa gamsa ne streljal. In dokaj takim se vidva odkrivata.«

»Kaj. Našim gospodom se boš ti primerjal?« je vzrožil bradati.

»Vsi smo ustvarjeni po božji podobi. Živali zato, da od njih živimo in se jih veselimo, ne pa, da bi jih iz presite riti in zavoljo prazne baharije pobijali.«

Mlajši, bolj gosposko oblečeni, tudi očala je nosil, ni znal po naše. Vprašal je bradača:

»Was sagt er?«

Starejši, ki je mlajšega spoštljivo vikal, mu je raztolmačil.

Kako je zrasel! Očividno se je štel med gospode. Togotno se je razkoračil pred Janezom in ga hitel oštevat:

»Du frecher Kerl. Ich werde dir schon zeigen. Niederknallen sollte man die ganze Bande.«

Janez je znal dobro nemški. Pa mu je navihano pametna misel treščila v glavo. Odmigal je tik pred nosom Nemcu in se je nasmehnil v njegov jezni obraz: »Niks tajč.«

»Nič ne de, če nemškega ne zastopiš. Te bom že jaz po kranjsko naučil kozjih molitvic. Kje imaš puško?«

»Kolikor je meni znano, doslej še ni tako majhne puške, da bi jo človek lahko kar v žepu nosil.«

»Ti že pokažem. Z nama.«

»Kam pa? Če smem vprašati.«

»Od koder si prišel.«

»Lahko, če je vaju volja. Kar pojdimo.« Urno se je okrenil in zastavil nazaj po melu navzgor.

Na jasah med gruščem so se bohotile velike bele kresnice. Nizko pri tleh so se pozibavale gorske astre. Tu pa tam je zadišala murka iz zelene trave. Janez se ni utegnil muditi z mislijo pri vsej tej lepotiji. Opazil je bil že prej na stezi daljnogled, ki ga je imel mlajši obešenega okrog vratu kakor krava zvonec. Koj, ko je zagledal tisti podaljšek oči, mu je zasmrdelo, da sta ga opazovala, kako se je znebil puške. Iz razgovora obeh lovcev je tudi prav kmalu ujel, da je prav sklepal. Zvedel je tudi, da Matija in Lovrenca drugi love:

»Kako prav hodi včasih človeku, če vsega koj ne iztrobezlja.«

Nagnil se je naprej in hitel navkreber kakor sledni pes. Hotel je svoja spremljevalca čim najhitreje odvesti daleč od steze:

»Morebiti Matija in Lovrenc opazita, da je na to stran zdaj okno odprto. Oh, ko bi se jima posrečilo uiti skozi to vrzel.«

Gamsi so se umaknili v ruševje nad Šentanekovo pečjo. En sam je nepremično obstal na vrhu, kakor bi bil iz bronca ulit.

Janez je začel vedno bolj počasi hoditi in proti zadnjemu komaj še lezel. Lovcema je bilo kar prav. Nista bila premalo utrujena. Janezu je bilo še bolj prav. Za več streljajev daleč ju je odvedel s pota. Namenil se je, da očalarja in bradača čim dlje mudi in pridobi prijateljema kar največ časa, ki bi ga utegnili rabiti. Eno samo željo je imel: Matija in Janez naj bi pridrevela po jarku navzdol. Lovca bi ju hotela iti loviti. On bi se pa delal kakor da hoče pobegniti, samo da bi lovca zadržal:

»Dokaj bolj pametno je, če eden obtiči v zadrugi, kakor da bi se ujela dva.«

Počasi je bodel navzgor. Na kraj, kamor je zakopal puško, še pogledal ni. Hotel je svoja spremljevalca spraviti čim više in čim dlje od puške. Mislil je že, da se mu bo posrečilo. Kar se je zadril gosposki obritec: »Halt! Da irgendwo.« Prav precej je pripravil puško za strel. Menda je mislil, kako se bo Janez prestrašil. Še trenil ni z očmi. Je pač devet in petdesetega in šest in šestdesetega vse drugače gledal smrti v oči. Še bradatemu lovcu se je tako hudo razkoračenje zdelo odveč. Če je Janez prav videl, se je za košatimi brki naskrivnem namuznil. Janezu se je zazdelo, da je tega človeka že nekje videl. Samo spomniti se ni mogel, kje bi to bilo. Morebiti se je tudi bradaču Janez zazdel znan. Skoraj tovariško mu je rekel:

»Ne mudi naju. Kar sam pokaži, kam si zakopal svojo puško.«

»Svoje puške nisem prav nikamor zakopal.«

»Kaj pa je tamle pod razbrskanim gruščem?« mu je pokazal s prstom.

»Kdor je radoveden, naj povoha. Mene nič ne mika.« Pogledal je okrog sebe in opazil poleg kamna, pripravnega za sedež, tri lepe

očnice. Odrgral jih je in ponudil lovcema vsakemu po eno. Nista se jih branila. Sam je sedel na kamen in si mirno zataknil tretjo očnico za klobuk. Kljub prijaznosti, katero je pravkar pokazal, se ni dal pregovoriti, da bi odkopal puško. Naveličan prerekanja, se je lotil dela bradač in kaj kmalu pomolil Janezu puško pod nos:

»Čigava pa je tale? Aaa?

»Moja ne.«

»Je mar moja?«

»Tudi ne.«

»Nič ne taji. Oba sva te z daljnogledom opazovala, kako si zasul puško v grušč. Ali si jo, ali je nisi?«

»Sem jo.«

»Kaj potem lažeš, da ni tvoja?«

»Nimam navade lagati. Res ni moja.«

»Čigava pa?«

»Tistega, ki mi jo je zaupal.«

»Si pa od hudiča. Kljub temu ne boš ne ti ne tisti, ki ti jo je zaupal, nikoli več streljal z njo.«

»Čudno bi se moralo naključiti, da bi jo še kdaj dobila v roke. Nemogoče pa ni. Saj ni kaj prida škode. Ne nese zanesljivo.«

Nemcu se je čudno zdelo, da se možakarja nič več grdo ne gledata in tako mirno pogovarjata. Hotel je vedeti, kako in kaj. Bradati si je pogladil brado in mu raztolmačil.

Gospodski lovec si je popravil očala in premeril Janeza. V obraz se mu je pa za dlje zagledal:

»No ja. Der Kerl scheint schon viel durchgemacht zu haben.«

Janez bi mu bil najrajši nazaj zabrusil: »Stokrat več vem, da sem skusil kakor ti,« pa se je spomnil, da je bolj prav, če vsakemu ne pripoveduje, kaj je že vse pretrpel.

»Gospod pravi, da si gotovo že marsikaj doživel na svetu.«

»No,« se je nasmehnil Janez, »kdor je bil poleg vsega drugega še osem let šest mesecev in šest dni soldat in vmes v dveh vojskah, bi že vedel kaj povedati.«

»Hentej,« se je razvnel bradač in si zavihal brke: »Pa nisi bil devet in petdesetega in šest in šestdesetega na Laškem?«

»Bil, bil. Obakrat. Z Janezi, kakor sem sam Janez. Prvič tepen, drugič zmagal.«

»Jaz tudi. Kaprol sem bil pri tretji.«

»Jaz pa gmajnar pri prvi.«

»Ej, tam ste imeli havptmana.«

»Zares je bil možak. Nekega jutra, ko nas je živad žrla, je vzdignil roko in pokazal za ješprenj debelo uš, ki mu je lezla izza rokava. ‚Kar praskajte se, fantje,‘ je rekel, ‚jaz jih tudi pasem. Nič naj vas ne bo sram.‘ Pol manj je potlej srbelo. In ko nas je od kampanije pripeljal samo za pest nazaj v Trst, je jokal.«

»Naš se je pa najbolj skazal takrat, ko smo sol stražili. Se je bil zmenil s kontrabantarji, da so čoln kar na vrv navezali in so ga od ladje na suho sem pa tja vlačili. Tisto noč smo zaslužili! Meni je dal cel petak. Kaj je moral šele sam vtakniti v žep.«

»Naš pa —«

Na stezi spodaj so se prikazali lovci, ki so lovili Matija in Lovrenca. Pet ljudi je bilo. Na daljavo Janez ni mogel razločiti, če sta tovariša vmes. Oni z očali je nastavljal daljnogled na oči in kaj kmalu ugotovil: »Nichts ausgerichtet.« Janez bi se bil skoraj glasno oddahnil. Že usta je odprl, ko se je spomnil, da ne sme za Matija in Lovrenca nič vedeti.

Molče so šli navzdol. V steni šentanekove peči se je oglasil plezavček. Ni nehal prepevati, dokler niso prišli na stezo.

Spet je Janezu prav prišlo, da je nemški jezik zatajil. Iz pogovora lovcev je ujel, da sta Matija in Lovrenc srečno ušla. Kako se je težko držal potrto, ko bi bil najrajši veselo zavriskal.

Lovec z gamsovimi čopom za klobukom se je začel nad Janezom zadirati:

»Katera dva sta bila še s tabo?«

»Kakor vidite sem bil sam prijeto.«

»Pa katera dva sta bila na oni strani grebena?«

»Na oni strani vas je bilo pet, boste že bolje vedeli kakor jaz, ki sem bil sam na tej strani.«

»Odgovarjaj lepo, če ne, te usekam po gobcu.«

»Nak, tega pa ne zmoresš,« se je hudomušno nasmehnil Janez.

»Kako, da ne?«

»Ker nisem žival. Žival ima gobec. Kar nas je pa ljudi, imamo usta.«

Kdor je razumel, se je nasmehnil. Drugi so si dali raztolmačiti. Vsem je bilo malo nerodno.

»Te bom pa po zobeh kresnil, če misliš, da te bo manj zbolelo,« je skušal popraviti gamsov čop.

»Ne svetujem ne, lahko pa poizkusiš. Povem pa naprej, da se utegneš šele v hudičevih krempljih zavedeti, kako zna udariti veteran izpod Kustoce.«

Janez se je bolj hudega naredil, kakor je bil v resnici. Dedca je pa le oplašilo. Kar bolj krotak je postal:

»Če nočeš povedati, katera dva sta še bila, boš sam za vse tri zaprt.«

»Ko bi bil ti sodnik.«

»Da bi jaz sodil, bi takele tiče vse postrelil.«

»Kadar bo spet vojska, glej, da ne ostaneš doma za pečjo, ko te tako mika ljudi pobijati.«

Dedec je kar zapihal od jeze. Ni si znal več pomagati iz zagate. Ukazal je bradatemu: »Odpelji falota pri priči v Tržič v zapore. Mi smo potrebni počitka in lačni in žejni smo.«

»Midva tudi,« je oporekal Janez.

»Marš,« se je togotno zadril dedec.

»Marš se reče psu ne pa človeku.« Janez kar ni mogel biti tiho.

»Stopiva, stopiva!« Kosmač je odvedel Janeza po jarku navzdol. Nosil je dve puški. Svojo in Janezovo.

Od cerkve svete Ane navzgor čez Ljubelj je blestela v dopoldanskem solncu izovinkana cesta. Na senožetih pod cerkvijo je mrgolelo senosekov in grabljevk. Spravljali so trdo seno.

»Veš kaj, Kosmač. Lačen in žejen ne pojdem v zapor. Bog ve, kdaj bom tam kaj dobil za v usta...«

»Kar hitro stopiva, da se jim čimprej umakneva izpred nosa. Boš videl, da bo prav.«

Hitela sta po bližnjicah navzdol in sama nista vedela, kdaj sta spet začela govoriti o vojski.

»Ali se spomniš, kako je bilo takrat, ko smo šarži —«

»Mene je havptman za kuharja naredil, sem pa koj prvi teden mrzlico dobil.«

Pa pod Kustoco! Pa v tistem hrastju. Pa takrat in takrat.

Eden je več vedel, kakor drugi, tako da sta kar mimogrede prišla do vasi. Kosmač je prijel Janeza za rokav in ga je ustavil:

»Prijatelj! Saj boš pameten, kaj ne?«

»Če me prosiš, ti ne uidem. Ob službo bi te spravil. Kaj bi žena in otroci!«

»Eee, saj pravim. Mi stari soldatje, ki smo kaj skusili. Na puško! Izprazniva jih, da se nesreča ne pripeti. Ne bom te gonil okrog ko tolovaja. Ljudje bi se ti posmehovali, mene pa grdo gledali.«

»Čednejši bo tako.«

»Veš, zato, ker si našemu nadlovcu take nadrobil. Pustuhu.«

S skednjevi je dehtelo sveže seno. Iz kuhinj je skozi odprta okna in vrata uhajal duh cvreče se zaseke in objemal vso vas. Na dvoriščih so po raztresenem senenem drobirju brskale kokoši. Naokrog so se prestopali petelini. Okrog ostrešij so švigale lastovice.

Vsak s svojo puško na rami sta Kosmač in Janez zavila v gostilno. Na mizi se je zasmajalo cekinasto vino in zadišalo meso. Hudo sta morala biti potrebna. Pretrgala sta pogovor o vojski in hitela jesti in piti.

Janez si je z dlanjo obrisal usta in popravil brke. Položil je čedro na mizo in potegnil mehur izza pasa:

»En polič ga bova še. Dam jaz zanj. Saj imam še par grošev. Potlej pa greva.«

»Pa ga dajva. Meni se nikamor ne mudi, tebi menda še manj.«

»Pred nočjo bi res ne bil rad za zaklenjenimi vrati.«

»Prav za prav bi bilo od mene grdo, če bi ti ne ustregel.«

Zaokrenil je obraz proti vratom in potrkal s prazno posodo na mizo: »Anca! Anca!«

Vstopila je zajetna gospodinja.

»Firkel ga prinesi, da ne boš dvakrat hodila.«

Preden je postavila Anca vino na mizo, sta privedla Kosmač in Janez pogovor že spet na vojsko. Čez dobro uro je Kosmač že tretjič povedal gospodinji, da sta bila z Janezom v dveh vojskah komorata: »Achzehnhundertneunundfünfzig und achzehnhundertsechszig.« Pri drugi letnici je posebno poudaril achzehnhundert. »Ja, ja. Bei Solferino geschlagen und bei Kustoca gesiegt und a Dreck gekriegt. Anca! Še ga prinesi.« Udaril je s plosko roko po mizi, da so kozarci odskočili in razlito vino brizgnilo v obraz. Zapel je:

»V vojski bil sem pri Kustoci.«

Janez je pritisnil bas.

Petje je kaj kmalu privabilo še druge. Kosmač je vsakomur napil, kogar je poznal. In so pili in peli, da je krogla vzela komoratoma že večkrat nogo in roko. Janez je zasukal pesem po svoje:

»V vojski bil sem pri Kustoci,
krogla vzela je glavo.
Jaz pa sem na glas zajamral:
Ješ Marija, kaj bo to.«

Krohota je potresel strop in Anca je postavila spet poln firkel na mizo:

»V Tržiču nabija delopust k Šmarnemu.«

Kosmač je prevrnil kozarec, da se mu je vino čez rob mize po hlačah razlilo. Komaj se je zmenil za to. Nagnil se je nazaj in poskušal s pobožnim glasom peti:

»Petelinček lepo poje
od veselja nebeškega,
ker bo jutri velka maša,
bo Marija v nebesa šla.«

Še gospodinja, ki ji niso dali prej miru, dokler ni prisedla, je skušala pomagati.

»Jujujujuhuhu,« je mlad Rovtar zavriskal za konec Marijine pesmi. Kosmač ga je ozmerjal.

»Komorat! Ne bova do šestih v Tržiču, če koj ne greva,« je začel priganjati Janez.

»Koj koj bova šla. Koj koj.«

Koj koj se je pa zategnil za okroglo uro. Kar narazen niso mogli. Kosmač je venomer ponavljal: »Janez, nič se ne boj, nič se ne boj.« —

Janez je spet zadremal. Prebudilo ga je pritrkavanje. Široko je zazdehal in si pretegnil ude: »Na! Veliki Šmaren je in še pri maši ne bom. Janez, nič se ne boj, nič se ne boj.«

Sam sebi se je smejal. Spomnil se je, kako sta sinoči s Kosmačem hodila od Svete Ane v Tržič. Kosmač se je pošteno zibal, on ne dosti

manj. Še vedno ga je slišal govoriti: »Janez, nič se ne boj, nič se ne boj. Za pričo proti tebi bom samo jaz. Jaz sem te prijel. Nič se ne boj. Komorat. Čez tri tedne ne moreš dobiti. Nič se ne boj. Pa za druga dva nikar ne priznaj. Ne boš minute več zaprt. Nič se ne boj, Janez, nič se ne boj.«

»Le kaj naju je še v Tržiču neslo v gostilno, da sva tako barko pripeljala v zapor. Dobro, da je bila že trdna tema.«

Janez se je naglas zakrohotal. Spomnil se je, da je on prinesel obe puški, in da je ječar najprej hotel Kosmača zapreti. Komaj sta mu dopovedala, kdo spada v zapor: »Ko bi ne bil dedca kosmatega že od prej poznal, ne vem, kako bi se bilo izteklo.« Pričelo se mu je kolcati: »Pa to bi rad vedel, čigavo puško je pridržal. Mojo ali Kosmačevo? Midva jih nisva več ločila.«

Žeje ni mogel več zdržati. Vstal je in s pestjo porobencal na vrata. Ni koj zaleglo. Dolgo je klical ječarja, preden ga je sklical:

»Kaj razsajaš,« je odprl ječar, dobrodušen možiček s cesarsko brado.

»Vode mi prinesite, vode.«

»Pa bi bil sinoči še en kozarec vina spil, da bi ne bil danes na tešče tako žejen.«

»Mhm. Hudo hudo sem ga bil potreben. Prinesite no malo vode. Lepo Vas prosim.«

»Nič ti je ne bom nosil.«

»Kako da ne?« se je ustrašil Janez.

»Sta bila sinoči Kosmač in naš sodnik pri pošti skupaj zadela. Kosmač mu je toliko časa dopovedoval, da te je sodnik ukazal takoj sinoči spustiti, pa te nisem mogel prebrihtati. Prost si. Si boš že sam znal poiskati vode.«

»Hudirja. V tej obleki se na tako velik praznik ne smem prikazati ljudem. Do noči ne morem na spregled.«

Možiček se je kar ob kolena tolkel: »Na, na, na. Marsikaj se mi je že primerilo, tega pa še nikoli ne, da bi bil kdo samega sebe za en dan obsodil v zapor.«

Janez se je z njim vred smejal: »Ah kaj. Nekaj drobiža mi je še ostalo. Naj stopi kdo po polič vina. In klobaso in krajec kruha naj prinese, ko mi je Kosmač odjedel užitek s cesarske mize.«

Naležan, da so ga vse kosti bolele, je stopil Janez v mraku iz zapora. Še nikoli ni lepe poti, izpeljane iz Tržiča do Begunj visoko v rebri Dobrče, tako hitro prehodil kakor tisti večer.

Pri Matiju je še gorela luč. V hribu pod vasjo se je oglašal čuk. Janez je po prstih pritapal pod okno in nastavil uho.

»Aha. Matija, Lovrenc in Marijana. Pa kar nič se jim ne ljubi govoriti. Skrbi jih.«

Potrkal je.

»Kdo je?« se je odzval Matija.

»Jaz. Janez. Odpri.«

»Ježeš Marija,« se je prestrašila Marijana.

V delovni obleki in ves zaprašen je s pripognjeno glavo stopil skozi nizka vrata v hišo: »Dober večer!«

»Ali si ušel?«

»A ja. Spodili so me.«

»Kako? Kaj? Koga?« Vsi trije so obenem tiščali vanj.

»Škoda, da sta utekla in vaju ni bilo zraven. Prmej kokoš smo pili. Kakor bi vino iz Bistrice zajemali.« Janez se je uprl z levo roko v strop in se smejal, da se je kajža tresla.

»Matija! To je dobro, da sva puški premenjala. Moja je dobra, tvoja pa nič prida. Ali se ti kaj sanja, kje je sedaj.«

»Naj bo že, kjer hoče. Da mi jo nikoli več nihče ne prinese k hiši. Preklicani vaši gamsi.« Marijana je hotela biti kar zares huda.

»Ženska! Nikar ne puščobuj. Veš, Matija. Tvojo puško ima Kosmač, njegova je pa v zaporu ostala. Tako sva se ga sinoči nabrala, da nisva več vedela, katera je katerega.«

»Nagudneža,« je zagodrnjala Marijana.

»Ali si naju izdal?«

»Beži no beži. Kosmaču sem pa nekaj omenil. Saj vesta, da pijanec ne zna molčati.«

»Ti nesrečni človek ti.«

»Kosmač bi še najrajši utajil, da mene ni prijel, ko bi mogel. Pod Kustoco je bil kaprol pri tretji. Sva pa na komoradstvo pila, da bi bila kmalu vse sode usušila. Ko bi bila še vidva zraven. Ha!«

»Škoda,« se je oglasil Lovrenc.

»Tako vama povem: Kar nič mi ni žal, čeprav bom par tednov zaprt.«

»Vidva lahko govorita, ko sta sama.«

»Dobro se nam je izteklo.«

»Seveda. Na plezavčke in na Marijo s planinske gore ste pa kar pozabili. Takile ste dedci. Posebno stari soldatje.« Marijana je to tako povedala, da sta se Lovrenc in Janez spogledala. Mislila sta oba eno: »Kako ga ima vedno bolj rada.«

Matiju je bilo nerodno. Hitel je Janezu dopovedovati, kako so se romarji včeraj na svetih Višarjih začudili, ko so trije plezavčki naenkrat prileteli k Mariji na oltar in pričeli vsi hkrati žvižgati. »Tako je bilo lepo, da so ljudje naglas jokali.«

Marijana je od nekod prinesla strdenega žganja. Kdove, kje je imela spravljenega za kak hud nevtegoma. Matija ji je moral obljubiti, da ne pojde nikoli več na gamse. Lovrenc in Janez sta sama od sebe sklenila, da ju Kosmačev okoliš s puškami na rami tudi nikoli več ne bo videl.

Polnoči je prej odbila, preden so se razšli.

Otroci se ves čas niso nič zbudili. Kakor bi jih angeli na perutih zibali so spali.

Drevje se je obletalo. Kakor bi sejal skozi božje rešeto cekine, se je poigravalo solnce z listi, ki so legali k počitku.

Marijana je popravljala grobove za vse svete. Otroci so ji bili prinesli z rebri belega peska in poln pehar podolgovatega goževega sadeža. V bleščeče dno je polagala rdeče jagode, ki na trnjevih grmih zore, in sestavljala iz njih vernih duš križe.

»Mama! Mama!«

Otroci so se zagledali nad line zvonika svetega Klemenca.

»Kako lepo pisan metulj leze po zidu.«

»Čudno, da ga ni še slana vzela,« Marijana za metuljem še pogledala ni. Je bila preveč v delo zatopljena. Iz zamišljenosti jo je predramil prijeten žvižg. Ozrla se je kvišku.

»Mama, mama! Metulj žvižga.«

Pod nazidkom iz zelenega kamna je tik pod streho visel skalni plezavček in pel.

»O, ne, otroci. Zmotili ste se. Ni metulj. Skalni plezavček je. Ptiček Marije s planinske gore.«

»Kaj ima Marija tudi svoje ptičke?«

»Seveda jih ima. Da ji prepevajo, jih ima. Vsaka Marija si izbere svoje, Marije, ki kraljujejo na oltarjih v cerkvah, imajo navadno lastovke. V znamenjih blizu vrtov ščinkavce in liščke. Po poljih škrajnce. V gozdovih črnoglavke in seničke. Višarska Mati božja si je pa izbrala skalne plezavčke.«

»Kako to veste, mama?«

»Jaaa. To je cela povest.«

»Mama! Povejte. Maaama!«

Otroci so se zgrnili okrog mame. Marijana je pa začela sestavljati iz rdečih jagod nov križ. Grede je pripovedovala:

»Plezavčki:

Veliki šmaren je največji Marijin god in praznik. Na ta dan je Jezus svojo mater v nebesa vzel in kronal. Na Višarje pride takrat veliko romarjev. Prilete tiste dni prej tudi skalni plezavčki z vseh vrhov in gorâ naokrog. Prepevat prihite za god nebeški Materi in Kraljici.

Plezavčki so kakor otroci. Kar strpeti ne morejo. Že prejšnji dan se sučejo okrog oken in pogledujejo v prelepi Marijin obraz. Marijo bi prav za prav morali presenetiti, pa s svojo nepočakanostjo vse izdajo.

Tako so se lansko leto dan pred Šmarnom na vse zgodaj zjutraj trije plezavčki obešali na stransko okno pred oltarjem. Prišepetavali so si, kako je Marija lepa. Mislili so, da jih Marija nič ne vidi in nič ne sliši, pa jih je. Okrenila je glavo proti njim in jih poklicala: ‚Plezavčki, ptički moji, kar prav je, da ste že tu.‘ Plezavčki so se prestrašili. Še odleteti niso mogli. Marija je pa rekla: ‚Plezavčki, ptički moji! Pravkar me je v vrtaških pečeh, kjer na koroško stran nobena stopnja trdno ne drži, oče peterih otrok poklical na pomoč:

»O Marija ti s planinske gore,
Ti nam moreš pomagati.«

Zavoljo majhnih otrok me kliče. Boji se, da ne bodo lačni. Sama danes ne utegnem na pot. Kaj bi rekli ljudje, ki so tako od daleč in tako visoko priromali voščit srečo, mene bi pa doma ne bilo? Angele, kateri mi druge dneve strežejo, sem vse odposlala na križpotja, da kažejo dolincem pot na goro. Kar vi boste morali odleteti na pomoč, ptički moji mali. Peruti imate lepo pisane kakor angeli. Pa mojo mater sveto Ano tam pod Ljubeljem pozdravite.'

Plezavčki so razprostrli svoja pisana krilca, veselo zažvižgali in že jih nikjer več ni bilo.

Minil je ves dan in minila je noč. Plezavčkov ni bilo od nikoder nazaj. Marijo je začelo skrbeti.

Šele na Šmaren med veliko mašo so prileteli vsi trije naenkrat. Skozi odprto okno so prifrftali in sedli naravnost na oltar. Marija se jih je razveselila in jih vprašala: 'Kje ste tako dolgo hodili in kako ste opravili moje naročilo?'

Spregovoril je najstarejši:

'Brezmadežna Devica! Najprej smo se poklonili tvoji sveti materi Ani in jo vprašali za svet. V tistih krajih vse dobro pozna. Trije prijatelji, da so v stiskah, nam je povedala. Hudi lovci so jih obkolili, je rekla in da naj dva hitro hitro odletiva v vrtaške peči, kjer se izmed starih prijateljev dva okrog spodnjega previsa z rušljivo steno borita in lovci so jima na sledi. Prihitel sem še pravi čas, da se niso streljali. Potem sem tiho spremljal hude lovce in jih nisem spustil več izpred oči. Naj bo tebi, o Brezmadežna, večna čast in slava. In tvoja mati izpod Ljubelja te pozdravlja.'

Drugi je rekel:

'Z lepo pesemco sem pomagal tovarišu, da je srečno prevedel potolčenega prijatelja na vrh stene, o Marija. On in njegovi otroci ne bodo nikdar pozabili Marije s planinske gore.'

Najmlajšemu je šlo na jok:

'Najbolj nerodnega je sveta Ana izročila meni v varstvo. Dosti sem imel opraviti, preden se je tako izmotal, da ni nič lagal. Potem mi ga je tršasto bradati dedec zapeljal. Sem mislil, da bo on pazil nanj, sem moral pa jaz na oba. Sta se oba napila. Janez dela sedaj pokoro v Tržiču v zaporu, Kosmača pa žena takó zmerja. Prav jima je. Zavoljo teh dveh nerodnežev smo mi vsi trije zamudili, da ti nismo mogli snoči z drugimi bratci vred zapeti za god.'

'Ne bodi žalosten, moj mali,' ga je potolažila Marija. 'Pa mi vi trije, ki ste se tako upehali, kar sedaj med sveto mašo sami zapojte.'

Ker jih je Mati božja pohvalila, so tako lepo zapeli, da so pevci obmolknili in orgle utihnile. Romarji so pa kar obstrmeli.

'Ptički Marije s planinske gore pojo.'

S srebrno čistim glasom je nekdo to povedal. Kdo, ni nihče mogel poizvedeti. Morebiti je bil nedolžen otrok, ki se mu o grehu še ne sanja ne. Morebiti je bil tisti angel, ki bi ga bila Marija poslala trem prijateljem na pomoč, pa ga ni bilo doma, ker je romarjem kazal pot. Mudilo se je pa hudo. Skoraj skoraj bi se bil peterih otrok oče ubil.

Da boste vedeli, otroci. Kadar zagledate ali zaslišite skalnega plezavčka, se prav vselej spomnite Marije s planinske gore, če hočete, da boste po gorah srečno hodili.«

»Bomo, bomo, bomo,« so hiteli obljubovati otroci.

Prav takrat je prišel na grob svojega očeta in svoje matere pomolit tudi Matija. Marijana je bila grobove že okrasila. Skupaj so odšli domov. Potoma je hitel Matiju njegov fantek dopovedovati, da bi bil tudi on rad ptiček Marije s planinske gore.

Molče je Matija pogledal Marijano. Oba sta se zavedala, da se imata bolj rada, kakor sta mislila.

Minulo je dokaj let. Matija in Lovrenc, Janez in Kosmač so drug za drugim legli v grob.

Marijana je pa še doživela hude čase, s kakršnimi Bog sveta že sto in sto let ni udaril, ali pa do takrat še nikoli. Noge so ji odpovedale, mami. Že skoraj tri leta je bila privezana na posteljo.

Leta devetnajst sto osemnajstega, tiste dni po vseh svetih, so se vrnili Matijevi in Marijanini trije fantje iz vojske. Najmlajši, deseti otrok, je bil vojakom duhovni skrbnik. Mama je od veselja jokala. Pri hiši ni bilo kaj jesti, čeprav denarja ni manjkalo, kakor ga je včasih. Stradež se je bil naselil vsenaokrog. Na Sorško polje so ljudje hodili loviti razbegle vojaške konje, jih pobijali in jedli. Mamo je že samo misel na konjsko meso stresala. Pa bi tako rada po dolgem času malo dobre juhe: »Bolj močne juhe ni, kakor je gamsova.«

Bratje in še deveta, učiteljica, so ugibali, kako bi ustregli mami. Noč je prinesla karabinke in naboje k hiši. Vse je bilo treba skriti. Steknili so skrivališče v kuhinjskem oboku poleg dimnika. Z žepno svetilko so preiskovali nepoznan prostor. Čuden svalek se je ves zaprašen stiskal v kotu. Razvili so raztrgano židano ruto. Nadrobno od moljev razgrizen gamsov čop, pomešan s špajkovim drobirjem, se je vsul na tla. Povedali so mami. Pa ni nič drugega rekla kakor: »Oh, kako sem čisto pozabila.« Sklonila je glavo in se zamislila. Na skrivaj si je obrisala solzo.

Niso še odšli zadnji tuji vojaki z naše zemlje, ko je Marijana po dolgih letih jedla spet gamsovo juho.

Gams je padel v šentanekovem melu.

FRAN ELLER

SONETI

DVOM

V puščave zelenici spolu pota
me srečal krotkih je oči nasmeh
in z mano bi ko jagnje njih dobrota,
zaprede v sen o romanju me v dveh.

Ah, dvojnost, srcem vzhičenim omota,
ne bom visel ti v rožnatih vezeh
in tvoj objem pretežka mi je dota,
ki trdo skozi žig peščenih leh

se bijem sam, v prigrevicah dušen,
in s palmami daljave dim me vara
in rós medenih kaplje mi na tren

popije ranih ur pekline jara ...
Na vročih cestah záme je le en
družnik: le dvom, ki vsak fantom razčara.

SREČA

O srečni vi: mehkó čez varne krove
vam z južnih brd naklonjen vetrič veje,
sejali ste kot lani in uspeje,
vsakdanjih žuljev spravljate plodove.

V nedeljo spravi Bog vas pod zvonove,
na gumnu ples mladó vam kri razgreje
in voz očancev se pred hram prismeje
slavit ob čaši sivih let godove.

A moja sreča, vsa iz trše sape,
ne v site kašče, ne za mirne kape,
podi me v glad po tujem, nedognanem

in jadrno se dam ji, kakor barka
se morju da, brezdomna samotarka,
in daleč bodi breg moj, kjer pristanem.

ZADNJI KROG

Ne, ne... v vrtince volja ni me z vami,
ki zlat leskeče bog se jim na sredi,
odveč so ljubosumni vsi pogledi:
vaš plen je vaš, ta ne peklí srca mi.

Močnejši bivam v strmih želj osami,
kot bi z malikom bil, kjer trop se čredi,
življenje, le me živega narédi,
pehaj iz gneč, iz gonj me mrtvih drami!

Ko zadnji krog iskat mi duša roma,
v brezmejnost pot nepogrešljiv do doma,
naj mimo zvezd nad meteži vesolja

zapleše, kres naj bo, ki sam se neti...
V razdvoju ji na dno ne daj zgrmeti
in skozi temna jo ravnaj okolja!

JESEN

Jesen že v črne križe nad menoj
vejevje golo lip košatih spleta
in noč na dan, preži mi smrt na leta,
o blizu sta si davi pa nocoj.

Snegovi lás hlade mi čela znój,
 pričeta komaj, pesem je dopeta,
 več nisem v klasju klas, ki še obeta:
 tovariš vsak si tehta tovor svoj.

Pretehtal zdanje sem in prešle čase
 pa vso goščad zeleno majskih dni
 dam rad za ur jesenskih modre jase.

Poglejte: čisto, kot se mi še ni,
 nebo sedaj v okrižju vej smehlja se,
 in kjer so sence spale, luč bedi.

ZVESTOBA

Naj daleč v dom svoj, ah, morda v nikjer
 korake varave drobim do kraja,
 le z zarjami objet, ko jutro vstaja,
 in zvezdam brat samo, ko na večer

me plaši tuje hiše temna dver;
 naj vse, kar poldan mi darov razdaja,
 le zlat preblisk je bežnega sijaja
 na sivih planjah gozdov in jezér:

o rad jo grem in jo poznam to pot,
 srce, v tišini zbrani nje samot
 preskušeno, se v dvomih več ne trosi.

Ne prosi več, da bodi čas mu zvest:
 zvestó strmé vrhovi večnih cest,
 pognal je hrast in zvésto vrh svoj nosi.

UBOGI ZLODEJ

12.

Opoldne so delavci čepé na hlodih pojužinali iz svojih culic, ki so jih bili razvezali na kolenih. Vreme se je bilo utopilo, zato tega dne niso bili zakurili ognja.

Sivo nebo je bledele bolj in bolj, solnce je predrlo oblake in meglo. Posijalo je na progasta pobočja snega in kopnega. V zraku je trepetala hlapeča vlaga, prva pomladanska toplota je ko strup legala v ude in lenila kri. Delavcem so debele kaplje potu stopale na čelo. Sneg se je vidno topil. Od vsepovsod, izpod skal in iz zemlje je mizela vlaga. Priroda je bila ko zastrta s tihoto, ki je ni motilo niti brenčanje mrčesa. Le kdaj pa kdaj je zašumelo v listju na dnu golih grmov, kakor da se tam spodaj prebuja življenje in sili na solnce.

Ta tihota je trajala le, ko so se odpočivale roke, nato se je znova oglasila pesem dela. Roke so se gibale hitreje kot tisto jutro. Kakor da bi hoteli z naglico gibov premagati lenost krvi in zaspanost udov. Molčali so, še spogledali se niso. Zdelo se je, da se ne utegnejo pomotiti pri nobeni misli. Slišati je bilo le hojkanje, bobnenje hlodov, včasih zategel klic. Tu pa tam je kdo postal le za toliko, da si je obrisal pot s čela ali si je opljunil roke, da se mu toporišče ni izmuznilo iz rok.

Solnce se je bilo nagnilo že globoko čez poldan, ko se je Matevž vrnil k delu.

Da, saj so med delom ves čas mislili nanj. Kod tako dolgo hodi? Kaj se je pripetilo? Njegova dolga odsotnost jih je navdajala z nemiro. Ali ne pomeni to nekaj hudega? Kdo ve, da tisto mestno fantè ne vali nanje kake krivde.

Tedaj so jim roke zastale, dogodek tistega jutra jim je zopet živo stopil pred oči. Nasmeh, ki so ga opazili na Matevževem obrazu, jim je prepodil bojazen. Oddahnili so se, razjasnila so se jim lica. Postali so objestni, pripravljeni na vsako šalo in smeh.

»No, kako je z onim?« so se norčevali. »Ali je še živ?«

»Še majceno malo,« se je muzal Matevž. »Toda hudó se mu je zamerilo, ne bo ga več sem.«

»Ne?« so se zasmeljali. »Jokali ne bomo za njim, res ne. Kaj nismo rekli, da bo tako? Kje je?«

Izvedeli so, da se je odpeljal v mesto. Niti enkrat več ni hotel prenočiti v vasi. Pobral je svoje reči in zbogom. Poiskati mu je moral nekoga, da mu je nesel kovčeg in škatle na postajo. Ni hotel počakati Domenisa. V mestu se bosta našla.

»Hahaha!« so se krohotali. »Stavimo, da je smrdelo za njim. To je bila drugačna izkušnja kot pri ženskah. Pri ženskah gre laže.«

Padale so debele, vse med smehom. Delavci so Freliha mrzili, četudi si prej nihče ni upal dvigniti glasu.

»Ali se je poslovil od vseh znancev v vasi?« je vprašal Močilar. Pogledal je Lukeža, da bi njegove besede pač vsi razumeli.

Pečar je stal brez dela ko ostali, gledal in poslušal. Toda bil je tiho. Njegova mržnja do Freliha je bila tako globoka, da mu ni bilo do norčevanja in smeha. Tudi drugi bi se ne režali, ko bi bili na njegovem mestu. Novica, da Freliha ne bo več, ga je navdala z zadovoljstvom. Da bi ga tudi prej nikoli ne bilo! Če ni dosegel drugega, to zadostuje. Čutil je, da ga je skupna mržnja, ki mu je bila šele tedaj očita, nekoliko približala sosedom. Toda že besede, ki so jih bili prej rekli o ženskah, so ga hudo zadele. Vedel je, kam merijo. Zakaj mu ne prizanesejo? Močilarjev glas in pogled, ki sta javno kazala na Frelihovo razmerje do Zalke, sta ga spekla, kakor da so mu nasuli žerjavice na srce.

Srdito je pogledal, dvignil cempin, ga zasadil v les in potegnil. Hlod je zdrknil v rižo in zabobnel čez potok. Delavci so se spogledali. Lukeževa kretnja in pogled sta bila ko nema grožnja vsem vkup.

»Primimo zopet za delo,« je rekel Matevž.

Stopil je k Močilarju, ki je še vedno iskal Pečarja z očmi, in mu nekaj pošepnil na uho. Ta se je zavzel, nato se je venomer tiho režal predse.

Delo ni šlo naglo izpod rok, drvarji so bili raztreseni. Zdaj pa zdaj se je nagnila glava k glavi, šepetali so in si pravili novico, ki je niso pričakovali. Eni so se glasno zasmeli, drugi so se le zavzeli in se nato zamislili. Vsak pa se je ozrl po Pečarju, ki mu je bila polovica obraza skrita pod širokokrajnim klobukom. Razumeli so njegovo vedenje tistega dne. Padale so glasne opazke, ki so jih nekateri dušili s hojkanjem, da bi Pečarju ne prišle na ušesa.

Bilo je nemogoče, da bi Lukež tega ne bil opazil. Tistega dne in še prej je bila njegova notranjost ko struna. Opazil je poglede, ki so se vsiljivi upirali vanj, kakor da mu prodirajo pod kožo. Ni prezrl šepetanja. Kaj imajo? Bilo mu je čimdalje očitneje, da je nekaj, kar se tiče njega. Matevž je prinesel kako sramotno novico. Napenjal je ušesa in se zaman trudil, da bi ujel smisel besed. Vsi vedo, le on ne sme vedeti. Grenkosti se je pridružil srd. Zastokal je, kakor da ga boli noga. Saj ga je res bolela, toda v tistem trenutku ni čutil te bolečine. Bilo je nekaj drugega, kar ga je peklo, raslo v njem in ga polnilo do vrha.

Nazadnje ni mogel več prenašati. Kakor da zavrača krivdo za vse le na Močilarja, ga je prebodel z očmi in udaril s cempinom po tleh, da se je prikazala iskra.

»Zmeraj odpira tisti črni gobec!« je zakričal. »Ne bo nehal, da mu kaj prileti v zobe!«

Močilar je razumel, da besede veljajo njemu. Najrajši bi se mu bil na glas zasmel, a se ga je zbal in tiščal usta.

»Pusti ga!« je Peter miril Lukeža. »Rabi pamet! Jeza ti ne bo pomagala.«

Pečarju je zastala roka, pogledal je soseda v oči. Zakaj mu govori tako pokroviteljsko? Opazil je, da mu sočutje gleda iz zenic, zato mu ni zameril besed. Da, res, Novinec se mu ni posmehoval, le neka toga zamišljenost mu je bila legla na obraz.

»Naravnost ti povem,« se je Lukež tresel, ni se dal umiriti, »da ga ne bom več dolgo prenašal. Vsak čeber, naj je še tako velik, je enkrat poln.« Pomislil je. Bilo mu je težko, a je vendar zinil, kar mu je bilo že prej na jeziku. »Kaj, za hudiča, imajo danes z menoj?«

Peter je nekaj časa molčal. Zdelo se je, da ne more prenašati Lukeževega pogleda.

»Saj nič ni. To se ti le tako zdi.«

»Prekleta se mi zdi!« je Pečar izpljunil. »Ali bi me že tudi ti rad imel za norca?«

»Če že nočeš drugače,« je Peter zganil z rameni, »ti povem, da je najbolje, ako takoj pogledaš domov.«

»Zakaj?« se je Lukež zavzel.

Ni si tajil, že prej ga je bila obšla grenka slutnja, zaradi nje je bil tako bolešno razdražen. Petrove besede so mu slutnjo le potrdile.

»Ne vprašuj, zakaj! Jaz na tvojem mestu bi molčal in odšel domov.«

Pečar je stal in gledal. Roke se mu niso več zganile, kakor da so mu ohromele. Slutnja, ki ga je navdajala, je bila še nejasna, vendar se mu je spreminjala v tvorni občutek grenke bolečine. Strmel je v Petra, nato v ostale, ki se na videz niso več menili zanj, kakor da bi hotel iz njihovih obrazov razbrati vso resnico. Toda bili so ko zaklenjeni, ni jim mogel prodreti skozi krinke.

»Ali se je kaj zgodilo?«

»Menda doma ni vse v redu,« je zategnil Peter.

Ne, oni ni hotel govoriti. Kakor da še sam ne verjame in se boji nasesti laži. Pečarju je splaval pred oči prizor izpred meseci: Peter ga je bil poklical iz senožeti, naj gre domov. Že je bil izkusil, da se nekatere grenkosti ponavljajo po dvakrat ali trikrat v življenju. Nankrat mu je postalo tako tesnobno bridko, da se mu je tema delala pred očmi. Najrajši bi bil pri priči izvedel vso resnico. Morda je nekaj, česar se ne sme javno vlačiti po zobeh. Ni se upal več vpraševati. Zastokal je.

»Noga me boli vedno huje, ne prestanem,« se je obrnil do Matevža.

Saj ni lagal, noga ga je v resnici bolela, vendar se mu ni upal pogledati v oči.

13.

Cempin je nosil čez ramo, vso pot se je s polovico svoje teže opiral na grčavko. ‚Zdaj bodo opletali z jeziki in se mi hahljali‘, je pomislil. To ga je za trenotek priklenilo na mesto. ‚Naj‘, se je pognal

dalje. Mrzil jih je. Vse. V tistem trenutku ni izločil niti Petra. Podvival se je, da jim čim prej pride izpred oči.

Obhajal ga je jasen občutek, da se nikoli več ne bo vračal po tisti poti. To ga je plašilo, hkrati ga je navdajalo tudi z zadovoljstvom... Odganjal je take misli in obračal pozornost na bolečino v nogi. Noga mu je bila zatekla, le stežka se je pregibala, škripala mu je v kolenu. Imel je grozen, gnusen občutek, da nosi del telesa, ki ni njegov. Le bolečina je bila njegova. Vsak čas bolj se je moral opirati na palico in se pačiti v usta.

Hoja po osojni rebri, v katero vso zimo od jeseni do pomladi ne posije solnce, mu je bila v pravo muko. Izpod snega, ki se je bil nekoliko zmečkal od južnega vremena, so se prikazovala poledenela tla. Stopal je varno, a mu je le spodrsnilo, da je padel na roke. Zavekal bi bil, a je stisnil zobe, pridušeno zaklel in se skopal pokonci.

V bolečino, v predstavo posmeha sosedov, v zamolkel strah pred bodočnostjo se mu je venomer vrivala misel na dom. Razmišljal je in ugibal z vsem naporom svojega duha, kaj neki se je doma zgodilo. Pred njim je stala Rozalka. Porajale so se mu najhujše predstave, obletavale njeno podobo kot roj kresnic. Ali je mar do konca znorela? Ali je kaj hujšega — če si je sploh mogoče misliti kaj hujšega? Neko misel, ki se mu je bila porodila, je v trenutku odpodil z jezno kretnjo.

In vendar je ni mogel docela odpoditi. Vračala se mu je vedno znova. Prešinjala ga je s takim ognjem, da je napel vse moči in pospešil hojo. Opiraje se na palico je poskakoval po stezi, ni se več zmenil za bolečino.

Prikazala se je vas; pobočje nad njo je bilo še do malega pokrito s snegom. Lukež je upiral pogled proti svoji hiši, ki se mu je le počasi prikazala izza golega drevja. Stala je tiha, nekam sirotna ko tolikokrat, kadar se je vračal domov.

Vežna vrata so bila na stežaj odprta. Pred ognjiščem ni bilo nikogar. Mačka, ki je čepela ob žeknu, se ga je prestrašila in stekla po lestvi na črno izbo. O ognju ni bilo niti sledu. Bilo je jasno, Rozalka tega dne ni kuhala kosila. V peči je tlel velik panj; žerjavica se je ko veliko, žareče oko svetila iz mraka.

V izbi je našel Pavlinco. Sedela je na golih tleh poleg peči in hlipala. Z rokami se je mazala po obrazu, oči so ji bile zardele od joka. Kazalo je, da je bila že dolgo prepuščena svojemu obupu in žalosti.

»Kaj je, Pavlinca?« se je Pečarju od nenadne ginjenosti zatresel glas. »Ali si sama?«

Če bi bil utegnil pomisliti, bi bil namah vse razumel. Toda v tistem trenutku so se mu vse misli in občutki strnili le okrog zapuščenega otroka, ki se mu je zasmilil. Spustil je palico, ki je zaropotala po tleh, in prožil roke.

Pavlinca se ga je bila razveselila. Vzradostila bi se bila vsake žive duše, ki bi bila tedaj stopila v izbo. Dala se je pobrati s tal.

Razumela je, kaj jo oče vprašuje. Da, ona je sama. Zajokala je še huje, a z milim glasom, kakor da je olajšana po prestanem strahu. Oklenila se ga je z obema rokama, mu nagnila obrazek na ramo in mu brusila nosek ob rokav.

Lukež in hči si nista bila še nikoli tako blizu ko v tistem trenutku. Tedaj, ko se je počasi zavedal, da je izgubil ženo, mu je to neizmerno dobro delo. Tolažil je otroka, ga z levico božal po hrbtu, po gostih gumbih zapetega krilca, in ga s šepajočo hojo nosil po izbi.

»Kje je mama?« se je oziral po kotih, ko se je dekletce potolažilo.

»Šla je.«

Saj je slutil, vedel je. Toda ko je to slišal od otroka, mu je bilo, kakor da se mu je nož zasadil v srce.

»Kam je šla?«

Tega Pavlinca ni vedela. Ni mu znala odgovoriti. Gledala ga je z velikimi očmi.

»Ali je bil tu gospod, ki ti je dajal bombonov in čokolade?« se je Lukežu glas zatikal v grlu.

Bilo mu je težko in gnusno, toda rad bi bil imel vse na dlani, da bi vedel, kam s svojo mislijo.

»Ne.«

Gledal je otroku v oči, ki so ga zrle tožno in modro. Da, Pavlinca ga je razumela, kaj jo vprašuje. Odgovarjala mu je točno in po resnici. Ni ga bilo? To ga je navdalo z rahlim upanjem. In z novim začudenjem. Kam je Rozalka tedaj šla, da je pustila otroka tako samega?

»Ali si lačna?«

Ni poslušal otrokovega odgovora, znova se je oziral po vseh kotih in je stopil v vežo. Iskal je sledu po Rozalki. Odšel je v kamro. Njena zavsednja obleka je ležala na postelji. Skrinja je bila odprta, pokrov je bil oslonjen ob steno. V nji so manjkale tiste napolgosposke cape, ki so ji bile še ostale.

To mu je znova potrdilo najtežje slutnje. Čudno grenko mu je postalo pri srcu, do vrha ga je napolnilo s tegobo. Z otrokom v naročju je obstal sredi izbe, ni vedel, kaj naj stori. Ozrl se je v okna. Skozi solze mu je prodiral blesk večernega solnca, ki je sijal skozi umazane šipe.

Zdrznil se je in odšel z otrokom pred hišo. Klanec je pust in zapuščen ležal med plotovi. Pečar si že dolgo ni tako vroče želel srečanja s kakim človekom ko v tistem hipu. Morda bi mu ljudje vedeli kaj povedati. Veža Mejačeve hiše je bila odprta ko velika črna usta. Mejačevka je pogosto stala na pragu in se razgledovala po soseščini, tedaj je ni bilo. Dim, ki se je valil nad streho, je pričal, da je doma.

Zaprle je vrata, ki jih ni zaklenil, in odšepal po klanecu. Ustavil se je ob gabru, ki je krivenčast in gol stal ob plotu. Čakal je nekaj trenutkov in se odhrkaval, kakor da mu beseda in glas ne moreta iz grla. Bilo mu je težko, čutil se je ponižanega. Izogibal se je sosedov, a zdaj ga je sila gnala do njih.

»Hej, ali slišiš?« je požrl grenkobo in poklical. »Ali si doma?«

Mejačevka se je prikazala na prag. Pogledala je v sadovnjak in šele nato na klanec, zagledala je Lukeža. In se nič ni zavzela. Najmanjša senca kakega občutka se ji ni odražala na obrazu. Bila je hladna.

»Kje je Rozalka?«

»Rozalka?« ji je pogled znova prebegnil po vrtu, komaj za rahlo spoznanje se ji je poblisknilo v očeh. »Rozalke danes nisem videla,« je zategnila.

Pečarju je bila ta ženska zoprna. Najrajši bi bil udaril z nogo ob klanec, izpljunil in odšel naprej. Toda v naročju je držal otroka, bil je sam, prevzemala ga je s strahom pomešana negotovost.

»Šla je in pustila otroka samega,« mu je trepetala spodnja čeljust. »Moj Bog, ta ženska, ne naredi je prave! Kdo jo je pač moral videti. Kdo mora vedeti, kam je šla.«

»Nisem je videla,« mu je soseda odgovorila mrzlo, skoraj jezno. »Ves dan me ni bilo doma. Pravkar sem se vrnila.«

Lagala je. Lukež je spoznal po njenem glasu in po njenih očeh. Mejačevka je le redko odhajala z doma. Le hotela ni nič vedeti, zato je tako govorila. Razsrdilo ga je in mu pognalo kri v obraz, sršel je za njo, ki mu je obrnila hrbet in odšla v vežo.

»Hudič, baba!« je zakričal. »Morda boš tudi ti še potrebovala moje pomoči!«

»Tvoje nikoli,« se je oglasilo iz veže.

Lukež bi bil najrajši pobral kamen in ga zalučal v črno odprtino vrat. Tedaj je Pavlinca zajokala in mu silila iz naročja v klanec. Preplašila se je bila njegove togote.

»Tiho, Pavlinca!« je Lukež požiral jezo. »Tiho, ne kriči! H Košanki pojdeva. Dala ti bo belega kruha.«

Dekletce je nehalo jokati, a je krčevito stiskalo ustnice.

Oče se ji ni bil zlagal. O Košanki in o belem kruhu ji ni govoril le zato, da bi jo potolažil. Kakor da je bila ta misel že prej dozorela v njem, se je pri priči okrenil in odšel po klanecu. S klanca je stopil na stezo, ki se je vila po pobočju. Ni imel palice s seboj, zato je težko hodil. Kadarkoli je stopil na ranjeno nogo, mu je šla bolečina do srca.

Še huje ko noga ga je peklo in žgalo ponižanje. Pridušil se je bil in se zaklel, da bo prej stopil v vsako hišo v vasi, tudi v Močilarjevo, le v Košanovo nikoli. Tedaj ni imel na izbero druge poti. Imel je vezane roke, ničesar ni mogel ukreniti, dokler ni oddal Pavlince. Morda mu bo Košanka tudi znala povedati, kje je Rozalka.

Od daleč, že iz sadovnjaka je opazil, kako je Košan pravkar stopil v hišo. Košanka je stala ob hlevu. Iz velikega kupa hoste je vlačila suhe veje, jih lomila in pokladala predse.

Zagledala ga je, kako prihaja s Pavlinco. Nič se ni začudila, le obraz se ji je nategnil iz sočutja, ustnice so ji drobno zatrepetale. Ujela je v naročje Pavlinco, ki ji je že zdaleč iztegovala roke.

»Ubogi otrok!« jo je privijala k sebi. »Pavlinca, ubogi otrok!« bi se bila skoraj na ves glas razjokala.

Lukež je stal na mestu, z rokami ob telesu, in gledal Pavlinco, ki je Košanko objemala okrog vratu in se smejala. Ob tem pogledu je tudi njega čudno stisnilo v grlu. Dobro mu je delo. Vsaj to. Bil je hvaležen Košanki.

»Rozalke ni,« je spregovoril obupno in zganil z rameni. »Otroka mi je samega pustila. Bog ve, kam je šla.«

Košanka je premagala ginjenost, vzela iz žepa suho hruško in jo dala Pavlinci.

»Kam neki je šla!« je z nejevoljnim pogledom ošinila Lukeža. »Za onim je bezljala. Saj to bi sam lahko vedel.«

Zlecnil se je kot pod udarcem. Zdelo se mu je, da se bo sesedel. Le težka se je obdržal na nogah.

»Pa kako to veš?« je zajecjal.

»Kaj bi ne vedela! Vsi vedo. Saj je raznašala po vsej vasi.«

Pečarju je mrzel pot stopil na čelo. Dvignil je roko, da bi si ga obrisal, a mu je zopet ko mrtva pala ob telesu.

»Pa zakaj mi tega nisi povedala?« ji je bridko očital.

»Povedala? Jaz ne bom nikomur odpirala oči,« se je soseda prestopala z noge na nogo in ujčkala otroka. »To je tvoja skrb. Ne maram se vtikati v tuje stvari. Še kar sem se vtikala, četudi je bilo le v tvoje dobro, mi je bilo pozneje žal.«

No, da, Košanka se je po svoje maščevala. Toda imela je prav, vsaj malo je imela prav, to ji je Lukež rad priznal. Ni ji zameril. Tudi ni delj mislil na to. Pred njim je stala Rozalka. Biló mu je, kakor da še vedno ne more vsega razumeti, četudi sta ga zasipali žalost in sramota.

Sesedel se je na tvalo. Biló mu je do joka, vendar bi tedaj od prevelike tesnobe ne bil mogel zajokati. Udaril se je s pestjo po kolenu, kakor da je pribil neko misel, nato si je podprl glavo. Vzdihnul je. In zopet.

Košanka ga je gledala, zasmilil se ji je.

»To je hudo,« je Lukež zastokal, »da ji Bog ni dal pameti!«

»O njeni pameti ne bom sodila,« je rekla soseda mirneje kot prej, a še zmeraj nekam trdo. »Toda povem ti, ako bi bila jaz njen mož, bi jo natepla. Če nima pameti, jo je treba natepsti kot otroka. To bi morda pomagalo.«

Lukež je dvignil glavo in gledal nekaj trenutkov, kakor da sosede ne razume ali ne more verjeti, da je kaj takega rekla. Zdelo se je, da ji hoče nekaj odgovoriti, a ne najde besed. Dvignil se je.

»Popazi na otroka!« je rekel.

Iz kupa drv je potegnil raven oklešček, na katerega se je opiral, ko je odhajal po klancu.

Ves upognjen in ubog je šepal mimo Košana, doli po klancu, ki je ležal med poljem in senožetmi, mimo Pologarja, po griču nad Močiljarjem, niže in niže.

Gledal je v tla. Zdelo se je, da se ne zaveda, kod hodi in kam je namenjen. Pogleda ni povešal zaradi sramovanja, takrat so mu bili malo mari ljudje. Bilo je nekaj drugega, neopredeljivega, težkega, ki mu je ko svinec ležalo na vekah.

Sivi večer, solnce, ki se je trgalo od gričev, mrak, ki je nalegal med drevje — kaj mu je bilo do tega? Le nekatere stvari ob poti — ta ali ona hiša, drevo, človek, ki je stal na pragu — so ko medle podobne plavale mimo njega in se mu rahlo oprijemale spomina. Bili so ko raztreseni drobci njegovega življenja, odkar je bil prišel v vas. Toda vse to je bilo zanj postransko, dotikalo se ga je le rahlo, komaj zavestno. Okolica in preteklost sta mu tonila v tegobi, ki mu je izvirala iz globine duše in mu grozila, da ga zaduši.

Pred njegovimi duševnimi očmi je stala Rozalka, vedno le Rozalka. S svojo mislijo jo je kot s svetilko obsvetil od vseh strani. Zanj je bila izgubljena. Kljub bridkosti tega spoznanja je vselej prišel do istega zaključka. Tedaj ni mislil na zemljo. Tudi ne zgolj na izgubo njenega telesa, saj bo nazadnje — le njemu ostala. Trikrat je premislil do konca in vsakikrat posebej mu je bilo jasno, da jo bo oni zavrnil, zapodil, saj drugače ni bilo mogoče... Tisto, kar ga je žalilo in kar je objokoval v svojem srcu, bi ne mogel izraziti z besedami. Tako nebogljenega, do konca oplenjenega se še nikoli ni čutil. Tudi Rozalka se mu je zasmilila. Saj on je ni bil zavrgel, zato je ni mogel mrziti. Morda v tistem trenutku vsa v solzah, osramočena in obupana tava okrog. Da si le kaj ne naredi! Zbal se je zanjo.

Obstal je. Skozi drevje, ki je bilo golo in je metlaste veje molele v nebo, je bil zagledal krčmo. Šele tedaj mu je docela jasno stopilo v zavest, kam je namenjen. Morda najde ženo na poti ali kje v dolini, ako se ni odpeljala. In če se je odpeljala...

Misel se mu je pretrgala, kakor da si naprej ne ve svetovati. V krčmi, ki je bila ob tisti uri še prazna, se je svetlikala luč. Pokrajina se je bolj in bolj potapljala v mrak, nad goro je visel prvi krajec meseca.

Po poti iz doline je prišel nekdo in se ustavil pred Lukežem.

Bil je Domenis. Mrmraje sta se pozdravila.

Lukež se je spomnil prizora pri Pologarju. In mežikanja, s katerim je bil kupec opozoril Freliha na Rozalko. Prebudil se mu je živ odpor do tega človeka. Hkrati ga je ob misli na dogodek tistega jutra obšla bojazen. Bilo mu je nerodno, čutil je mraz po telesu.

Domenis ga je pogledal čisto od blizu v obraz, da ga je spoznal.

»Vi ste? Ali danes niste delali?«

Lukež ga ni razumel, ker je govoril italijanski. Prekladal je bolno nogo in gledal Domenisa v lica. Ali kaj ve?

Na prag je stopil krčmarjev sin. Domenis je pozabil na prvo vprašanje, zanimalo ga je drugo.

»Vprašajte ga, kako, da bi bilo skoraj prišlo do nesreče?«

Da ne ve, kako je bilo, je Lukež govoril mencaje, beseda se mu je zatikala v grlu. Venomer ga je obletavala misel: ‚Govoril je z njim; ali mu je izrazil sumnjo?‘

»Ko je bil sredi riže, se je zdrl hlod... To je vse. Vrag vedil!«

»Se je zdrl hlod,« je oni ponovil in ga ostro pogledal v obraz. Nato se je zasmeljal iz vsega grla. »To ste mi hribovci, še poceni jo je odnesel. In mu je ravno prav prišlo, da je lahko pobegnil, falot nemarni! Ali popoldne niste delali?«

Domenisov smeh je bil Pečarju olajšal srce.

»Delal,« je odgovoril. »Pa sem odšel domov. Z ženo... se je nekaj zgodilo...«

Domenis ga je gledal v oči. Kazalo je, da o tej stvari več ve, kot je bilo Lukežu ljubo.

»Menda ne bo hudega,« je rekel. »Videl sem jo v dolini,« je dostavil in stopil v krčmo.

Pečar je gledal za njim. Znova se mu je oglašil odpor do njega, hkrati mu je bil hvaležen za novico. Torej se Rozalka ni odpeljala? In si nič ni naredila? To mu je bilo v neizmerno olajšanje, velika skrb je pala raz dušo. Vrnila se bo.

Stopil je v krčmo, sedel v kot za vrati in si naročil četrtinko vina. Za mizo ob kamri je sedel Domenis in si nekaj zapisoval na polo papirja. Slednjič je stresel iz vrečice denar, ga prešteval in postavljaj v kupčke.

Pečar ga je opazoval izpod čela. Bog ve, kaj zapisuje, si je mislil. In koliko denarja leži pred njim? V resnici ga to ni posebno zanimalo, hotel se je le s čim zamotiti. Ni se mu posrečilo. Kadarkoli je kaj zaropotalo pred hišo, se je ozrl in pogledal skozi okno. Zunaj je ležal gost mrak. Moral je pritisniti obraz prav na šipo in z roko zasenčiti luč, ki je padala izpod stropa. Žene ni bilo.

Slednjič je prišla. Hodila je zelo tiho, bila je kot senca, le tako je nanoslo, da jo je zagledal. Spoznal jo je po obrisih njene postave. Od burnih občutkov je vse zagorelo po njem. Obsedel je za trenotek ko okamenel; zdelo se je, da je zaradi sramovanja ne bo poklical v izbo. Iznenada se je odločil in z naglo kretnjo odprl okno.

»Rozalka!«

Žena, ki je hodila vsa sključena, kakor da se pogreza vase, je imela skoraj ves obraz zavrt v ruto. Ni jokala, toda bila je navrhana od tegobe... Na klic se je zdrznila in obstala.

»Rozalka, stopi noter!«

»Ne,« je dahnila komaj slišno, ko je spoznala moža.

Če bi bila sama, brez prič, bi bil Lukež mehkejši z njo. Pred ljudmi pa mu je bil glas nehote trd in ukazovalen. V tistem trenutku sta mu odpor in jeza vstajala iz dna duše. Da mu je morala kaj takega storiti!

»Rozalka!« je ostro udarilo v noč.

Zdelo se je, da je hotela pobegniti, a jo je možev glas iznenada pribil na mesto. Odločila se je, kakor da se mu ne more upirati, četudi bi se mu rada, in se je opotekla proti hiši.

Pečar je zaprl okno. Rozalka je vstopila tiho in počasi kot prikazen. Z objokanimi, plahimi očmi je pogledala moža. Le iz dna zenic ji je prežal potuhnjeni odpor. S pogledom ga je vpraševala, kaj ji hoče. Roke so ji bile nemirne, prekladala jih je, kakor da jih ne ve kam dati. Obleka ji je bila zamazana, kakor da se je pijana valjala po blatu.

»Sedi!« se je Lukež težko odhrkal; glas mu ni bil tako oster kot prej.

Sedla je poleg njega, hrbet je obračala vratom in izbi. Obraz si je podprla z roko in brezizrazno strmela proti možu in oknu.

Tedaj, ko jo je Pečar tâko videl pred seboj, ni več občutil jeze ne odpora do nje. Kako vse drugačna je bila ko takrat, ko je bil prišel iz ječe in jo je našel pri Pologarju! Obhajalo ga je usmiljenje in sočutje. Še sramovanja se je le še zamolklo zavedel. Da bi omamil tegobo, ki mu je vstajala v grlo, da se s čim zaposli in ubije zadrego, je potisnil poln kozarec pred njo.

»Na, pij!«

Odmajala je z glavo, a ni dala glasu.

»Pij!« se je nasršil. »Kaj se boš!«

Pogledala ga je plaho, a obenem uporno in vprašujoče. Kaj ji hoče? Zakaj je ne pusti v miru? Toda ni se mu upala upirati. Srknila je iz kozarca, pri tem se ji je skoraj zaletelo.

»Ne morem,« je rekla tiho.

Lukež je izpil do dna. Rad bi bil pogasil strašno žejo, ki ga je žgala v prsih.

Rozalka je slonela kot prej in strmela v okno. Lukež jo je opazoval izpod krajcev klobuka. Bila je tegobna, polna žalosti, ki jo je stežka zadrževala v sebi, telo se ji je treslo od napora. In mu je bilo namah bridko in jasno, da se ne kesa in ne zaveda svoje krivde. Brez uma je žalovala le za onim, ki ga je izgubila, ni ga mogla preboleti. Prej je mislil, da ji poreče, ko bosta samá: »Zakaj si to storila?« Razjokala se bo, si je mislil, a nato bosta živela — kakor bosta pač živela. Malo besed, od jutra do večera bosta hodila po delu. Ta predstava mu je izpuhtela ko rosa v solncu. Čutil je, kako mu obenem ginevata usmiljenje in sočutje in ga vedno huje grabi jeza. Če bi se bila v tistem trenutku na glas razjokala, bi se ne bil premagal, da bi jo bil udaril.

Naročil je novo četrtinko vina in pil.

»Prekleta!« je pritišano zarohnel in položil pest na mizo.

Rozalka se je zdrznila pred to kretnjo, nato je glasno vzdihnila.

Medtem se je bilo zunaj že znočilo, prihajali so delavci. Vstopali so s precejšnjim ropotom, nekoliko objestni kakor vsake sobote večer, ko jih je čakala plača in kozarec vina. Vsak izmed njih se je ozrl po Pečarju in po Rozalki, se sprva začudil, a nato nategnil obraz, češ, da vse razume. Posedli so po klopeh, naročili četrtinke in pili.

Rozalka je skrivala obraz, a Lukežu se je zdelo, da ji ne vidijo le objokanih lic, ampak ji zrejo naravnost v srce. In njemu v dušo. Nihče se ni zresnil ne zamislil nad tem. Njuni občutki so jim bili tuji, vredni kvečjemu zasmeha. Govorili so vsakdanjosti, pri tem pa so se smejali glasneje kot po navadi, na videz čisto brez vzroka. Vzrok je ležal globlje, Lukež ga je čutil. Govorili so: »Vražje grda pot je iz grape,« toda iz glasov jim je zvenelo: »Ali ju vidite? Nocoj bo ples, ako je Lukež kaj moža; pa ni.« In smeh. Navdajali sta ga grenkoba in jeza. Da bi se le žena tako ne držala, nosila na dlani, kar ima v sebi. Da bi jih vsaj malo prevaril, je spregovoril.

»Težko bova našla domov, ker nimava luči,« je rekel ženi.

Pogledala ga je začudena, a mu ni odgovorila.

»Na kravo sem bil čisto pozabil,« se je silil, da bi mu bil glas vsakdanji. »Kdaj si ji zadnjič položila?«

Tudi tedaj mu žena ni odgovorila, še pokimala mu ni. Le obraz je okrenila od okna in pogledala v mizo. In vsakikrat, ko se je Lukež oglasil, je napeto prisluhnila vsa izba. Pečarja je jezilo jalovo prizadevanje, da bi spravil kako besedo iz žene, od sramu so mu gorela lica. To še ni bilo zadosti. Žena ni mogla več pritajevati svoje žalosti. Iz oči so ji privrele solze in ji skozi prste tekle na mizo. Ni hlipala, tudi telo se ji ni potresalo, le solze so ji tekle kakor iz neizčrpnega vrelca.

»Nehaj!« je Lukež pritišano zarohnel, pesti so se mu stisnile same od sebe. Žena se je zlecnila, zastokala in zadržala solze.

Domenis je začel izplačevati mezde.

Lukež ni preštel denarja, pometel ga je v pest in si ga vtaknil v žep. Ni več sedel, stoje ob vratih je poklical ženo.

»Rozalka!«

Obsedela je še trenotek, nato se je dvignila, si z ruto zakrila obraz do oči in ko pijana odšla za možem.

15.

Nebo se je bilo znova pooblačilo, zvezde so se poskrile druga za drugo. Krajec meseca je zatopil. Nad zemljo je ležal gost mrak, iz katerega so štrlele le črne tenje dreves. Zdaj pa zdaj zapiha sapa, veje so udarile druga ob drugo. V gori je šumelo, bilo je slišati, kakor da venomer pada voda. V zraku je ležal neprijetni, vlažni hlad marčnih noči.

Lukež je hodil naprej in se opiral na oklešček. Bolna noga mu je bila v krčmi otrpnila, zdaj jo je nosil težje kot prej. Pot je bila temna, zabrisana, le stežka jo je bilo ločiti od bregov ob straneh. Noge so padale v kotanje in zadevale ob kamenje. Lukež je kdaj pa kdaj zastokal od bolečine, stisnil zobe in tiho zaklel.

Prisluškoval je, ali mu žena sledi. Sledila mu je. Ni več jokala. Zdelo se je, da se je zakrknila v svoji potrnosti in postala nebrižna. Rekel je besedo, kar tako, da bi ne bila oba tako strašno tiha, a ona mu ni odgovorila. Zganil je z rameni in jo pustil v miru. Tudi ona je težko hodila po temnem klancu, kazalo je, da so ji od joka oslepele oči. Pala je na roke in se pobrala z globokim vzdihom. Nato je zastala.

Pečar se je nejevoljen ozrl in jo počakal, da ga je dohitela.

»Hodi ti naprej!« je zagodrnjal.

Ubogala ga je. Bilo je kazno, da bi se mu ne bila upirala, ako bi ji rekel, naj sede v blato in počaka jutra. Kakor da nima več lastne volje.

Gledal jo je, kako hodi pred njim in z rokami lovi ravnotežje. Nista bila pred ljudmi, ki bi jima merili vsako besedo in vsak pogled, zato se ni več sramoval. Le naj govorijo in se smejejo, kar jim drago, saj jih ne sliši! Pekla ga je zavest, da je žena še vedno nora na onega, vsaj zaslepljena. Če je dobro pomislil — ali je bilo mar to čudno? Bog ji je pičlo odmeril pamet, nikogar ni imela, ki bi jo bil poučil. On ji je v tistih letih govoril to in ono, o živini in o sosedih, a niti ene besede, ki bi ji šla do srca in se ji oprijela razuma. Ob teh mislih so se mu začeli spreminjati občutki do nje. Morda še ni vse zamujeno.

»Poglej, Rozalka,« se mu je tresel glas, »kako neumno si naredila. Ali je treba, da hodiva domov tako, kakor da bi drug drugega več ne poznala?« mu je glas prehajal v ganjenost. »In vendar sva si mož in žena... Ali se spominjaš dne, ko sva se prvič zagledala? Ti si stala na pragu, a jaz na klancu... Ne rečem, da so nama bila sama nebesa,« je zastokal v svoji notranjosti. »Imela sva kruha in streho, nekateri še tega nimajo... Verjemi, ko so te bili odpeljali, mi je bilo huje, kot da si mi umrla... Huje, vraga!« je z okleščkom udaril po tleh. »Pa se je vse dobro obrnilo in je bilo dobro... Lahko bi bilo,« se je popravil. »Ono... ono ni bilo nič proti temu, kar je zdaj prišlo...«

Premolknil je.

Dospela sta do skupine brez, ki so stale ob potu. Rozalka je za trenotek postala in se jim zazrla v vrhove. Slišala je možev glas, a ni lovila pomena besed. Iz spomina, ki ga ji je Lukež prebujal, so ji vstajale vse drugačne podobe in ji polnile dušo.

Bila je ko pogreznjena v svojo zagrenjenost in razočaranje. Misli je niso ubogale, prihajale so ji le v odlomkih, spodjedali so jih občutki, težko jih je bilo urediti... Zopet je naredila eno tistih svojih neumljivih dejanj. S preveliko strastjo, preveč na slepo se je okle-

pala hipov, da bi se zavedela, kako je to nesmiselno. Bila je ko pijana. Zdelo se ji je, da so ji zrasla krila in že leti v deželo trapastih sanj. Ni mislila na moža ne na otroka in tudi ne na ljudi. Še v tistem trenutku ne, ko so se sladke besede, ki jim je verjela, spreminjale v laž. Takrat še najmanj. Pobesnena je. Vsa neumna je tekla za njim, kakor da hoče uloviti solnce, ki je že padalo v zaton...

Lukež ji je dolgo strmел v hrbet, kakor da ugiblje njene občutke in misli. Nato se je odhrkal in znova spregovoril.

»Ne trdim, da si trapasta, Bog ne daj, a pametno to ni bilo... Rozalka, ali se nič nisi sramovala? Ali se zdaj ne kesaj? Ne očitam ti, Bog naj ti očita, Rozalka, le vprašujem te: ali se ne sramuješ in kesaj? Bog nebeški, za njim jočeš! Zakaj rajši ne jočeš zaradi svojega greha? Svojo pamet imaš, nihče te ni kdaj poučil, a zdaj me poslušaj! Poslušaj me, Rozalka! Pojdi k spovedi in pusti to neumnost iz glave... pusti... živiva...«

Vzelo mu je besedo.

Tisti del klanca, v katerega sta bila dospela, je bil kamenit in je tekел skoraj po ravnem. Rozalka je hodila tako naglo, kakor da beži pred moževimi besedami. Lukež jo je le stežka dohajal s svojo bolno nogo. Glas mu je čimdalje bolj prehajal v jok. Da žena teče pred njim in ga ne posluša, ga je užalilo in razjezilo.

»Rozalka, kam pa tako dirjaš?« je zaklical.

Žena se ni ozrla, le upočasnila je hojo. Skozi misli, ki so se ji trgale, je bila kakor skozi okenca ujela nekaj moževih besed. Zbodle so jo in jo navdale z nejevoljo. Kaj ji pravi? Ne bi mu znala odgovoriti. Ugovori so spali globoko v nji, v krvi, v slednjem vlakencu. Kaj Lukež ve o skrivnih vzgonih njene duše? Freliha ni mogla zaničevati ne pozabiti, kakor človek ne zaničuje pobegle sreče, ampak jo samo objokuje. To je bilo vse. Za vse drugo je bila gluha in slepa. Še sramote ni občutila, le strah pred možem. In komaj za dih nejasnega občutka neke krivde.

Pečarju pa je bilo, kakor da žena za vedno beži od njega, a on je ne more dohiteti. V tistem trenutku bi mu bilo hudo zanjo. Podvizal je hojo, da mu je vroč pot oblival telo.

»Tako lepo bi lahko živela,« ga je vedno znova premagovala meh-koba. Še ni izgubil vsega upanja. »Hudo mi je, a vendar bi ti nobene ne rekel, nobene... Poučim pa te lahko. Vidiš, rekli so mi, naj te natepem kakor otroka, ki nima pameti... Ne bom te udaril,« se mu je lomil glas. »Tega ne boš doživela... Toda obljubiti mi moraš, Rozalka, obljubiti mi moraš,« se mu je iznenada dvignil glas, obstal in do čista potišal.

Bilo je vse tiho, le veter je šumel in potok, koraki so udarjali po klancu... Rozalka je znova pospešila hojo. Poslušala je, ni ji ušla nobena beseda. In vsaka je bila ko udarec. V svoji preprosti pameti je ves čas iskala krivca svoje nesreče, zdaj se ji je misel trdovratno obesila na Lukeža. On! Ni vedela, zakaj, toda — on. Vsaka beseda je

to potrjevala, ni upoštevala mehkode v njegovem glasu. Prej ga je zaničevala, le rahlo mrzila, tedaj ga je začela sovražiti. Neumljivo, od trenutka do trenutka strastneje. Biló ji je, kakor da do kolen gazi v tem sovraštvu. Težko se je zadrževala, da ni zavpila. Molčala je.

Ta molk je bil za Pečarja ko zasmeh.

»Rozalka, reci katero, za hudiča!« je zavpil.

Rozalka se je okrenila in dvignila pesti nad glavo, kakor da hoče planiti nanj in ga pobiti.

»Pusti me!« je zakričala, da je šlo skozi ušesa. »Pusti me, zlodej!«

Lukeža je obšla groza pred njo.

»Moj Bog!« je zajechal, ko se je okrenila in zopet šla dalje. »Moj Bog, oče nebeški!«

STANKO VUK

PRVA PESEM

O noč

Bezeg diši. Noč
je fazanov rep.
Mrzla voda ziblje
zvezde.

Ene pesmi nisva že dolgo
pela: o ljubezen, ko preganjana
divjačina si v naju.
Nosiva te skozi noč
brez ognjev, kam naj te položiva?
Vonj zemlje je silen, grmi
rasto, obstala sva tiho na robu
lovišča.

Zemlja se mi meša
v kri, čutim
krike petelinov,
vse me težì.

Zvezde v jati gasno.

STANKO VUK

PESEM OB TRGATVI

»...in kri je tekla iz tlačilnice
do konjskih uzd.«

Raz. 14, 20

O vino silne rasti.
Rdeče vino do konjskih
uzd. Sok mrtvih grozdov
v tebi zori.

Opotekam se ob stiskalnici.
Čujte: nisem več sam
s seboj. Čujte: moje srcè
je nemirna riba nocoj.

STANKO VUK

TOVARIŠKA PESEM

Tovariška pesem mora biti težka
in lepa ko grozdje:
Dobro je biti miren, ko vse
raste, dobro je zoreti
na tihem. Ne vržemo grezila
v vodo, ne štejemo
zvezd, vsak sad
nam je zrel. Na očeh imamo
glino, ko pride veter
s konjskim hrzanjem, se zdrznemo
ko slepci ob zvoku. Povesod
ob stajah so psi, zvezde
rastò, enooki na prehodih
jih vidijo.

SÖREN KIERKEGAARD

I

Sören Aabye Kierkegaard se je rodil v letu 1813. kot sedmi in zadnji otrok drugega zakona jutlandskega trgovca v Danski. Starši so mu bili že priletni in so se kmalu preselili v Kopenhagen. Domače pietistično okolje je na otroka vplivalo težko in razmišljajoče, tako da je že zgodaj razvil v sebi globoko melanholijo, simbolno ustvarjajočo predstavnost, težnjo v samotnost in neke vrste aristokratični pesimizem, ki je pozneje dobil religiozno transpozicijo. V tem mračnem nastajanju je igral veliko vlogo njegov oče, ki ga je s svojo dosledno resnostjo in bogovdanostjo uvedel v življenje duha, vzbujajoč mu željo po popolnem obseganju resničnosti. Mirni in modri oče pa mu je obenem vzbujal občudovanje reda in absolutne avtoritete, s čimer ga je še bolj potrjeval v resnobnem nordijskem krščanstvu, ki je na dečka vplivalo odločilno že s svojim občutjem dolžnosti, greha in Kristusovega trpljenja. Tako si je v verskih pogovorih z očetom že kot deček pridobil posebno subtilnost in gotovost razglabljanja, kar je v njegovi duši poleg močne spominske predstavnosti razvilo realizem trpljenja in samote.

Ta resna mladost pa je popolnoma ugasnila, ko mu je oče na smrtni postelji razodel strahotno skrivnost svojega življenja, ki je Sören nikdar ni do kraja razkril, pač pa o njej pretresljivo govoril. Zdi se, da je po sredi neko bogoskrunstvo in nekdanje očetovo življenje z deklo. »Zemlja se je stresla, grozen pretres me je nenadoma postavil pred novo in zadnjo razlago vseh pojavov. Zaslutil sem, da veliko življenje mojega očeta ni bilo božji blagoslov, nego božje prekletstvo... Greh leži nad našo rodbino in božja kazen kroži nad njo.« Nenadna očetova izpoved ni samo spremenila ideje, ki jo je imel o svojem očetu, marveč tudi Sörenov značaj. Z očetovo veličino se je zrušil ves dotedanji miselni red, strašna tesnoba je zamajala temelje njegove zavesti, odprli so se brezdANJI prepadi nesmisla, hlupal je v popolni samoti. Prvo, kar je napravil, je bil upor proti Bogu, ki se mu je približal v obliki pohujšanja. Zbežal je med ljudi in se predal svojim telesnim gonom, dokler se ni utrujen pomiril in se še trdneje oklenil krščanstva, potem ko je premagal svoj prejšnji odnos do očeta. »Zahvaljujem se Ti, nebeški Oče, da si mi za te dneve, ki jih živim, ohranil zemeljskega očeta. Naj po Tvoji milosti prejme veselje, da mi je zdaj še večji oče kakor je bil prvič.«

Očetova tragedija pomeni v Sörenovem življenju enega največjih in najusodnejših dogodkov ter se odraža v celi vrsti spisov. Kot kandidat teologije se je leta 1840. zaročil z Regino Olsen, ki pomeni drugo usodno pomembnost. Kierkegaard je nenavadno hitro izčrpal čar ero-

tičnega izkustva in se znašel pred banalno dolžnostjo družabnega zakona. Bodisi da mu je v ljubezni primanjkovala trajna spontanost, ker je bil refleksivno spominske narave, bodisi da ga je zajela asocialna melanholija, gotovo je vsaj to, da sta si njuni naravi bili zelo različni, na eni strani vesela in naivna Regina, na drugi stigmatizirani Sören. Edino sredstvo za zблиžanje je videl v svoji popolni izpovedi, kar pa je odlašal, ker je za pogoj učinkoviti izpovedi predpostavljaj dekletovo globoko versko doumevanje in čuvstvovanje. Regina se je njegovih preresnih naporov prestrašila in se zmedeno začela oddaljevati od njega. Ko je Kierkegaard videl, da je ne bo mogel osrečiti, se ni hotel enostavno umakniti, kakor je to meščanska navada, marveč se je rajši zavrtel v absurd. Z metodično skepso in s stalnimi razočaranji je pripravljaj konec ljubezni, da bi tako odločitev prišla od dekleta samega, ki ga je zelo ljubilo. Eno leto po zaroki sta se v resnici zmučena razšla. To je na videz nerazumljiva ljubezenska dogodivščina, v globini pa se razodeva jasneje. »Kierkegaard je opazil, da Regine ne ljubi zaradi nje same, marveč, da je ljubezen, ki jo je ona v njegovi duši vzbudila, le neke vrste pretveza ali uvod v absolutno duhovno ljubezen.«¹

Zato je tudi tragična ljubezen do Regine zapustila posledice. Odslej ga je začela preganjati odgovornost, občutje krivde ga je vznemirilo in ga ni več zapustilo. Še leta 1849., ko je bila Regina že srečno poročena z drugim, je čutil potrebo, da se ji razodene. Napisal ji je pismo, ki ga je dobila po njegovi smrti. »Hvala Ti za tisti čas, ko si bila moja, hvala Ti za vse, kar sem Ti dolžan, hvala Ti, lepa moja učiteljica, da si me učila s svojim otroškim srcem, hvala Ti za vse, česar si me naučila s svojo ljubkostjo, če že ne s svojo učenostjo. Hvala Ti, o lepa lilija, Ti moja ptičica, Ti moje domotožje. Tudi za Tvoje solze hvala. Ah, zakaj toliko besed? Moje življenje samo govori. Ti si bila moja edina ljubezen in s svojo poroko si med živimi bitji postala bitje, ki sem mu dolžan največjo hvaležnost. Zatrdno se mi zdi, da je prišel trenutek, ko Ti bodo vsaj ta nema znamenja dobro storila. Kajti moje-ga glasu ne boš slišala več.«

Po teh velikih pretresih, ki so ga določili, se je znašel. Notranje zbran in okrepljen z zvestobo do svoje usode je stopil na samotno pot svojih vizij. »Prelom z Regino za Kierkegaarda ni bil samo začetek novega čuvstvenega razvoja, marveč tudi globoka preroditev njegove misli, ki se je začela v njegovih delih.«² Kierkegaard je začel pisati knjige, ki so en sam mogočen duhoven izraz življenja. Prva dela je napisal popolnoma anonimno, prikrival je pisatelja, včasih celo pristnost dela samega, ovijajoč ga z dnevniško in reportersko patino. Nobeno delo ne pripada povsem kaki določeni vrsti, to niso niti romani, niti novele, niti dnevniki, niti traktati, niti lirika ali satira,

¹ M. J. Congar, *Actualité de Kierkegaard, La Vie Intellectuelle*, 25. IX. 1934, str. 13.

² Carl Koch, *Sören Kierkegaard (franc. prevod), Paris, »Je sers« 1931, str. 28.*

ampak od vsakega nekaj. Kierkegaard ni hotel dati niti čiste fabule, niti kakega sistema, marveč duhovno snov, ki naj služi posamezniku za iskanje osebnega življenja.

Po prvih delih, ki v njih prevladuje estetska volja in ki so od njih najvažnejša: »Ali — ali«, »In vino veritas«, »Osnutek o tesnobi« sledijo dela, ki pričajo o čim večjem teženju po pričevanju, kakor: »Strah in trepet«, »Učenje krščanstva«, »Štadiji na poti življenja«, »Neznanstveni pripis«, »Zadnji in odločilni neznanstveni zapisi«. Ko ga je danski satirični list »Morski ropar« začel napadati, je borbo sprejel, obenem z njo pa zadnjo osamljenost. V tej najtežji dobi je napisal svoje največje knjige, kakor »Traktat o obupu« in »Smrtonosna bolezen«. Neprestano notranje zaposlen, sam, boleč, iskren, ironičen in poln ljubezni je dozoreval v vedno močnejšo religiozno osebnost. Kljub duhovni samoti je živel nenavadno živo in budno, odprt vsem življenjskim pojavom, od narave, grškega slovstva in pravljic do gledališča ter glasbe. Preveval ga je vedno strastnejši utrip po resnici, po živi in celotni človeški resnici, duševni razširitvi je sledila zbranost, svobodni vsepričujočnosti navezanost na delo, erotičnemu spoznavanju satirična zagrenjenost, preko vseh ostrin in temin ga je gnala hlastna, skoraj fantastična žeja po jasnovidnosti. Živel je neprestano na meji med velikimi napetostmi, žalosten od globokosti in globok od žalosti.

Ko je leta 1854. umrl lutrovski škof Mynster in ga je profesor Martensen, ki mu je pozneje sledil, imenoval v posmrtnem govoru »velikega pričevalca resnice«, ga je Kierkegaard prijel za besedo. Javno je ožigosal varljivost in prijetnost lutrovsko-cerkvenega krščanstva ter zagovarjal absolutnost krščansko-osebnega vzora. S tem si je nakopal neprijateljstvo cerkve in osebno sovraštvo njenih pastorjev. Začela se je javna borba proti Kierkegaardu, posebno ko je Kierkegaard odgovoril z izdajanjem svojega mesečnika »Trenutek«, ki je v njem neusmiljeno razgaljal versko meščanstvo in njegov jalov protiverski konformizem. Vernike je obdolžil lenobe, pastarje pa hinavstva ter oznanjal življenje pričevanja in mučeništva. Toda njegovo mučeništvo se je bližalo kraju, »Trenutek« je izšel le devetkrat. Zbolel je od naporov in umrl v velikem miru v bolnišnici pozimi leta 1855., šele 42 let star, in bil pokopan brez cerkvenega blagoslova, potem ko so njegove zadnje besede bile: »Pozdravite mi vse ljudi!«

II

Že v prvih delih, ki so ugnetenjena iz osebnega življenja in napisana s krvjo, se javlja Kierkegaardova volja, ki je pozneje postala še močnejša in jasnejša: sočloveka prisiliti, da najde samega sebe, svojo odgovornost, ceno svojega življenja. To dosega najprej v samem sebi.

Mladi Kierkegaard je predvsem estet. Njegove glavne osebe predstavljajo poetično resnico življenja. V večini svojih prvih knjig je

fabulist, ki filozofski izpeljuje usode svojih junakov. Njihovo dejanje in nehanje je sicer svobodno, vendar proti koncu ulovljeno v ostre antiteze, ki zahtevajo čim nujnejše izbiranje. Na eni strani je poetično razpoložen pisec, ki ga zanima delovanje živega človeka pred velikimi dogodki, na drugi strani pa je tvorec cele vrste določnih tipov, ki so se posredno že razporedili v nekem redu. Tako Viktor Eremita v zgodbi »In vino veritas«, peti in zadnji gost na skrivnostni pojedini, ki razvija nenavadne misli o erosu in ženi, tako ostali protagonisti, ki vsi razvijajo elitne, visoke, simbolne, samotne misli o življenju in usodi. Skoz nje govori mladi, samotni Kierkegaard, njihove misli so vzete iz Kierkegaardovih dnevnikov, gredo v smeri senc, ki jih mečejo njegovi čudni trpljenjski spomini. Nordijski romantiki je lastno, da »transfigurira resničnost v poezijo, da se izgublja v trenutku in končno v spominu.«³ To romantično izpovedovanje je v jedru domotožje po absolutnem, zato pri Kierkegaardu nemalokrat rodi željo po premagovanju plehke vsakdanjosti in voljo po nadčloveškem ugnetanju resničnosti. Romantični genij prekoračuje svet splošnosti in stremi po posebnem. Kierkegaardovi prvi junaki streme po vzvišenem, le nekaterim dosegljivem. Viktor Eremita govori: »Od vsega smešnega je najbolj smešno biti stisnjen v tem svetu, biti človek, ki točno dela in točno obeduje.« Kierkegaardu je genialen človek obenem antiburžuj. Biti izjema, izrednost, nadpovprečnost, edinstvenost pomeni: iztrgati se iz plitve vsakdanjosti, postaviti se v spreminjanje, živeti od drznosti, od nenadnosti, neposrednosti, bliže osebni resnici. Ta filozofija prvih del, ki ima globoke korenine v Kierkegaardovi usodi sami, je zelo podobna Schopenhauerjevemu (in deloma Nietzschejevemu) pesimističnemu aristokratizmu: Bivanje hoče živeti in se ne boji življenjskega trpljenja, saj ga lahko ublaži z estetično kontemplacijo; čim genialneje bivaš, tem bolj estetsko prenašaš usodo.

Toda s svojim estetičnim življenjskim stilom ni mogel dokončno spojiti velikih življenjskih nasprotij in premostiti prepada med bivanjem in zmisлом; na dnu je ostalo nerešeno vprašanje enotnega zmisla. Ko se mu je vznemirjeni duh začel zatekati v Stari zakon in v Shakespearja in je z vedno večjo grozo začutil, da visi v praznem, je opazil, da mu nekaj bistvenega manjka, nek regulativ, ki biva izven človeka. Pretresla ga je groza in ga ni več izpustila, tesnobi duha in srca sta ga do kraja napali. V vsej zgodovini modernega duha ne naletimo na človeka, ki bi duhovno negotovost doživel temeljiteje od Kierkegaarda. Čim bolj se je približeval resničnosti, človekovemu določnemu življenju, družabni aktualnosti in čim določneje je razpoznaval zmisel svojih osebnih tragedij ter doživljal kategorijo časa, tem strastnejša je postajala negotovost. Groza ga je v osebnih dogodkih razmajala do dna, njegovo razočaranje in prebujen apokaliptični nemir zgodnje mladosti sta razkrinkala sladkost estetske melanholije. Neizmerna žeja

³ Jean Wahl, *L'angoisse et l'instant*, Nouvelle Revue Française, Avril 1932, str. 640.

po redu ga je pripravila za novo, višjo resnico. Metafizičen obup mu je prinesel etično prerojenje.

Jasno je, da Kierkegaard po vsem tem ni mogel več iz svoje individualnosti, ki jo je okusil do največje bogatosti. Zato se je osredotočil v močni volji, v njej se je ves povzel in se tako rešil. V enem od prvih etičnih spisov »Ravnotežje estetskih in etičnih prvin v osebnostnem nastajanju« pravi: »V vzgoji ni najvažnejše, da se otrok nauči tega ali onega, marveč da njegov duh zori in se njegova volja prebujata.« Asesor Viljem, ki je v drugem delu »Stadijev na poti življenja« nosilec etične misli kakor Viktor Eremita estetičnih v prvem delu, se izraža: »(Že zgodaj) sem globoko spoznal, da je nekaj, čemur se pravi dolžnost in kar ima večno veljavo.« In razlaga dolžnost: »Ni glavno, da človek na prstih pokaže svoje dolžnosti, ampak da enkrat za vselej občuti intenzivnost obveznosti in to tako, da zavest obveznosti postane poroštvo večnostne vrednosti njegove biti.« Dolžnost mu torej ni zunanja, ampak notranja obveznost, ki oklepa vso zunanost. Kierkegaard je iz sveta samih enkratnosti stopil v svet ponavljanja in številnosti. Sleherno delo je zmiselno, sleherno življenje nosi svoje poslanstvo. Socialna baza etične dolžnosti se tako razširja iz elitnega posameznika na človeško skupnost. Asesor Viljem piše estetu: »Kdor živi estetsko, živi obupno.« Namesto spreminjajočega se estetskega sveta je sprejel stalnost človeške resničnosti; v človeški družbi ima slehernik svoje mesto in svoj zmisel. Ljudi začena gledati plastično, njihova pojavnost je zanimiva, važnost stalna, samoniklost nezamenljiva. »Zanj človeški rod ni več množstvo dolgočasnih in le na videz enakih individuev, ki med njimi včasih zasije genij, marveč skupnost bitij, ki je od njih vsako središče dolžnostne zavesti, človečanstva in sreče.«⁴ Kierkegaard večkrat zapiše: Cum pietate felicitas. Zanj kot etika leži edina veličina v neprestani, vsakdanji zvestobi, ki z njo izpolnjuje svojo nalogo, in v blaženosti, ki mu jo nudi izpolnjeno življenje. Čas in vrednotenje se ujemata, človek mora najti svoje mesto v dani eksistenci, v določenem bivanju. »Moj jaz, ki mi je cilj, ni samo osebni, ampak tudi družabni jaz.« Na ta način si je s približevanjem resničnosti razširil lastno usodo in jo obogatil z redom ter kontinuiteto.

V tej etični viziji pa že trčimo na prvine tretjega, zadnjega in najvažnejšega Kierkegaardovega razdobja. Če estet išče resnico v mnogovrstnem uživanju, etik pa v moškem izpolnjevanju dolžnosti ter v zadovoljstvu, ki temu sledi, tedaj se človek, ki se dvigne na še višjo ravnino, ker mu ni več dovolj moralna sreča, znajde v religiji. Kierkegaardova problematika je na koncu koncev nujno postala religiozna. Kdor bi natančneje primerjal spise njegovih treh stadijev, bi presenečen opazil, da so vsa tri stanja upodobljena v treh zaporednih ljubezenskih zgodbah, ki z novo fabulo dobivajo tudi večji pomen. Razvoj svoje in vobče človekove usode je hotel pokazati na enem

⁴ Carl Koch, Sören Kierkegaard, str. 81.

najbolj strastnih življenjskih izkustvih. Če leži v prvem razdobju ljubezenska pomembnost izven zakona, v zgolj erotičnem prebujenju genija, leži ljubezen etičnega razdobja v zakonu samem, v družabni afirmaciji ljubezenskega sobivanja. Tretja ljubezenska zgodba pa sega preko same sebe, na koncu kratke ljubezenske sreče nemijo nepremagljivo nasprotja: ženska naivnost in moška melanholija. Moška melanholija se mu skrivnostno podaljša v metafizično krivdo, ki je ne moremo premagati drugače kakor z zadnjo tveganostjo, z borbo s samim Bogom. S to zadnjo nevarnostjo se ljubimec vznemiri do končnih meja svojega bitja. Kierkegaard, ki je prav za prav skrit za tem igralcem, začena veliko igro, ki presega vso stvarnost, začena odpirati ogromne dimenzije, spoznava alogičen kozmos, prihaja v območje vere, kjer ni nobene idile več, nobene človeške stalnosti, nobene meščanskega rezultata, marveč en sam tvegan, ogromen napor, da se doseže transcendentalna gotovost.

Za religioznega Kierkegaarda namreč v nobenem področju, niti v duhovnem ni gotovosti. Človek mora na tej zemlji do zadnjega ostati v negotovosti, mučec se v tesnobi. Estetska in etična tesnoba se zdaj zaostrita v religiozno tesnobo, ki je vobče temeljno čuvstvo vsega življenja, vsega gibanja, glavni nastroj tostranstva, čuvstvo, ki ni niti nujnost niti svoboda, marveč nekaj med obema, sladka omamica svobode in senca nastajajoče nujnosti. Že od vsega početka mu je tesnoba povezana s krivdo greha. Tesnoba ga tira v greh in tesnoba ga rešuje iz greha. Ker se greh javlja nenadno kakor sleherna kvaliteta, v trenutku (pozneje se mu trenutek razodene kot okvir Odrešenja), ki ga znanost ne more razjasniti, zato se grešnik zamaje v temeljih in postane negotov, ali drugače: greh se javlja obenem s tesnobo. Etični padelec ni nekaj zaporednega, ampak enkratnega, v prvem trenutku nedolžnost še traja, v drugem pa že biva krivda. Čim prej in čim bolj se duh prebuja, tem večja je zavest krivde, ki pravi, da že sama tesnoba pred grehom greh poraja. Kadar pa se greh že zgodi, zadobi tesnoba obliko opravičevanja, s čimer greh samo raste, tako da tesnoba vleče človeka vedno globlje in globlje. Človek je neusmiljeno izroččen tesnobi in krivdi, ki težita ven iz časa. Po Kierkegaardu vodi tesnoba človeka do religiozne rešitve, iz imanence v drug svet, »kjer zamenja homogenost s heterogenostjo in spominjanje z vero.«⁵

Tukaj je Kierkegaard doma, v tem svojem elementu se razživi s posebno osebno silo, okrog sebe čuti zvočnost in napetost, njegova religiozna narava zatrepeta do poslednjih vlaken. Vera mu ni zgolj nauk, marveč predvsem način življenja, z vsemi težavami, radostmi in naporji, samoniklo stanje, določno utripanje človeške duše, notranja dejavnost, skratka človeku lastna in nikdar do kraja razložljiva resničnost. »Najbistvenejši znak vere leži v dejstvu, da je človekova osebna (ne zasebna) zadeva.«⁶ Po Kierkegaardu ima religija tri glavne

⁵ Jean Wahl, *L'angoisse et l'instant*, str. 636.

⁶ Carl Koch, *Sören Kierkegaard*, str. 111.

znake: globokost, paradoksnost in človekovo osamljenost pred Bogom. Zadnje pomeni: ako hoče človek svoje življenje religiozno reševati, potem se mora najprej predati negotovosti, presuniti ga mora popoln nemir, pretresti ga mora absolutna nevarnost. To pa ne le miselno ali duhovno, marveč eksistencialno; človek mora prevzeti nase vse svoje bivanje, njegovo bivanje mora izraziti vsega človeka. Prvo in glavno je, da človek samega sebe resnično in polno živi, kajti religiozno življenje je predvsem osebno živeto življenje.

III

Kdor spoznava Kierkegaarda kot mojstra eksistencialne filozofije, ki je v mnogočem osvežila sodobno miselnost, se čudi nad neznanstvenim značajem njegovih del. Niti ena njegova knjiga ni čisto filozofska, v nobeni ni sledu o zgolj tehničnih vprašanjih. Vsi njegovi spisi, napol novele, napol traktati, polni lirizma in epike, pomešani z duhovitimi improvizacijami in jedko ironijo, so eno samo življenjsko premišljevanje o človeku in za človeka. Njegova miselnost je kakor njegov stil; ni a priori urejena v logičen sistem, marveč predstavlja živopisno, nevezano vsoto vitalnih problemov, ki vzbujajo vprašanja in odločitve. Vendar je kljub temu, oziroma ravno zaradi tega pomembno naziranje, ki ima svoj poseben red. Kakšen?

Prvi bistveni znak Kierkegaardove vizije je antiracionalnost. Grška filozofija in tista za njo je učila, da je treba iskati resnico v razumu, češ da more edino on odrešiti človeka spoznavnih muk in da je vsaka druga spoznavna pot ponižujoča. To mišljenje je postalo vodilno skoraj v vsej evropski filozofiji. Priznava se samo objektivno, stvarno, brezčutno iskanje, misleč, da se resnica odkrije le človeku, ki zapusti svojo vitalnost, stopi iz nje ter se obdrži na ozkem prostoru logične stvarnosti. Na ta način so spekulativni filozofi, ki jim Kierkegaard ironično pravi »špekulantje«, človeško misel odtrgali od korenin človeškega bitja in ves kulturni svet prepričali o tem, da pridemo do resnice le takrat, če se odpovemo svojim najvažnejšim, najvitalnejšim interesom. Tako je nastal prepad med spekulacijo in bivanjem, ki o njem Kierkegaard takole govori: »V svojem vsakdanjem življenju se filozofi poslužujejo kategorij, ki so popolnoma različne od onih, ki jih uporabljajo v svojem spekulativnem delu, toda nikar ne mislite, da se zatekajo po svojo življenjsko tolažbo v načela, ki jih tako slovesno proglašajo.« Zanj taka filozofija ne more do žive resnice, ker s svojim razumom obstane pred človekovimi najintenzivnejšimi doživljaji. Zato se mu zmiselno življenje začne šele takrat, ko so izčrpane vse možnosti razuma, ko obstanemo pred nemožnostjo, ko človeka začne stresati negotovost, ko si mora v neznanem svetu začeti krčiti svojo lastno, enkratno in nikdar več ponovljeno pot, ko si mora v borbi z elementi, nevarnostmi in nadčloveškimi silami trgati korak za korakom, ko začenja z vsem bitjem veliki boj, obupen in resničen.

Taka negotovost ni nesreča, narobe, »največja nesreča, ki se človeku more dogoditi, je slepa vera v razum. V vseh svojih spisih ponavlja Kierkegaard na tisoč načinov, da leži filozofova naloga v tem, da se ogiba razumski oblasti-željnosti.«⁷ Kierkegaard sam pa pravi: »Kadar hoče moj prijatelj izraziti svoje osebne misli, se ne obrne po pomoč na svetovno znanje filozofa, rednega vseučiliškega profesorja, ampak na skritega misleca, ki je v začetku življenja spoznal najvišje življenjske dobrine, potem pa jih je moral zapustiti, na Joba. Tam na pepelu sedi in si s črepinjo rane čisti ter razlaga. Vse, kar treba, najde prijatelj pri njem. Kajti v njem se je resnica razodela z večjo prepričljivostjo kakor v grškem Symposiumu.« In na drugem mestu: »Le groza, ki privede človeka do obupa, vzbudi v njem višje bitje.« To, kar je spoznal že Pascal: »Priznam samo tiste, ki se iščejo v trpljenju.«

Za Kierkegaarda se torej začne filozofija šele takrat, ko človek preraste svoj razum, ko logika obstoji pred nemogočim. Tak način mišljenja, ki se opira na nekontemplativen način bivanja, je dobil ime eksistencialna filozofija. Po Kierkegaardu najvišja filozofska zapoved ne pravi, razumevajte svet, nego bivajte. Pravilno pa biva človek, ki se ne zadovolji z dognanimi, preciziranimi resnicami, marveč, ki jih hoče enkratno, usodno vzeti nase, tako da jih preizkusi in doživi v asimilaciji, v negotovosti, v nastajanju, v stalnem naporu. Kierkegaard je prišel do zaključka, da ni važnejše danosti od osebnega življenja; da je način, po katerem človek pride do resnice, važnejši od resnice same. Pot je važnejša od cilja, poti ni mogoče skrajšati, čim daljša pot, tem polnejše odrešenje. Le z neskončno voljo moremo neskončno hoteti. Kierkegaard je v mišljenje vpeljal novo dimenzijo: možnost nemožnosti. Resnica ni v omejenem razumu, ampak v neomejenem absurdu. To se vidi najbolj na Kierkegaardovem pojmovanju bivanja: na eni strani je bivanje najvišja vrednota, na drugi pa temna, neznana krivda. Med obema afirmacijama se človek muči in vije in v tej tesnobni muki dosega podvojeno, alogično bivanje. Bivati pomeni prodreti v svojo časovno danost, okleniti se je, obenem pa biti v njeni polnosti nad njo. Človek mora potemtakem imeti pogum, da išče resnico v absurdu in paradoksu. Duh, ki naj se v teh kategorijah znajde, ni torej vedno in predvsem sinteza, marveč borba med nasprotji, ki vztrajajo v svojih prvinah; duh je miselni napor, ki jih hoče prerasti in biti nad njimi; duh je samogovor pred resničnostjo, ki ga draži, hrani, privlačuje, a ga na koncu pušča v negotovosti in obda s tesnobo. V tesnobi projicira duh svoje podobe preko sebe, se prerašča, širi, odkriva prepade. Vedno niha med dvema neznankama, med dvema neskončnostima, med človekom in Bogom, ki jih ne more nikdar istočasno spoznati in združiti, razen v Milosti. Zadnja oblika resnice je religiozna, namreč absurdna, vendar jo more človek najti v tem življenju. Človek si mora priboriti vstop v večnost že v obsegu svojega

⁷ Leon Šestov, Job, Nouvelle Revue Française, 1931, str. 755.

bivanja, to so edina vrata do Boga, v času mora začeti z njim občevati. Obe načeli: »subjektivnost je resnica« in »Bog se razodeva v času« se medsebojno potrjujeta in tvorita temelj paradoksnosti.

Za Kierkegaarda obstoja med eksistencijskim gledanjem in religijo, oziroma med paradoksom in transcendenco tesna zveza, kajti »paradoks je absoluten protest proti imanenci.«⁸ Pravi nosilec paradoksa je krščanstvo, ki temelji na resničnosti trenutka in zgodovine. »Svojo večno blaženost začenjam v času, z vero v zgodovinsko dejstvo; človek, ki živim v času, mislim večno resnico; večna resnica se razodeva grešniku; večna resnica prihaja v čas, da trpi.«⁹ Paradoksnost je namreč imeti neskončno skrb za nekaj zgodovinskega, paradoksnost je vezati največjo subjektivno strast z zgodovinskim dejstvom, paradoksnost je stavljati večno blaženost na nekaj enkratnega. Nič ni bolj nečloveško, protirazumsko od krščansko osredotočenega časa, od trenutka, ki se v svetem pismu imenuje »polnost časa«. Nič ni bolj neumljivo od večnosti v času. Trenutek — Večnost se imata med seboj kakor Odrešenje — Blaženstvo.

Doslednost in moč Kierkegaardove miselnosti sta v glavnem reakcija na Hegelovo racionalno romantično filozofijo, ki je tisti čas neomejeno vladala po Evropi. Jedro Hegelovega nauka leži v zanikanju načela kontradiktornosti, nespremenljivo božje bitje se zlije z nastajanjem sveta v en sam absoluten duh in v zavest o njem. Bog, svet in bitje postanejo identični. Individualna zavest ni več avtonomna, ampak je del vesoljnega duha, vključena v en sam ogromen evlucijski proces, ki se v njem koncept spaja s svojim nasprotjem, notranjost z zunanostjo, posebno s splošnim, etično in socialno, zgodovina in vesoljna sodba, inkarnacija in nestanje. V to brezčasnost objektivne misli ga je zapeljal močan čut za kontinuiteto v resničnosti in v misli, tako da mu je našel posebno organizacijsko obliko trodelno zaporednega ritma, danost, njeno nasprotje in sintezo obeh, ki je v njej utelešena njuna skupna podstat. S to premostitvijo razlike med objektom in subjektom je vesolje homogeno, enostavno in sistematično pregledno. V taki nivelizaciji pa se zniža tudi veljavnost krščanstva, ki postane samo eden od zgodovinskih izrazov kulture, mit krščanskega dejstva več ne prerašča sveta, marveč se uteleša v njegov proces.

Protih Hegelovi dialektiki, ki s sintezo, kontinuiteto in imanenco uglašuje vsa nasprotja v višji skupnosti, zoperstavlja Kierkegaard absolutne in nerazpeljive življenjske heterogenosti. Tako piše: »Da se relativna nasprotja dado premostiti, vemo že brez Hegela, pač pa se bo človeška osebnost znala tja do konca upirati tistemu, ki bi hotel premostiti absolutna nasprotja; vso večnost bo ponavljala svoj bistveni ali — ali. Biti ali ne biti, to je pravo človeško vprašanje.« Kierkegaard z vsem prepričanjem uveljavlja svojo kvalitativno dialektiko, ki vodi nasprotja do vedno večje izrazitosti in s tem človeka do dileme, da

⁸ Jean Wahl, *L'angoisse*, str. 650.

⁹ Jean Wahl, *ibid.*, str. 653.

se v vitalnem izboru odloči za enega od nerazpeljivih in nezdružljivih polov. Važno je, da se Kierkegaard proti idejnemu in nerodovitnemu mešanju subjekta in objekta odloča za primat subjektivnosti, ker je nosilec bivanja, kar je z drugimi besedami obsodba racionalne abstraktnosti. »Človekova razumnost ni ustvarjena za subtilna prerekanja, niti za golo predstavljanje in upodabljanje sveta, marveč da se v njem odločilno ukorenini in vsa zaposli: edino tako odkriva in utelešuje resnico.«¹⁰ To se pravi: »Resnica postane resnica šele, ko vstopi v človekovo subjektivnost in postane eksistencialna resnica.«¹¹ Kierkegaardu ni toliko do spekulacije, kakor do ugnentanja resnice, do transfiguracije bivanja, še več, on naravnost zahteva, da se človek dviga od objektivne resnice, ki je zanjo treba razumnosti in mišljenjske spretnosti, do subjektivne resnice, ki je zanjo treba mnogo več, predvsem etičnega napora in religiozne žrtve, celotne volje in ljubezenskih darov. Zato se upravičeno posmehuje profesorjem filozofije, ki s svojo čisto objektivnostjo ostajajo nevtralni za velike življenjske odločitve in indiferentni za alogične neznanke. Njim zaperstavlja subjektivno resnico (ki nima nobenega opravka z modernimi subjektivizmi), ker je subjektivna resnica v posameznih usodah aktualizirana večna resnica, ki se človek pribori do nje in jo ustvari z odločitvijo, s proti ustvarjeno gotovostjo, še prej pa s tveganostjo, brez katere ni nobene vere in nobene antisistematične eksistence.

Metoda, ki sledi iz Kierkegaardove miselnosti, je sokratična. Od vseh filozofov goji Kierkegaard največjo ljubezen do Sokrata, ki prav tako ni imel nobenega sistematičnega nauka, ker je nastopal vedno kot dialektik, ki je s svojo ironijo razvezoval udobno gotovost človeških navad, razbijal ožino časovne sredobežnosti in neprestano vzbujal individualne globine v plitvi splošnosti. Zato je dialektik tudi Kierkegaard. V nasprotju s Hegelovo intelektualno dialektiko (in Marxovo materialno dialektiko) je mojster eksistencialne dialektike. Kierkegaard trdi, da sta homogenost in kontinuiteta neživljenjska pojava, ki bivata le v abstraktnem svetu možnosti. Svet resničnosti ju ne prenese, ker je svet izrazite negotovosti, neskladja, neodrešenosti. »Nikjer ni poročstva, da bo to, kar sledi, konformno onemu, kar se je zgodilo pred njim.«¹² Resničnost je heterogena, podvržena je zakonu kvalitete nenadnosti. V skoku prehaja iz ravnine na ravnino, navzgor in navzdol, iz stadija v stadij, vedno v kvalitativnih spremembah, ki se upirajo nivelizaciji. Kierkegaardova dialektika je izraz stalne živete krize, ki postavlja človeka pred neizbežno alternativo: ali — ali.

Ta »kvalitetna dialektika vitalnega trenutka«¹³ je najbolj očitna v Kierkegaardovem religioznem pojmovanju, kjer se dialektična

¹⁰ M. J. Congar, *Actualité de Kierkegaard*, str. 18.

¹¹ Theodor Haecker, *La notion de la vérité cher S. Kierkegaard*, članek v knjigi *Courrier des Iles* IV, Desclée de Brouwer 1934, str. 20.

¹² M. J. Congar, *Actualité de Kierkegaard*, str. 22.

¹³ *Ibid.*

napetost več, čim bolj se človek dviga v bivanju, a z napetostjo se večata trpljenje in tesnoba, z njima pa bližina odrešenja. Vsak vstop v polnejši štadij bivanja se zgodi v tesnobni tveganosti, polni trpljenja, ki se vselej razodeva kot zadnje, nerazpeljivo stanje. Sleherno globoko življenje je nujno težko življenje, zato je v krščanskem življenju najvišja mera trpljenja. Škoda le, da se je Kierkegaard v tem religioznem pojmovanju pognal v preveliko moralno strast. Nazadnje »vidi le še odločitev, ne pa tudi dejstvo, zaradi katerega se odloča, niti predmeta, ki se zanj odloča... Na neki način absolutizira in ontologizira strast odločevanja.«¹⁴ Iz nje ustvarja mit in zanemarja druge verske simbole. V njem je lutovec, ki vidi nasprotje greha v veri, ne pa v kreposti, in širi prepad med človekom in absolutnostjo, tako da nazadnje vidi med krščanskim naukom in krščansko družbo nepomirljivo nasprotje, rekoč: »Nič ni resničnejšega in pravičnejšega od Pascalovih besed, ki jih je izrekel o krščanski družbi, da je namreč le družba ljudi, ki se s pomočjo zakramentov odtegujejo zapovedi, ki zapoveduje, da je treba Boga nad vse ljubiti.« Zato na koncu življenja obupno zavpije: »Luter je imel 95 tez, jaz pa samo eno: krščanstvo še sploh ni ostvarjeno.«¹⁵

IV

Veliki Hegelov nasprotnik je ostal dolgo skrit. Šele preporod Hegelove filozofije, ki je razvila na eni strani nacionalizme, na drugi pa dialektični materializem, je odkrila gigantsko podobo nordijskega samotarja. Danes vemo, da so vplivi tega izrednega moža, ki je bil i mislec i umetnik, predvsem pa strasten etik, tako mnogovrstni, da jih komaj razberemo. Najbolj nam ga približa nemir modernega človeka, saj je Kierkegaard med onimi redkimi, ki govore brez tez, ki osvobajajo in vzbujajo človeka parentetično.

Kierkegaardov vpliv se je proti koncu stoletja razodel najprej v odklonu nordijskih generacij od sistematike, od gole organizacije ter v iskanju neizpeljivih, nerazložljivih in nepriobčljivih vrednot. Takrat je tudi od drugod zavalovelo duhovno gibanje, ki sloni na heterogenem sestavu resničnosti, vendar se Kierkegaardov vpliv kaže določno v vseh filozofijah, ki temelje na čutnosti in intuiciji; moremo reči, da ima svoj del celo pri psihoanalitičnem razlaganju človeškega misterija, kakor tudi pri novem uvajanju iracionalnega v znanstvo. Kierkegaardov vpliv se pozna v odkrivanju globlje tragičnosti, v iskanju vitalnega elana in v hotenju po stvarnosti, najbolj pa v najnovejšem porajanju personalizma kot nasprotja materializma in evolucionizma.

¹⁴ Theodor Haecker, *La notion de vérité cher S. Kierkegaard*, str. 75.

¹⁵ Nikolaj Berdjajev je v svoji zadnji knjigi (*Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit*, Vita nova Verlag, Luzern, 1935, str. 93) prišel do podobnega zaključka: »Ni krščanstvo premagalo zgodovino, marveč zgodovina je premagala krščanstvo.«

Najneposredneje, kot učitelj je Kierkegaard deloval v nemškem duhovnem življenju. Sodobne nemške filozofije si sploh ni mogoče misliti brez njega. Njegova učenca sta predvsem Heidegger in Jaspers, znana nemška filozofa. Morda še globlji vpliv je doživel Karl Barth, eden izmed vodij nemških protestantov. A tudi nemški katolicizem se ima po svojih voditeljih marsikaj zahvaliti Kierkegaardu, od njega prihajajo Romano Guardini, ali Erik Peterson in Theodor Haecker, ki sta pod Kierkegaardovim vplivom celo konvertirala. Zadnje čase pa obnova Kierkegaardove miselnosti zasega Francijo, kjer prevajajo njegove spise in v njegovem duhu zarisujejo novega človeka. V filozofiji sta mu blizu Jean Wahl in Gabriel Marcel, najbolj pa pariškoruski filozof Berdjajev, ki priznava Kierkegaarda poleg Dostojevskega za svojega učitelja.

Četudi je Kierkegaardov vpliv mnogovrsten, ker sega od psihološke analize preko vitalne duhovnosti do krščanskega misterija, vendar je njegov največji pomen v njegovem življenjskem dokumentu; s svojim življenjem je dokazal, da obstajajo absolutne kvalitete heterogenosti in da resnica živi le v subjektivnosti. Kierkegaard ni svetnik niti pravi mistik, pač pa eden resničnih, žejnih in lačnih ljudi, ki so se svoji veri popolnoma izročili. Obenem z Dostojevskim (in deloma z Nietzschejem, ki je do konca obdržal preveč naturalizma) je Kierkegaard čudodelni razširjevalec in poglobljevalec krščanstva, njegov veliki pričevalec, četudi je v predsmrtni grozi začel dokazovati nemožnost človeškega pričevanja.

ANDREJ MRAZ

SLOVAŠKA POVOJNA LITERATURA

Največji predstavnik slovaškega realizma v poeziji, Pavel Országh Hviezdoslav, je v svojem imenu in v imenu svojih sodobnikov izjavil, da ko narod trpi, mora tudi pisatelj z njim deliti njegovo trpljenje. Narodni, kulturni in politični položaj Slovakov pod Madžari je bil tudi res odločilna komponenta idejne usmeritve slovaške predvojne literature. Ne samo v izrečno narodno tendenčnih delih, kakor so jih ustvarjali Vajanský, Tajovský, Čajak, Timrava in drugi, temveč tudi v delih, ki se ne pečajo naravnost z našim narodnim položajem, se močno oglašajo skupnih moči in vrednot, ki bi služile kot obrambna trdnjava slovaškemu boju za obstoj. Veliki prozaik slovaškega realizma, Martin Benčur Kukučín¹, ki ga je usoda vrgla v sredino jugoslovanskega življe-

¹ Kukučín je deloval od leta 1894 kot zdravnik na otoku Braču v Dalmaciji, nato med jugoslovanskimi izseljenci v Punta Arenas. Umrli je leta 1928 v Zagrebu; pokopali so ga na Mirogoju, pozneje je Slovaška Matica prepeljala njegove telesne ostanke v Turč. Sv. Martin.

nja, se sicer v svojih delih izrečno ni dotikal slovaških narodnih problemov, vendar je tako podajal svoje vaške motive, da se v njih odraža prepričanje, kako veruje pisatelj v konservativne sile kmetstva, ki stoji kot trden jez nasproti poplavi npravnega in gospodarskega liberalizma, katerega predstavlja zlasti madžarski šovinizem.

V začetku našega stoletja se zlasti v pesništvu tudi med Slovaki oglašajo novi zvoki in nastaja nova pesniška kultura. Če se je v eri realizma orientirala slovaška literatura pretežno po ruskih literarnih vzorih, se mlada poezija, tako imenovana slovaška moderna, namenoma pogloblja v pesniški ritem zapadnih narodov. Toda niti ta novi slovaški verz, ki se izraža z novim jezikom in aktualnimi predstavami, se ne odpove tematični usmeritvi, ki je težila k narodno revolucionarni vsebini. I v a n K r a s k o, vodilni pesnik te skupine, je menda najbolj žgoče izrazil vso slovaško bolečino.

Samoumevno je, da so se vsi ti sociološki predpogoji predvojne slovaške literature ob prevratu popolnoma spremenili. Na tem mestu ni mogoče niti nakazati, kako obupno je bilo stališče Slovakov do leta 1918 in kako malo sredstev jim je še ostajalo za narodno in kulturno borbo. Stališče bratskega slovenskega naroda je bilo v mnogočem podobno našemu, toda gotovo ni imelo za slovensko življenje tako katastrofalnih posledic, kakršne so doletele nas, Slovake. Nismo imeli niti ene lastne srednje šole, prosvetne institucije so nam uničili, sredstev za obrambni boj skoraj ni bilo, ostala nam je samo literatura in tiskana beseda kot izraz slovaške življenjske moči. Umevno je, da se je po padcu tuje nadvlade in pritiska tudi pesniški proslavljal zgodovinski preobrat v prid našega naroda. Opeval ga je Hviezdoslav, ki je doživel leto 1921, proslavljal ga je Kukučín, ki je leta 1922 zapustil jugoslovanske emigrante v Punta Arenas in je obogatil našo literaturo z romanom v petih zvezkih »Mati kliče«. Ta roman črpa snov iz življenja jugoslovanskih izseljencev v Južni Ameriki. Napisal je tudi dva zgodovinska romana iz slovaške preteklosti. Razen njiju dveh so s pesmi mi pozdravljali novo dobo zlasti M a r t i n R á z u s, Š t e f a n K r č m é r y in drugi.

Toda na to pesniško povečevanje osvobojenja se ne opira pomembnost dobe prehoda iz »suženjstva k svobodi« za razvoj naše literature. Nova era v slovaški literaturi se začne ob prevratu s tem, da se ji pridružijo desetine novih tvorcev, da se razširi tematično področje, da se pri nas udomačuje nova leposlovna kultura z novimi smotri.

Od Šturovcev do svetovne vojne se je gradila tradicija novodobne slovaške literature in se uveljavljala in bogatila njena pesniška govorica. To je bila trdna podlaga, na katere temeljih je mogla rasti in cveteti nova literarna tvornost.

Literarna dediščina iz preteklosti se je v novih razmerah izražala tudi v delu po vojni še živečih predvojnih literatov. Toda izmed njih imajo tehtnejši pomen za našo leposlovno sedanost razen omenjenega

Kukučina samo Janko Jesenský, Martin Rázus in Ladislav Nádaši-Jégé, ki je po začetkih v devetdesetih letih za cela desetletja popolnoma obmolnil in je njegov tvorni talent zažarel v polnem sijaju šele po vojni. Nova pesniška in leposlovna tvornost Jesenskega organično vsebuje čustveno elementarnost pesniške generacije iz začetka tega stoletja. Martin Rázus slika realistično duševne in gospodarske potrebe kmečkega človeka in čara bravcu pred oči rožnati svet detinskih spominov in zgodovinskih resničnosti. Jégé se z veliko intelektualno kulturo pogloblja v čustvene krize modernega človeka in v zgodovinskih perspektivah motri stalne znake človeških lastnosti. Značilno je, da nam je baš ta literarna generacija, ki je v zreli dobi prešla iz ene epohe narodne zgodovine v drugo, ustvarila zgodovinsko pripovedko in roman. Slovaški predvojni realizem je šel mimo zgodovinskih snovi.

V tem preglednem članku nam gre seveda predvsem za nove znake slovaškega literarnega ritma in njegovih mladih tvorcev. Kakor v vseh svetovnih literaturah po vojni se javlja tudi pri nas kaos, iskanje novih poti, težnja orientirati se po časovnem razpoloženju in sodobnih umetnostnih težnjah v Evropi. Kakor povsod, je bila tudi pri nas vojna in njena vsebina močan doživljaj za pisatelja. Ta doživljaj in njegove čustvene komponente se javljajo v literarni strukturi. Umetniško delo je izraz sil in teženj, ki so se nagrmadile v človeku v dolgih letih vojnih dogodkov in grozot. Vrnivši se vojak se s pomočjo literature oprošča vseh ponižanj vojne in si z njo nadomešča življenjske izgube, ki mu jih je vojna prizadela. Išče se beg iz burnih dogodkov v samoto čustev in sproščenosti. Slovaški civilizem ima zelo ostre konture.

Med prvimi, ki so zavestno interpretirali to povojno razpoloženje, je bil novelist T i d o J. G a š p a r. Svetovna vojna ga je tirala na široko morje in mu je ubila mladostne sanje in hrepenenja. V čustvih se je predčasno zresnil in čuti so se prezgodaj nasitili vsega. V njegovih novelah se močno oglašajo klici po novih mladeniških pretresih, pred oči si čara opajajoče žene, snuje presenetljive ljubezenske zgodbe in se izživlja v hrepenenju po velikih socialnih dogodkih. Doživljaji v vojni so bili prokletstvo in večna žeja; nove razmere naj bi bile praznik srca in opoj čustev. Tako usmerjena tematika prvih Gašparovih knjig žari v slepeči svetlobi in je mavrično pestra.

Sproščanje iz moreče tesnobe vojnih dni pomeni tudi literarno delo J a n k a A l e x y - j a, sanjavega idilika v slikarstvu in v literaturi. Alexy čuti silen odpor pred realnostjo, ki jo doživlja in si harmonizira življenje s toplim slikanjem mladostnih doživljajev in detinskih spominov. V vsakdanje sive dni si priklicuje predstave rožnih deklet iz detinstva in si stavi pred oči zračno panoramo prvih fantovskih hrepenenj in sanj. Ta videnja plavajo nad enostavno zgrajenimi, toda s čustvom prepojenimi pripovedkami J. Alexy-ja.

H r u š o v s k e g a je vojna mnogo bolj zagrabila. Doživlja je iz vojne je literarno obdelal posebno v romanih. Toda najosnovnejši

znaki njegove pisateljske narave se očitujejo v motivih iz romantike italijanskega sveta v njega južni luči, kakor tudi v tematiki o velikih žrtvah in srčnih junaštvih. — Slovaški povojni civilizem in naturizem imata najizrazitejšega predstavnika v J. C. H r o n s k e m. Po svetu so se odigravali burni dogodki, toda J. C. Hronský zajema svoje literarne motive iz tišine vaške samote. Ne posluša glasov časovnega hiliazma, ne vznemirjajo ga prevratni kriki po novem družabnem redu, ne prisluškuje agoničnemu utripu povojne Evrope, ampak se v vaških samotah bliža smehljajočim se starčkom, toplo slika idile vaških dogodkov, pogloblja se v preprosto vsakdanjost in se igračka z njeno poezijo, z dnevi, večeri in nočmi, ki so tako tihe, pokojne in umirjene.

Značilno je, da se je ta vitalistična opojnost v slovaški literaturi izrazila samo v beletristiki. V poeziji spočetka ni zapustila vidnejših sledov. V naši poeziji te dobe je sploh zelo značilen pojav, da so se pisatelji orientirali po literarnih vzorih. Hviezdoslav in Krasko sta za mlade pisatelje velika domača učitelja; na stežaj pa se odpirajo vrata k virom svetovne poezije. J a n S m r e k se v prvi svoji zbirki, imenovani »Obsojen k večni žeji«, približuje z velikim pesimističnim pesnikom iz konca preteklega stoletja. Pesimistično uglaša svoje delo tudi drugi najmočnejši pojav slovaške povojne literature, E. B. L u k á č. Lukáčev pesimizem korenini v pesnikovi življenski razklanosti in v verskem iskanju. Iskanje dognanosti in pomiritve še do danes spremlja Lukáčev verz, zveneč, rafiniran in z veliko kulturo izbrušen, dočim se Smrek razvija v pesnika dovtipa in šegavosti, v pevca brezskrbnih trenutkov, polnih čara in veselja.

Ta razvoj povojnih literarnih pojavov v kristalizacijo se je vršil harmonično do leta 1924. Njega predstavniki so bili pisatelji, v katerih gledanju in dojemanju je vojna zapustila globoke sledi. Toda intenzivna rast slovaškega duhovnega organizma je poganjala stalno nove in nove literarne tvorce. Nastajajo nove grupacije, ki jih je danes težko opredeliti zaradi nedostatka časovne odmaknjenosti in zaradi nedognanosti njihovih teženj, toda v celoti, posebno po tematični opredelitvi, se javljajo v slovaškem literarnem prizadevanju od l. 1924 približno tri skupine: Pisatelji, ki so orientirani izrečno k d o m a č i s t v a r n o s t i, pisatelji k o z m o p o l i t i č n i h t e ž e n j in pisatelji, ki tvorijo po zahtevah k o m u n i s t i č n e e s t e t i k e ali socialnega realizma, kakor je to formuliral nedavni kongres komunističnih pisateljev v Moskvi. Izsa kontur te skupnosti se v zadnjih letih javljajo stalno novi znaki literarnih teženj najmlajšega rodu.

Domačih korenin so se oprijeli vsi pisatelji, ki slikajo v svojih delih vojno in povojno ozračje. Gašpar je zelo izdatno razširil tematični obseg svojih novel; izhodišče so jim motivi iz mornarskega življenja na Jadranu. Hronský se je umetniško zelo okreпил. Vasi ni zapustil popolnoma, ampak odkriva njene nove lastnosti, ne išče več njene idile, ampak naravnost dramatičnost in žilavi boj z razmerami. Razen tega slika Hronský z veliko psihološko poglobljenostjo kom-

plicirane tipe ženskih oseb in v romanu »Preroštvo doktorja Stankovskega« dražljivo riše čuvstveno in predstavno nezasidranost sodobnega intelektualca. Seveda vas, njeno konservativno lice in konflikt z novo socialno resničnostjo ostajajo tudi nadalje prava domena literarnega motrenja Hronskega.

Globoko v slovaško realnost in njene sestavine je posegel Milo Urban. Spočetka je pisal robustne novele o usodi vaških ljudi; v obsežni noveli »Za zgornjim mlinom« je obdelal dostojevskijevski motiv o krivdi in kazni. Šele leta 1927 je presenetil s tehtnim romanom »Živý bič«, ki je višek naše literarne tradicije z vaškimi motivi. Poznanje psihološke, gospodarske, npravne in ródovne strukture našega vaškega kolektiva, ki so ga odkrivali posebno pisatelji našega realizma, se je pri Urbanu osredotočilo in uresničilo v nujni sintetičnosti. Urban je spoznal najosnovnejše ródovne znake slovaškega kmetstva. Te sile je konfrontiral z dogodki kot je bila svetovna vojna; in konflikt kmetstva z nezmisljnim ubijanjem je pogodil v koreninah, v žilavem odporu zdrave kmečke morale proti vsakemu nasilstvu in grehu. Močan patos zdravega življenja krepko doni nasproti svetovnemu razkroju. Mogoče nima niti eno delo iz svetovne literature z vojno problematiko tako močne etične podlage kakor Urbanov Živi bič, s katerim je slovaška literatura dostojno stopila tudi pred evropski forum.

Ko je Milo Urban pisal Živi bič, nismo imeli vtisa, da bi to njegovo delo moglo imeti nadaljevanje. Dejanje Živega biča se konča z vrnitvijo pohabljenih vaščanov iz vojne, z zmagoslavnim maščevanjem vasi nad reprezentanti svetovne moči, konča se v zavesti, kaj vse je ugrabila vojna Rastokam (pozorišče romana). Toda Rastoke so živele tudi po izgredih ob prevratu in na zaceljenih ranah so se odpirale nove bolečine. Ta gola, organsko življenjska realnost, katere notranji ritem je Urban tako globoko zajel, je klicala po nadaljevanju. Nove razmere so ustvarjale nove življenjske oblike in v njih so se veselili in trpeli, se rodili in umirali Urbanovi Raztočani. Njih usodo je obdelal Urban v drugem delu nameravane trilogije, v »Meglach ob zori«. Tukaj se pozorišče romana kajpada prenaša na vse ozemlje Slovaške, na vse sloje prebivalstva; problematika je vse bolj komplicirana, dinamična rast mlade Slovaške utripa zelo impulzivno. Megle ob zori so mogočna epopeja povojne Slovaške, ki borbeno reagira na vse dogodke našega duhovnega, narodnega, socialnega in političnega življenja. — Zdaj končuje Urban tretji del svoje trilogije, katere osrednji motiv bo borba mlade slovaške generacije za boljšo bodočnost.

Milo Urban je največja tvorna osebnost povojne slovaške literature in njegov zgled mnogim določa umetniško smer. Njegovi pesniški besedi se ni moči ustavljati; v njej so utelešene vse poetične možnosti slovaščine v današnjem stadiju njenega razvoja. Enako odločuje tudi v tematiki; v vsej globini in širini odkriva fiziognomijo današnjega slovaškega življenja in njega ritma. Ta ritem je prožen, dramatičen in poln življenjske napetosti.

Posebno v poeziji se ta reakcija na dogodke slovaškega življenja javlja v širokem obsegu. J o ž o N i ž n á n s k y je pesnik tragičnega občutka spričo nezasidranosti v mestu in jeseninovsko toplo povečuje svet kmečke življenjske gotovosti in žilavosti. A n d r e j Ž a r n o v je bil v začetku svoje pesniške poti bojevnik slovaške politične borbe, v nadaljnjem razvoju pa vedno bolj žgoče predočuje peripetije naše kolektivne usode in se v vsej njegovi poeziji oglašča močna tožba po duhovni regeneraciji. V intimnem sožitju z vasjo in njeno usodo stalno bogati svoj verz V a l e n t i n B e n i a k z novimi izraznimi sredstvi, z impresionizmom razpoloženja in zajema slovaško življenje v stiku s svetom. V tem tematičnem krogu se giblje tudi mlajši H e č k o, P o c k o d y, H a m a l ō v a, z nežno nastrojenimi in žensko rahlo interpretiranimi predstavami, kakor tudi precejšnji del najmlajših pesnikov.

V drugi skupini, katero smo radi tematične pestrosti njenih del nekoliko netočno označili kot kozmopolitično, je vodilna osebnost I v a n H o r v á t h; sem spada tudi G e j z a V a m o š in recimo še V l a d i m i r R o l k o. Ni to enotna skupina, naj jo presojamo od katerekoli strani. I v a n H o r v á t h je v glavnem kultiviran esteta. Svoje umetniške osnove je pomnožil s tem, da se je oprijel posebno francoskih pisateljev in si tako pridobil zmožnosti za slikovito izražanje kakor tudi plodovito prožnost domišljije. Impresionistična izmenjava razpoloženja in barvnih ploskev se v njegovih črtah spaja v filozofična izvajanja in za njegovimi zračno očrtanimi osebami se vedno skriva kaka diagnoza časovne problematike in bolezni modernega človeka. Horváth je z enako gotovostjo v pestrih barvah naslikal čuvstvene tragedije vaškega fanta, kakor krize prenasičenega intelektualca in razpoloženje pariških danzingov, avanturizem mornarskih ljubezenskih zgodb in kaos inflacijske Nemčije. Eni svojih knjig je dal karakterističen naslov »Vizum v Evropo«.

G e j z a V a m o š črpa največ iz svojih zdravniških izkušenj. Na začetku svoje literarne poti uspešno porablja v satiričnih črticah svoje znanje o psihopatologih, v romanu »Atomi Boga« navaja pod naturalističnim vidikom podatke iz sveta spolnih bolezni in v romanu »Odlomljena veja« združuje zdravniške motive z analizo Židov in njih stališčem v slovaškem narodnem kolektivu. Glavni Vamošev doprinos v našo literaturo je v njegovem pogumu brezobzirno slikati nove tematične danosti.

Zanimiv pesniški načrt uresničuje V l a d i m i r R o l k o. V svoji prvi zbirki, imenovani »S patricijskega vrta«, je spletel ciklus pesmi z antično vsebino. V krepko izklesanih in miselno kondenziranih verzih hoče v globini zajeti svetovno naziranje in zgodovinske fakte antičnega sveta. V drugi zbirki na podoben način strne srednjeveške snovi; sedaj pa končuje knjigo z verzi o današnjih dneh. Rolkov posrečen poizkus je zanimiva slovaška legenda vekov.

K tem trem bi lahko uvrstili še več sodobnih slovaških pisateljev; podali smo jih posebej samo zato, ker stoji njih delo po idejni usmeritvi v naši literaturi precej osamljeno.

Socialna slovaška realnost, literarni zgledi iz Češke in iz Sovjetske Rusije so pripomogli h kristaliziranju slovaške idejne in literarne skupine, orientirane komunistično. Prvoboritelj in najodločnejši glasnik te skupine je bil Jan Rob Poničan. Idejne komponente v njegovi pesniški usmeritvi so tako močne, da žrtvuje revolucionarnim tendencam vse ostale vrednote svojega pesniškega prizadevanja in tako postaja iz Poničana pretežno borbeni retor na škodo pesnika. Enako idejno orientacijo ima Laco Novomeský; ne skriva svoje težnje iz poezije narediti orodje razrednega boja, toda pri vsem tem je prava pesniška narava in njegovo po obsegu skromno pesniško delo spada med najboljše tvorbe naše povojne poezije. Socialno snov obdeluje v pesniški resničnosti, ne opaja se z besedno revolucionarnostjo, ampak zajema globoko simboliko socialnih bolečin in izraža vero v zmago pravičnosti. Drugače je poezija Novomeskega zelo kultivirana in mnogolika. K tej skupini je pristopil tudi mlajši Fráňo Král', nežni elegik in pronikav poznavalec pesniške besede. Drugorazrednih pesnikov v tej skupini je več.

Slovaško proletarsko literaturo je dolgo reprezentirala zgolj poezija. Edinega močnejšega prozaika ima v Petru Jilemnickem. Jilemnický obdelava življenje vasi najrevnejšega slovaškega kraja Kysne in tako mu že sama snov omogoča zaostri dela v socialni napad in obtožbo. Liričen patos začetih del Jilemnickega se v poznejših spisih zmanjšuje; pisatelj slika resničnost treznejše, toda tem bolj učinkovito in idejno bolj prepričevalno. Za Jilemnickim je hotel stopati Fraňo Král' s svojim romanom »Izklesana pot«, toda umetniški nedostatek ima njegov poizkus v preekspozirani tendenčnosti. Ta skupina se pri nas imenuje davistična, po časopisu Dav.

V poslednji dobi se kažejo nove konture literarnih teženj. Reprezentirajo jih zlasti katoliško orientirani pesniki iz katoliške umetnostne šole, kakor so Hlbina, Dilong, Haranta in Švec. V prozi je močan talent Margita Figuli. Problematika čustvenega doživljanja je osrednji motiv njenih učinkovitih novel.

Slovaška povojna literatura je zelo mnogolika. Tu smo načrtali o nji samo nekoliko orientacijskih potez. Nočemo čitatelja obremenjevati z naštevanjem mnogih imen in z opisovanjem razmer, ki v njih deluje naš pisatelj. Slovaški literarni razvoj v povojnih časih vsekakor priča, da naša tvornost raste iz trdnih podlag, da se organsko ureja med domačo tradicijo in tuje slovstveno valovanje; vse to je jamstvo, da bo Slovaška tudi na literarnem področju obrodila svoj sad. Funkcija literature v našem narodnem organizmu postaja pomembna; značilen moment v naši literarni sedanosti je živahno zbliževanje s tujimi slovstvi, posebno slovanskimi. Vse to se vrši v znamenju dobrih tradicij iz naše preteklosti, ki se je v literaturi tesno naslanjala na Slovanstvo.

VPLIVI NA STOPNJO LEPOTE IN GRDOTE

O zbiranju in oblikovanju ter njunem posebnem dušeslovnem značaju

Ono najprvotnejše dejanje, ki ga mora izvršiti vsak umetnik pred ustvarjanjem zamišljenega umotvora, imenujemo zbiranje ali izbiranje. To je tudi prvo dejanje, ki ga mora napraviti vsak umetnik, predno začne umetniško ustvarjati, pa naj se umetniško udeje na tem ali onem umetnostnem področju.

Šele takrat, ko je umetnik izbral vse one pojave, na katerih hoče zgraditi izvestni umotvor, bo začel ustvarjati svoj umotvor. To ustvarjanje pa je v tem, da daje posameznim pojavom, ki naj postanejo temelji tega umotvora, določeno mesto, določeno obliko, določen odnos in določeno medsebojno zvezo. Prav od tega dejanja zavisi dejanska oblika umotvora. Radi tega imenujemo to dajanje posameznim pojavom, ki naj nastopajo kot temelji umotvora, določenega mesta, določene oblike, določenega odnosa in določene medsebojne zveze — »o b l i k o v a n j e«.²

Umetniško ustvarjanje je dano z umetnikovim oblikovanjem, ki pa samo záse zopet ni nič drugega kakor umetniško ustvarjanje, umetniško dovrševanje in soglašanje izvestnega umotvora. »Umotvor je takó ali drugače umetniško ustvarjen, umetniško dovršen ali soglašen« ne pomeni dejanski nič drugega kakor »umotvor je tako ali drugače oblikovan«.

Če velja enačba: »tako ali drugače oblikovan«, pomeni isto kakor »tako ali drugače soglašen, umetniško dovršen«, tedaj mora brez dvoma veljati tudi enačba: »oblikovati« se pravi isto kakor »umetniško ustvarjati«, »umetniško dovrševati« ali »soglašati«.

Zdaj si moramo ogledati še p o s e b e n dušeslovni značaj zbiranja in oblikovanja, ki ga le-ti utegneta posredovati.

Najprej stopimo v vsakdanje življenje in izprašajmo naše vsakdanje izkustvo glede na ta iskani posebni dušeslovni značaj zbiranja in oblikovanja. Ko nekdo, pa najsi bo estetsko naobražen ali ne, estetsko uživa n. pr. káko melodijo, ki ga, kakor pravimo v vsakdanjem življenju, prevzame, kaj pravi le-ta o umetniku, ki jo je ustvaril? Začudil se bo in rekel: »Umetnik, ki je to melodijo ustvaril, je zares právi umetnik, umetnik, ki ú m e ustvarjati! Njegovo ustvarjanje je »u m n o«! Ako pa bi se nam kaka melodija prikazovala grda, pa pravimo, da umetnikovo ustvarjanje, s čigar pomočjo je to melodijo ustvaril, ni »u m n o«.

In kaj pravimo o slikarju? Predočimo si zdaj katerokoli sliko, ki jo je napravil umetnik - slikar! To sliko utegnemo estetsko uživati ali estetsko trpeti. Če jo estetsko uživamo, tedaj pravimo, da jo je umet-

² Glej več: Fr. Veber, Estetika, str. 56—57, Očrt psihologije, str. 122—123.

nik - slikar »u m n o« izdelal, »umno« ustvaril, če pa jo estetsko trpimo, t. j. če v nas vzbuja estetsko »neugodje«, pa pravimo, da je njen ustvaritelj ni »umno« izdelal ali izoblikoval. Tudi tukaj se ne bo tako izražal samo estetsko naobražen, marveč tudi vsak preprosti človek, ki gotovo ni v pravem smislu estetsko naobražen in ki ga k temu sili njegov naravni čut za lepoto.

Kako se izražajo braveci romanov, pesmi, dram itd.? Ko bravec romana, pesmi, drame prebere kak roman, pesem ali dramo, bo občutil hkratu z dojetjem umetnine tudi »veličino« romanopisca, pesnika ali dramatika. In ta veličina romanopisca, pesnika ali dramatika je vprav v njegovem »u m n e m« ustvarjanju, v njegovem »u m n e m« oblikovanju temeljev, na katerih sloni roman, pesem ali drama. Ko bravec romana, pesmi ali drame občuti in dojame pisateljevo, pesnikovo ali dramatikovo »umnost« ustvarjanja, bo kaj često vzklikal: »Ta roman, ta pesem ali ta drama je zares »umno« ustvarjena, »umno« oblikovana!« Vsaka taka umetnina bo radi tega vzbuja v bravcu tudi estetsko ugodje. Roman, pesem ali drama, ki pri njej bravec ne bo dojel ustvarjalčeve »umnosti« oblikovanja, marveč »néumnost« le-tega, pa ne bo v nobenem bravcu vzbuja estetskega ugodja, marveč le estetsko neugodje. Zato bo v tem primeru bravec izpovedal, češ, ta roman, ta pesem ali ta drama ni »umno« ustvarjena ali »umno« oblikovana, oziroma, tega romana, te pesmi ali te drame ustvarjavec ni »umno« izoblikoval. Tako približno se bo bravec romana, pesmi ali drame v tem primeru izražal, bodisi da je estetsko naobražen ali ne.

Ti primeri izraževanja našega ljudstva nas zdaj silijo, da moramo na umetniškem ustvarjanju, t. j. na zbiranju in oblikovanju razlikovati še posebni njihov značaj ali videz, ki in kakor se javlja v »u m n o s t i«, oz. »n e u m n o s t i« zbiranja in oblikovanja. V tem smislu utegne izvestni umetnik na kateremkoli umetnostnem polju zdaj umno zdaj neumno ustvarjati ali oblikovati. In vprav od te umnosti, oz. neumnosti oblikovanja, kakor se vsaj zdi po ljudskem izraževanju, bi bila zavisna tudi soglašenost, oz. nesoglašenost izvestnega idealnega lika — t. j. izvestnega estetskega objekta.

Skušajmo zdaj najti še druge razloge razen ljudskega izraževanja, ki govore za tó, da moramo na zbiranju in oblikovanju razlikovati še posebno zadevnost — namreč umnost, oz. neumnost!

Prvi razlog za to, da moramo v umetnosti govoriti še o posebni umnosti, oz. néumnosti, je že v našem jezikovnem izražanju samem. Ko izustimo besedo »umotvor«, kaj prav za prav z njo izpovemo? Ali nemara z njo hkratu ne označimo onega estetskega objekta, ki ga nazivamo »umotvor«, umno oblikovanega ali umno ustvarjenega? Da! In res tudi v izkustvenem življenju nazivamo le oni estetski objekt, t. j. le oni idealni lik, ki je »umno« oblikovan, ki je proizvod umetnikovega umnega oblikovanja ali ki je proizvod umetnikovega uma, z besedo »umotvor«. Beseda »umotvor« tedaj isto pomeni kakor umno oblikovan estetski proizvod. Tudi besede »umetnost«, »umeten«, »umet-

niški«, »umotvor«, kakor tudi glagol »umeti« — izhajajo končno iz besede »um«. Te besede: umetnost, umeten, umetniški, umotvor, umeti itd., kakor priča historično jezikoslovje slovenskega jezika, so tedaj nastale iz besede »um«. Ako je naše ljudstvo izoblikovalo vprav iz besede »um« ime umetniškim proizvodom, umetniškemu udejstvovanju, umetniškemu značaju itd., tega gotovo ni storilo brez razloga. Brez dvoma je moralo dojeti najgloblje jedro umetniškega udejstvovanja, ki utegne biti vprav v »umnem« udejstvovanju. To je prvi razlog, ki govori v prilog naše domneve, da moramo v umetnosti govoriti še o posebni »umnosti«, oz. »neumnosti«.

Drugi razlog za to je dušeslovni razlog. Motreč umetnikovo oblikovanje, moremo na njem ugotoviti še neki posebni videz, ki ga le-to poseduje, namreč videz umnosti oz. neumnosti. Ko se umetnik povrne s svojo pozornostjo v trenotku, ko oblikuje, k samemu sebi, lahko sam dojame ta posebni dušeslovni videz docela neposredno. Prav isto lahko ugotovi vsakdo, ki ustvarja, ki oblikuje. Na zunaj se taka ugotovitev javlja v njegovem zadovoljstvu, oziroma nezadovoljstvu. Ko umetnik umno oblikuje, daje na zunaj po vsem drugačen izraz kakor takrat, ko ne oblikuje umno.

To »umnost«, oz. »neumnost« pa lahko ugotovimo tudi takrat, ko uživamo estetski objekt. Ko estetsko uživam n. pr. sliko, me utegne le-ta popolnoma prevzeti vsled svoje lepote. V takih primerih moremo tudi občutiti veličino slikarjevo, ki ni nič drugega nego njegova »umnost«. Čim bolj nas bo le-ta estetsko prevzemala, tem bolj bomo občutili umetnikovo umnost oblikovanja in narobe. Ko pa bi kaka slika v nas vzbujala estetsko neugodje, pa bi dojeli umetnikovo »neveličino«, umetnikovo »neumnost«. Čim bolj bo kaka slika v nas vzbujala estetsko neugodje, tem bolj bomo občutili umetnikovo neumnost. Prav isto lahko doživimo tudi takrat, ko estetsko uživamo, oz. estetsko trpimo glasbeni estetski objekt. Ko vzbuja v nas izvestna melodija ali sinfonija estetsko ugodje, hkratu občutimo umetnikovo »umnost« oblikovanja ali ustvarjanja. Čim bolj bo le-ta v nas vzbujala estetsko ugodje, tem bolj bomo občutili umetnikovo umnost ustvarjanja. Čim manj pa bo le-ta v nas vzbujala estetsko ugodje, tem manj bomo občutili umnost umetnikovega ustvarjanja. Ako pa v nas vzbuja kak glasbeni proizvod estetsko neugodje, takrat pa občutimo hkratu umetnikovo »neumnost« ustvarjanja, ki je tem večja, čim večje je v nas estetsko neugodje in narobe. Vprav isto lahko občutimo tudi spričo estetskega ugodja, oz. estetskega neugodja drugih estetskih objektov na ostalih umetnostnih področjih. O vsem tem se lahko tudi vsakdo sam prepriča, kadar estetsko uživa, oz. estetsko trpi izvestni estetski objekt.

Tako pa je zdaj izpričano tudi z dušeslovne strani, da nahajamo v umetnosti še neko posebno zadevnost, namreč »umnost«, oz. »neumnost« umetniškega ustvarjanja ali likovnega oblikovanja, mimo katere pri reševanju estetskih vprašanj nikdo nikakor ne more iti.

Tretji razlog, ki govori v prilog naše domneve, da obstoji tudi na estetskem polju neka »umnost«, oz. »neumnost«, pa je dan z našim presojanjem umetnika. Ko dojamemo izvestni estetski objekt, takrat utegnemo priti tudi v presojevalen odnos. Toda, ko presojamo, ne presojamo tega estetskega objekta, marveč umetnika, ki ga je ustvaril, samega. Toda neposredna osnova za to presojanje ni lepota, oz. grdota, marveč vprav ono občutenje umnosti, oz. neumnosti, ki je spremljala umetnika, ko je ustvarjal. Razlog za to, da lepota, oz. grdota ni neposredna osnova našega presojanja, je namreč v tem, da utegnemo presojati umetnika že takrat, ko dojamemo njegov umetniški proizvod. Tako n. pr. presojamo komponista, brž ko dojamemo njegov glasbeni proizvod. Ni nam pa potrebno v ta namen — vsaj neposredno ne — posebno doživetje estetskega ugodja, oz. neugodja. Da pridemo do tega estetskega presojanja, nam je neobhodno potrebno, da dojamemo vprav umnost, oz. néumnost, ki je umetnika spremljala pri njegovem ustvarjanju. Toda kakó to dojeti? Ko dojamemo izvestni objekt, dojamemo hkratu tudi njegovo soglašenost, oz. nesoglašenost; s to soglašenostjo, oz. nesoglašenostjo pa dojamemo hkratu tudi umetnikovo umnost, oz. néumnost njegovega ustvarjanja. Vprav ta umnost, oz. néumnost umetniškega ustvarjanja je edino prava osnova našega estetskega presojanja. Če bi umnosti, oz. néumnosti umetniškega ustvarjanja dejanski ne bilo, bi tudi estetskega presojanja dejanski ne bilo. Vprav radi tega, ker estetsko presojanje dejanski obstoja, mora že načelno obstojati tudi umnost, oz. néumnost umetniškega ustvarjanja, oz. likovnega oblikovanja. Zakaj ta umnost, oz. néumnost umetnikovega oblikovanja je vprav ona, ki pogaja in dejanski omogoča kakršnokoli naše estetsko presojanje.

No, zdaj pa je tudi že s tretje strani izpričano, da »umnost«, oz. »néumnost« estetskega oblikovanja dejanski obstoja.

Zdaj, ko smo dokazali, da ta umnost, oz. néumnost v resnici obstoja, pa se moramo še vprašati, kakšna je in komu jo lahko pripisujemo. Kaj očitno je, da je ta umnost, oz. néumnost dušeslovnega značaja, t. j. duševna lastnost. Pač pa je manj očitno, katerim duševnim pojavom jo lahko prepisujemo. Spomnimo se samo na dejstvo, da govorimo v vsakdanjem življenju o pametnih, umnih, oz. néumnih mislih, pa tudi o umnem, oz. néumnem osebkku. Kateri duševni pojavi tedaj utegnejo postati v pravem pomenu besede umni, oz. néumni? Mislim sicer tu pa tam pripisujemo umnost, oz. néumnost. Toda iste misli, ki smo jim kedaj pripisovali umnost oz. néumnost, utegnejo biti ob drugi priliki brez te umnosti oz. néumnosti. Vprav iz tega dejstva pa sledi, da misli same kot take niso v pravem smislu besede nosilec umnosti, oz. néumnosti. Še manj kakor misli, ki se odlikujejo od vseh ostalih doživetij po svojem edinstvenem univerzalnem značaju, pa bi utegnila postati nosilec umnosti, oz. néumnosti v pravem smislu besede ostala doživetja. Torej doživetja sama kot taka ne morejo postati v pravem smislu besede nosilec »umnosti«, oz. »néumnosti«. Če to ne

morejo postati doživetja, tedaj zamore postati to le osebek — subjekt. Le osebkku lahko pripisujemo v pravem smislu besede zdaj »umnost« zdaj »néumnost«.

Kako pa je zdaj s tistimi primeri iz vsakdanjega življenja, ko vendarle pravimo, da so izvestne misli in izvestna druga doživetja zdaj umna zdaj néumna, in ko pravimo, da je izvestno umetniško ustvarjanje zdaj umno zdaj néumno, itd. Kdaj nazivamo te misli, doživetja in umetniško ustvarjanje »umno«, kdaj »néumno«? Te misli, doživetja in umetniško ustvarjanje lahko motrimo ali same záse ali pa v zvezi s tistim, ki jih doživlja. Če jih zdaj motrimo z ozirom na njihovo umnost, oz. néumnost, bodo le-ta umna, oz. néumna s a m o v primeru, ko jih hkratu motrimo z ozirom na njihov odnos do tistega, ki jih poseduje. Misli tedaj zamorejo dobiti poseben videz umnosti, oz. néumnosti le v odnosu do subjekta, t. j. le od odnosa, v katerem se nahaja izvesten osebek do svojih misli. Prav isto velja tudi za vsa ostala doživetja kakor tudi za umetniško ustvarjanje, ki utegnejo v ugodnem primeru ostati »umna«, oz. »néumna«. Če naj bo katerokoli doživetje umno, oz. néumno, mora biti nasproti njemu tudi osebek v nekem posebnem odnosu. Umetniško ustvarjanje, ki naj bo umno, oz. néumno, mora biti torej táko, da bo do njega osebek v nekem posebnem odnosu.

Ali lahko dobé to označbo izvestna doživetja, pa zavisi od posebne njihove strani. Ko kaj mislim, takrat zavzemam do tega, kar mislim, neko posebno stališče. Sam utegnem ostati o taki priliki dejaven. Ko si kaj predstavljam, sem sicer do tega, kar si predstavljam, tudi v nekem odnosu, vendar pa ne zavzemam do tega pojava nikakega stališča; zato tu dejanski tudi nikdar ne morem postati jaz sam dejaven. Vprav radi tega pa je vsaka predstava sama že načelno izven umnosti in izven néumnosti. Umno, oz. néumno torej lahko postane le ono doživetje, s katerim lahko zavzemam nasproti izvestnemu pojavu izvestno stališče in spričo katerega lahko postanem tudi jaz sam o s e b n o dejaven.

Ko umetnik v pravem smislu besede ustvarja ali oblikuje, je dejanski dejaven. Ker pa je to oblikovanje ali ustvarjanje v pravem smislu besede že po svoji lastni sestavni naravi táko, da z njim zavzema umetnik izvestno stališče do pojavov, ki jih tako ali drugače oblikuje, zato se nič ne prenačimo, ko trdimo, da je umetnik, ko takó oblikuje, tudi o s e b n o dejaven. Kajti p r a v a stališčnost vključuje že načelno o s e b n o dejavnost. Če je temu tako, pa je zdaj že izven dvoma, da utegne biti umetniško ustvarjanje, oz. oblikovanje v istem smislu kakor misli zdaj »umno« zdaj »néumno«. Kakor postanejo misli zdaj »umne« zdaj »néumne« le v zvezi in preko osebkka, tako postane tudi oblikovanje zdaj »umno« zdaj »néumno« le v zvezi in preko osebkka — t. j. umetnika. Prav isto velja tudi za zbiranje. Ker pa je umetnikovo zbiranje in umetnikovo oblikovanje v pravem smislu besede že po svoji lastni sestavni naravi stališčno, t. j., ker je umetnik

sam pri zbiranju in oblikovanju dejaven, nosita le-ti že načelno obiležje »umnosti«, oz. »néumnosti«. S tem posebnim dušeslovnim obiležjem »umnosti«, oz. »néumnosti« na zbiranju in oblikovanju je dana samó posebna dušeslovna lastnost umetnikovega zbiranja in oblikovanja.

Ko smo dokazali, da nosi vsako pravo umetnikovo zbiranje in oblikovanje še posebni dušeslovni videz — namreč videz »umnosti«, oz. »néumnosti«, pa nam še ostane odločitev druge domneve, namreč domneve, da utegne biti likovna soglašenost, oz. nesoglašenost zavisna v prav od »umnosti«, oz. »néumnosti« umetnikovega zbiranja in oblikovanja. Do odločitve te domneve nas bodo privedle šele ugotovitve v sledečem poglavju, ki nas bo hkratu tudi seznanilo, kakšen vpliv ima »umnost«, oz. »néumnost« zbiranja in oblikovanja na lepoto in grdoto. (Konec.)

ANTON BREZNIK

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

7. Trdina.

Kakor Mencinger tako ima tudi Trdina posebno mesto v vrsti naših pripovednikov. Trdina je narodopisni umetnik; v svojih bajkah in povestih je opisal dolensko ljudstvo vseh stanov, njegovo versko, družabno in gospodarsko življenje; opisoval je dolensko zemljo, vode in gore, rastlinstvo in geologični ustroj. Del narodopisja je tudi jezik in Trdina se je zanj zanimal kot za posebno ljudsko vrednoto. V mladih letih (1849—1860) je pisal bolj splošen jezik; ko pa se je priselil v Novo mesto, ga je dolenska govornica tako prevzela, da je spremenil smer jezika in začel pisati vse posebnosti južnovzhodnega dolenskega narečja.

Kakšen vtis je napravilo nanj jezikovno bogastvo dolenskega narečja, omenja sam na več mestih. V avtobiografiji piše: »Iz ust pivcev in pivk (v krčmi v Bršlinu pri Novem mestu, kjer je prva leta stanoval) sem čul na veliko veselje svoje tudi mnogo lepih slovenskih besed, katere so Gorenjci že zdavnaj pozabili. Prve čase sem videl, zapazil in slišal v krčmi in drugod toliko novega, da sem moral imeti pri sebi vedno svinčnik in papir« (LZ 1906, 429). V bajki Zagovorniki pravi: »Mene je zanimal ta človek (t. j. Koruznik, ki ga opisuje) že zato, ker se je zvedela od njega marsikatera dobra ali redka slovenska beseda in oblika; rabil mi je za jezikoslovni nauk« in našteva več jezikovnih posebnosti, ki jih je slišal pri njem (LZ 1884, 218). O Podgorcih, t. j. prebivalcih vasi Šmihel, Šentjernej, Stopiče, Brusnice, Podgrad in bližnjih krajev, pravi: »Ohranili so si v jeziku krasne

zaklade narodnih besed in izrek (= rečenic; Izprehod v Belo Krajino, 1912, 42).

Jezikovne posebnosti je zbiral po velikem delu Dolenjske. »Obhodil sem prva leta (ko se je naselil med Dolenjci) malone vse dolenjske kraje, od Višnje gore do Metlike, od Krškega do Ribnice in Kočevja« (avtobiografija, r. t. 428). Da je to res, kar pravi, se dá izpričati iz jezika njegovih bajk in povesti. Rabi mnogo jezikovnih posebnosti, ki se govore samo na gornjem robu tega ozemlja (Višnja gora, Čatež pri Zaplazu, Velika Loka itd.), z druge strani pa zopet rabi izraze, ki so znani samo pri Krškem ali Ribnici ter med Podgorci in pod Gorjanci. Iz teh krajev Dolenjske je dvignil toliko jezikovnih vrednot, kakor sta jih prinesla v pismeni jezik samo še Levstik in Stritar iz svojih krajev. Večino teh izrazov je iz Trdinovih spisov prevzel Pleteršnik in tvorijo zdaj besedni zaklad slovenskega pismenega jezika.

Svoje jezikovne vzore polaga večkrat na jezik svojih oseb, ki jih v bajkah in povestih opisuje. »Pogovor z Milko (= preprosta deklica, ki si je služila kruh z iglo) je slast, ker se ne sliši iz njenih ust ne ena tuja beseda, ne ena nenarodna izreka« (Slovenske novele, Bajke in povesti, Zbr. sp. VIII., 90). Toda ta izjava ne sloni popolnoma na resnični podlagi. Že Pleteršnik je slutil, da pri Trdini ni čisto vse narodna last, zato si ni upal izpisati iz njega vseh jezikovnih posebnosti, ki jih rabi. Vedel je, da tudi rad hrvatuje in rabi mnogo književnih virov, ki niso popolnoma zanesljivi. Ker ni imel časa, da bi njegov besedni zaklad nadrobneje preiskoval, je mnogo njegovih izrazov rajši izpustil. In tako se je zgodilo, da mnogo ljudskih izrazov ni sprejel v svoj slovar, dasi se govore med dolenjskim ljudstvom. Naj navedem nekaj primerov: prekósati; ta prekosa vse druge, LZ 1883, 310; prekosal je ni nobeden, LZ 1885, 717; govori se v Veliki Loki, na Čatežu pri Zaplazu itd.; raba predloga na: na izpoved je hodil, LZ 1883, 621; na službo božjo je hodil, LZ 1883, 618; v Vel. Loki se govori: na mašo iti itd.; lazila je na četverce kakor otroci, Zbr. sp. V, 157; govori se v Vel. Loki; raba predloga k; k njemu se ne more primerjati, LZ 1883, 624; Velika Loka, Čatež pri Zaplazu; neža (ilovnat vrč, s podobo sv. Neže): dobil je nežo cvička, Zbr. sp. V, 4; Velika Loka, Šentrupert itd. Iz Pleteršnika se seve Trdinovi izrazi ne dado spoznati, ker jih je zabeležil s splošno značko: Lj. Zv.; spoznati se dado le po citatih, ki jih ima iz njegovih spisov, toda teh primerov tu ne bom navajal; dosti je, če rečem, da je veliko Trdinovih dolenjskih izrazov v njem.

Proučevanje dolenjskega jezika mu je zbudilo tudi čut za posebnosti domačega gorenjskega narečja. V mladosti se ni zmenil za gorenjske lokalizme, sedaj jih srečamo obilo sredi najlepših dolenjskih besed in skladnih posebnosti, n. pr. vlak: za opeko je bil velik vlak (= povpraševanje), LZ 1887, 215; za to blago je bil velik vlak, LZ 1886, 20; basulja (= pitovna svinja), LZ 1884, 278; žebrati: hrvaški romarji

so žebrali svetnikom na čast svoje goreče molitve, LZ 1883, 621; barati: pobarala je Zemuna, LZ 1887, 271, itd.

O pomembnosti Trdinovega ljudskega jezika se je že mnogo pisalo, vendar je vredno pripomniti, da nam nadrobna analiza kaže, da ima njegov jezik tudi precej neljudskih sestavin. Pisal je po večini res živ ljudski jezik in se ni strinjal s sodobniki, ki so brez potrebe sprejemali slovanske izposojenke. V spisu Omika sam pravi: »Vidi se, da Slovenec rad sprejme in lahko prebavlja hrano pismenega jezika, vendar mora literatura paziti, da mu želodca ne prenapolni. Dandanašnji segajo nekateri pisatelji veliko predaleč, kujejo in rabijo nove besede brez potrebe in pišejo tako, da se mislim komaj sami razumijo« (Bajke in povesti, VIII, 195—196). Realno gledanje življenja ga je tudi v mladosti obvarovalo, da ni šel za vseslavjansko strujo svoje dobe in se je dal tudi od svojega velikega ljubljenca Koseskega le malo vplivati, toda bil je romantik Levstikove šole ter se je ob vsakem izrazu bal nemškega vpliva in je zato rad hrvatil, da bi si bil gotov pravilnosti svojega jezika. Ker je bil tudi velik prijatelj slovanske vzajemnosti, je rad vpletal v svoj jezik srbskohrvatske, ruske in češke izraze. Poleg tega je imel nanj velik vpliv tudi besedni zaklad književnega jezika, besednjaki in umetnostna dela, in je vse to vpletal v jezik svojih oseb. Da sem mogel razumeti in dognati govore njegove dekle Kolenčeve Jere, ki nastopa v njegovih številnih bajkah in povestih, sem moral brskati ne le po slovenskih slovarjih in Levstikovih spisih (Tugomer), ampak tudi po shr. Akademskem rečniku, po ruskih in čeških slovarjih. Izmed domačih besednjakov mu je najbolj služil Janežičev nem.-slov. slovar iz l. 1867; iz njega ima n. pr. preinačiti svoje življenje, LZ 1883, 621; upor ali zaskok, LZ 1884, 528; v temni noči zaskočila sta jo dva hrusta, LZ 1888, 333; psikati, LZ 1885, 339; gololedica r. t. 523; čecha: da bi kvartal z ožvljenimi čečami, LZ 1886, 591; podar: dobiti v podar, Zbr. sp. V, 8 in pogosto, družinci (vsi, ki spadajo k družini), Zbr. sp. V, 185. Več izrazov ima tudi iz Cigaletove Terminologije, n. pr. domišljaj, LZ 1886, 653; malovidna lipa, Zbr. sp. V, 111. Rad je rabil tudi redke besede starejših pisateljev (Ravnikar, n. pr. grdoglediti; vnetilo (= netilo), Sl. Bčela, 1852, 91). Kadar opisuje zemljo, rabi strokovne izraze, ki jih je dobil pri tedanjih zemljepiscih in narodopisnih pisateljih, n. pr. sklon (reber, klanec), LZ 1883, 685 iz Raiča, Slovanstvo 1873; hrešč: čez hrešč se podí studenec, LZ 1883, 686, iz Cafa v Vestniku mariborske Zore.

Da je imel o jeziku še vedno nekaj romantičnih nazorov, ki spominjajo na šolo M. Majarja iz l. 1848, se vidi iz bajke Razodetje, kjer opisuje Gorjance po tri sto letih; tu pravi med drugim: »V mestu (Semiču) so izhajale petere slovenske in jedne slavjanske novine. Jezik tega slavjanskega časnika se je pisal s cirilico in ni bil jednak nobenemu sedanjih slovanskih narečij. Bil je polnoglasi, krepak in mogočen kakor ruski ali malone brez tistih inostranskih besed, ki kazé

tako neprijetno in po nepotrebem denašjo pismeno ruščino« (Ljublj. Zvon 1888, 85).

Bajke in povesti, ki so izšle po njegovi smrti (Zbr. sp. V.—VIII.) imajo bolj živ ljudski jezik kot one, ki so izhajale v Lj. Zvonu 1882 do 1888 in iz njih se tudi vidi, da so mu pri Zvonu jezik popravljali in nadomeščali domače izraze s tedaj navadnimi srbskohrvatskimi (brojanice, obitelj, priroda itd.).

Posebno živa in pristno ljudska je Trdinova skladnja in oblika stavka; motijo jo le številni deležniki, toda na te je bil Trdina posebno ponosen in jih je pisal že v najzgodnejši mladosti (Slovenija 1850, 24 itd.); bile so mu vzor lepe skladnje. V že imenovanem pogovoru z Milko pravi o njih tudi tole: »S pomočjo gerundij in participij je teče najčistejša slovenščina gladko kakor po ledu« (Zbr. sp. VIII, 90).

Trdinov jezik je snovno bogat, ni pa ga znal umetnostno pravilno uporabljati. Pri njem vsi ljudje enako govore, pa naj opisuje kmeta ali duhovnika, graščaka ali hlapca. Jezika posameznih oseb ni znal označiti.

JANEZ LOGAR

NOVA ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

Praden preidemo na naslednja poglavja, je potrebno, da si ogledamo Slodnjakovo periodizacijo novejšje slovenske literarne zgodovine. Po naslovih v Slodnjakovi knjigi bi človek sodil, da je njen avtor vzel svoji razdelitvi za osnovo generacije, kakor je predlagal v LZ 1924 prof. dr. Iv. Prijatelj: »Za take grebene in mejnike smatram jaz v soglasju z nekaterimi odličnimi sostrokovnjaki nastope novih mladih med seboj krepko idejno zvezanih generacij, dobivajočih po nastopu prvih pionirjev v podmladkih še nekaj časa sukurs, dokler se gesla pokolenja ne izživijo in ne izrabijo, na kar stopajo pod praporom novih idej najprej v boju z »očeti«, nato v mirni udejstvitvi teh idej na pozorišče — »sinovi«, katere čaka prej ali slej ista usoda« (l. c. 26.). Prijatelj je nato v skladu s tem gledanjem razdelil novejšjo slovensko književnost v »staroslovensko« dobo (1848—1868) in »mladoslovensko« dobo (1868—1895); to pa je po prevladujočih stilističnih tokovih razdelil v obdobje romantičnega realizma (1868—1881) in v obdobje poetičnega realizma (1881 do 1895). Iste časovne mejnike glavnih dob ima tudi dr. Ivan Grafenauer, le da je dobe drugače poimenoval (glej NE IV. Slovenačka književnost). — Slodnjak, ki v naslovih operira s pojmi generacija, rod, pokolenje in sprejema tudi Prijateljeva termina staroslovenstvo in mladoslovenstvo, periodizacijo v Grafenauerjevem in Prijateljevem smislu odklanja. Nikjer se sicer o tem jasno ne izraža; nikjer tudi ne podaja točnih in jasnih oznak svojih obdobj. Tu pove o dobi nekaj, pri drugi priliki še kaj — neredko kaj takega, kar se s prejšnjo oznako ne ujema. »Staroslovence« začinja z Novicami (1843), za

»prvo« mladoslovensko generacijo pa šteje že rod, »ki je l. 1848. stopil v slovensko slovstveno in javno življenje« (165). Seveda to ni nikaka »generacija«, nikaka skupina »mladih, med seboj krepko idejno zvezanih« ljudi, ki bi »pod praporom novih idej« vstajala proti prejšnji generaciji, tu proti staroslovcem. Nasprotno; ta rod je svoje delo mirno vršil v okviru gesel in institucij staroslovencev; v pravem boju med staroslovenci in mladoslovinci so se nekateri teh ljudi bolj ali manj eksponirali za mlade (Cegnar, Trdina), drugi so se držali ob strani, nekateri pa so bili odločni nasprotniki mladih (Svetec, Cigale). Literarna oznaka te skupine, ki »ni iskala poti, gesel in načrtov, temveč se je vsa izročila ljudstvu v službo« (165), je podana približno takole: »v sodobna tuja slovstva ni verovala« (166); »njena najstrastnejša ljudska ljubezen je bila Prešernova pesem, čeprav je ni razumela« (165); zavračanje ilirstva, ljubezen do Slovanov, zlasti južnih, in njih slovstev (166); tesna povezanost z narodnimi izročili, katera pojmuje »kot slovstvene pripomočke, ki jih sme pisatelj svobodno uporabljati in izražati z njimi to, kar je po njegovem mnenju hotel, česar pa ni mogel izraziti narod« (166, 189). Ta zadnja oznaka, ki je Slodnjaku najvažnejša (saj po njej deli od te generacije Levstika, 189), velja prav za prav samo za literarno delo Valjavčev. Trdina je (po Slodnjaku) v svojih delih ljudsko sporočilo smelo spreminjal (178) in hotel v ljudski obliki vsiliti narodu svoja spoznanja (178) in ne tega, kar je po njegovem mnenju hotel, pa ni mogel izraziti narod. Na ostale pisatelje in pesnike pa se more ta oznaka aplicirati prav toliko kot na nekatere literarne delavce pred njimi in za njimi. Vse to dokazuje, da ljudje, ki jih je Slodnjak opisal pod naslovom »Prva mladoslovenska generacija«, ne tvorijo po svojem delu take idejno enotne in samostojne skupine, da bi jih bilo treba obravnavati kot posebno »generacijo«. Zakaj jih je Slodnjak spravil pod naslov mladoslovenska generacija, je še manj jasno. »Mladoslovenstvo«, ki se časovno krije s političnim in deloma tudi literarnim »mladočeškim« gibanjem in ima svoje korenine v širšem revolucionarnem pokretu (»Mlada Evropa«), je v 60 tih letih pripravljaval in organiziral Fran Levstik. On je njegov začetnik in idejni vodja na literarnem in političnem področju (prim. Prijatelj, LZ 1924, 30; isti, Kersnik, I, 71—79). Slabo je tedaj podprta Slodnjakova delitev, ki proglašča Trdino, Valjavca, Svetca, Cegnarja in druge za prvo mladoslovensko generacijo, Vajevece, Jurčiča in njihove učence za drugo mladoslovensko generacijo s Stritarjem kot njenim »duhovnim vodjem« (189, 223), Levstika pa »kot mejnik, ki se dviguje med prvo in drugo mladoslovensko generacijo« (189).

Kar tu naj še omenim, da tudi razdelitev najnovejše slovenske književnosti ne zadovoljuje. Slodnjak ni znal zajeti glavnih stilnih in idejnih tokov v najnovejši književnosti in jih suvereno zgnesti v posamezna točno opredeljena poglavja. Zadovoljil se je s čisto zunanji grupacijami in oznakami po nebistvenih kriterijih: epigoni druge mladoslovenske generacije, epigoni mladoslovenske poezije, naturalistični intermezzo (v tekstu Slodnjak dokazuje, da to ni samo intermezzo!); slovenska moderna, nato še drugi rod Dominvetovcev (o prvem ne govori posebej!), neposredni dediči moderne, drugo pokolenje slovenskih naturalistov in rodova na razpotju.

V poglavju o staroslovencih je oznaka dobe same in njenih stremljenj površna in razbita. Pri opisu leta 1848. pogrešam vsaj kratke označbe politične in duhovne evropske ter avstrijske konstelacije. Na str. 149. je napačna letnica 1843 za ponatisk Krsta v »Novicah« (pač tiskovna napaka; na str. 155. pravilno trdi, da je izšel v drugem letniku »Novic«). Oznaka Koseskega in njegovega uspeha v dobi je dobra, le mestoma neokusno bombastična (hlastežno odpira usta po zgledu romantičnih zaslepljencev 151). Trditev, da je Koseski v tretji stopici heksametra vedno rabil ponarejen spondej (153), je napačna. Od treh heksametrov, ki jih Slodnjak citira na str. 151., eden takega spondeja nima. Premalo jasen je Slodnjakov obračun z Malavašičevo »šepavo sodbo...«, da je namreč Prešernova pesem subjektivna in zato manj vredna, kakor Veselova, ki da je objektivna« (158). Danes vemo, iz kakšnih časovnih potreb je ta »šepava sodba« nastala: iz potrebe po bučnih narodnih pesnikih — vodnikih in navduševalcih; zato so staroslovenci sprejeli Veselovo »objektivno« in zavrgli Prešernovo »subjektivno« pesem.

Napačna je trditev na strani 155.: »Druga njegova (Bleiweisova) zasluga je, da... je obsodil prizadevanje, ustvariti vseslovanski jezik.« Resnica je ravno nasprotno; Bleiweis je preudarno sprejel v svoj list reforme knjižnega jezika, ki so plod ilirskega gibanja ter jih tako pomagal ustaliti (glej o tem zgoraj in: Lončar, Bleiweis SBL 43, Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika, ČJKZ IV., V.).

Ob Jeranu izraža Slodnjak domnevo, »da so zmagali v njem zatrti janzenistični puritanski nazori o škodljivosti erotične poezije« (164). O »Jeranovem problemu« — kot so nazvali vprašanje, koliko je v Jeranovem slovstvenem nazoru janzenizma — so pred leti mnogo pisali. Priznani slovenski katoliški filozof Aleš Ušeničnik, ki se je s tem problemom bavil, je prišel do zaključka, da »ne moremo reči, da bi bil Jeran sodil o naši literaturi pod vplivom janzenistične tradicije, ne da bi bil sploh načelno krivo sodil.« (Čas 1917, 117.) Ta ugotovitev je vredna še večjega uvaževanja, če pomislimo, da je bil Jeran — učenec od janzenistov preganjanega Barage — tudi v vsej ostali cerkvenoverski praksi pravo nasprotje janzenistov. (Glej A. Ušeničnik, Jeranov problem, Čas 1917, 98—119, 236—240; prim. tudi drugačno mnenje: Grafenauer, Vprašanja preteklosti in sedanjosti, DS 1917, 188—92; Grafenauer, ki se je v tej polemiki o Jeranovem problemu zavzemal za mnenje, da Jeranovi pedagoško-didaktični nazori o namenu leposlovja niso utemeljeni v katoliški literarno-znanstveni tradiciji, ampak v tradiciji janzenistične sekte, v Jeranovi biografiji za SBL o kakem janzenizmu nič več ne govori.)

Slodnjak pa gre še dalje. Po njem se vleče vpliv janzenizma vse do najnovejše dobe. Naturalizem, pravi Slodnjak, ni ustrezal bistvu slovenske duše, »temveč je bil bolj sin svobodomiselne kljubovalnosti zoper stoletno janzenistično preganjanje svobodne umetnosti« (447). Še Pregelj mu je »tip prehodnega pisatelja, ki stremi iz amuzičnosti slovenskega janzenizma k neki tipični katoliški poeziji« (464).

Takih lahkotnih skokov čez meje zgodovinske stvarnosti bi si tudi pisatelj poljudno pisane slovenske literarne zgodovine ne smel dovolje-

vati; saj z njimi pisatelj le meša prave pojme o raznih duhovnih tokovih v naši preteklosti, namesto da bi jih jasnil in z mirnostjo zgodovinarja ocenjeval.

Pisatelj, ki jih je Slodnjak združil pod naslov »Prva mladoslovenska generacija«, označuje velika ljubezen do narodnega blaga, zlasti do ljudskega izročila, ki so ga obnavljali in presnavljali v narodnem stilu.

Trdina je pravilno označen z besedami: Verske bajke na Dolenjskem kažejo, »da se Trdinov način ustvarjanja bistveno ni spremenil (v dobi med prvimi spisi in njegovim nastopom v LZ), pač pa se je njegovo smelo spreminjanje ljudskega sporočila še okrepilo, da nič več noče biti kot pisatelj naslednik umrlega narodnega pevca, temveč samolasten gospod, ki hoče svoja spoznanja vsiliti ljudstvu« (178). Drugje ga Slodnjak označuje za »samozvanskega tolmača narodne duše« (176). Tem oznakam nasprotuje Slodnjakova trditev, da »Trdina ni mislil, ne pisal svojih bajk in povesti kot individualen človek, temveč kot glasnik narodove še žive a ne več ustvarjajoče duše«, ter da si je v njem »zapisovalo občestvo samo svoje zgodbe, misli in prepričanja« (!) (173). O mistiki v Trdinovih delih je (vsaj v spisih iz njegove moške dobe) težko govoriti — četudi jo je iskal v njih že Ivan Cankar. Trdina je hotel sestaviti, kot piše tudi Slodnjak, karakteristiko slovenskega naroda (180). Hotel je biti znanstvenik — narodopisec in učitelj svojega naroda; značaj vsega njegovega dela je racionalističen. O vprašanju, zakaj je skraja vse svoje slovstvene poskuse imenoval narodne, govori v svoji pogodbi s Schwentnerjem in ne v »Spominih« (171; opozoritev dr. A. Turka).

Ob Cegnarju se mi ne zdi pravilno poudarjati, da je njegova »poglavitna zasluga« v tem, da je bil leta 1858. sobojevnik Levstiku ter da »je Levstikove jezikovne in kritične reforme pridno uvajal v slovstvo« (182). To namreč, da je Cegnar sprejel Levstikovo jezikovno reformo, ni nikaka zasluga. Reforma ni bila življenjska, z njo je Levstik daljšo dobo zaviral normalen razvoj jezika. Trditev, da Dežmanovo »slovensko čustvovanje nikdar ni bilo popolnoma iskreno in brezkompromisno« (184), je neosnovana. Do l. 1854. mu kake neiskrenosti v tem pogledu ni mogoče očitati. (Gl. Pirjevec, Dežman, SBL I. 131—35.)

V očrtu Antona Janežiča je pretirana trditev, da »še danes slone slovenska berila na Janežičevem osnutku« (186).

V poglavju o Franu Levstiku je Slodnjak iz mirnega pripovedovanja spet prešel v patetične slavospeve, ki se pogosto le rahlo še dotikajo trdnih tal zgodovinske stvarnosti, a se tu in tam od nje že odmikajo. Levstik mu je kot Prešeren eksponent vzbujajočih se sil naroda in ne močna osebnost, ki bi te sile budila: »V Levstikovi osebnosti se je ponovila Prešernova najvišja organska osredotočenost slovenskega človeka v prvi polovici 19. stoletja, čeprav na drugi osnovi. Zdramljeni, toda še nesvobodni narod je v Levstiku vnovič začutil in zbral stvariteljske sile. Oplojujoča moč pa, ki je povzročila, da se je ta latentna sila razgibala v dejanja, je bila Levstikova osebna neugnana volja, ki je vrela skozi njegovo dušo, kakor da bi podtalno vezala velikanske življenjsko in kulturno mrtve narodne plasti z vzbujenim milijonom« (191).

Da bi smernicam, ki jih je Levstik postavil tedanji slovenski književnosti, dal nadčasovno splošno veljavno vrednost, jih Slodnjak v marsičem potvarja in po svoje spopolnjuje: o Popotovanju pravi med drugim, da tvori »njegovo najglobljo kritično vsebino« tole spoznanje: »Le stvariteljska domišljija umetnega pripovednika se mora užgati ob narodnem motivu, ki je lahko sad ljudskega pripovedovanja, ali pa življenja. Ko pa se je stvariteljska domišljija polastila enega ali drugega takšnega poetičnega predmeta, ga mora pisatelj oblikovati po svojih in njegovih notranjih zakonih, ter se ne sme ozirati na to, kako je narod razrešil ta ali drugi motiv. Samo slog in jezik morata razodevati, da izražata nekaj, kar je vzeto iz ljudstva in namenjeno spet njemu« (195). Drugje pa pravi, da je s tem spisom teoretično (z Martinom Krpanom pa praktično) »pokazal, kako naj dvigajo pisatelji ljudstvu ohranjene bajke, pripovedke ter življenjska spoznanja v podobe umetnostne povesti, ki bodo mogle usmeriti izobraženstvo v ljudstvo in le-to k izobraženstvu, ki bo le tako raslo telesno in duhovno iz naroda ter imelo dovolj samopremagovanja in požrtvovalnosti, da bo tudi poslej delalo za ljudstvo« (203). Kako vse skromneje in jasneje se glasi Levstikova beseda o tem, kaj je pravi namen njegove razprave in literature, vzrasle po njenih zahtevah: »S tacim pisanjem bi se ljudstvo najlaže budilo, najlaže bi se mu dajalo veselje do knjig.« Poudaril sem že enkrat, da je Levstikov literarni program utilitarističen, da je bil v oni dobi potreben in ploden; me gre mu pa absolutna veljava, ki mu jo hoče dati Slodnjak.

Ob Martinu Krpanu trdi Slodnjak, da je Levstik »prvotni daljši osnutek zavrnil iz zunanjih razlogov«. To je nedokazano in neverjetno (o tem sem pisal v DS 1935, str. 100). Tudi trditev, da je Levstik v Tugomeru simbolno upodobil »lastni življenjski in slovstveni boj, tragedijo največjega narodnega tlačana, ki pa je prejel za svojo najpožrtvovalnejšo kulturno tlako ime in usodo narodnega izdajalca« (200), je prisiljena. Slodnjak je stvar pač premalo razmislil, da more usodo lahkovernega Tugomera enačiti z usodo Levstikovo. V slovenski slovstveni zgodovini so dokazovali z večjo prepričljivostjo in več oporišči v delu samem, da je v Tugomeru upodobljen sodobni boj slovenstva zoper germanizacijo (primerjaj Josip Debevec, Nekaj opazk k Jurčičevemu »Tugomeru« in »Veroniki Deseniški«, Izvestje nižje gimn. v Ljubljani 1900, 4). V tem pogledu je še več nedokazanih, težko vzdržljivih in pretiranih trditev: da Levstik v Martinu Krpanu simbolno podaja tragiko slovenske zgodovine (195), da je Levstik »živel samo zato, da bi ljudstvo pravilno izoblikoval v narod in da bi ga socialno izoblikoval v družbo, skratka za duhovno in socialno zdravje in smisel malega naroda ne kot posnetka velikih, temveč kot samolastnega in edinega primera svoje vrste« (191); da se je »prvi jasno zavedal, da je v naših najglobljih narodnih plasteh skrito še slovensko oziroma slovansko jedro« (191); da je radi nekih takih globokih spoznanj izstopil iz Alojzijevišča in da se zato ni mogel odločiti, da bi stopil v bogoslovje; da je stopil v nemški viteški red radi neke »hude sile« (192); da je Levstikov pesniški ideal: »Skladnost med resničnim doživljanjem, besedno upodobitvijo ter duhovno sposobnostjo ljudstva (!)« — »v zamisli korak preko Prešernove pesmi, čeprav je v uspehu nazadovanje« (193). Korak preko

Prešernove pesmi more biti to samo za onega, ki misli, da je Prešernova pesem previsoka za duhovno sposobnost našega ljudstva in zato manj vredna, ali pa za tistega, ki v Prešernovi pesmi taji realno doživljanje (glej str. 198). Kako nerodno Slodnjak vsepovsod vsiljuje neke svoje nazore drugim, razvidimo nazorno iz njegovega utemeljevanja, zakaj Levstik ni hotel preklicati svojih pesmi: »Ker so mu pa pesmi vzklike iz duše, ki je zavestno hotela ostati v tvorni in življenjski skupnosti z ljudstvom, ne da bi izrabljala ljudske snovi za svoja slovstvena dela, temveč, da bi ustvarjala in pela tako, da bi njene podobe, misli in čustva razumelo tudi ljudstvo, si je Levstik izvolil drugo. Zapustil je semenišče in krenil v negotovo bodočnost« (192—193).

Čudno je, da o zadnjih desetih letih Levstikovega življenja v poglavju ne izvemo drugega, kot da je sodeloval v Vrtnu in pisal otroške pesmi. Tu ni omenjen njegov delež pri brošuri »Pravda o slovenskem šestomeru« (govori pa Slodnjak o tem pri Levcu na str. 283.); celo o njegovem sodelovanju pri Ljubljanskem Zvonu ne izvemo ničesar; omenjeno ni niti njegovo najobširnejše kritično delo, ocena Kleinmayrove zgodovine slovenskega slovstva!

Od pisateljev, ki jih Slodnjak prišteva drugi mladoslovenski generaciji, podaja najprej »Vajevce«. Ob Jenku Slodnjak polemizira s slovenskimi slovstvenimi zgodovinarji, ki »so dokazovali, da je Jenko na Dunaju zabredel v pesniško odvisnost od nemškega lirika Heineja« (prim. Grafenauer, Jenko, S., SBL 400, 401). Slodnjak sicer priznava, »da se je nehotoma mogla zgubiti kakšna Heinejeva domislica v njegovo pesem,« a trdi, da »so pesniške paralele med obema slučajne, zlasti ker moremo dokazati, da se Jenkova pesem razvija ves čas njegovega ustvarjanja skladno«. Slodnjak tu niti vpliva Lenaua na Jenka ne omenja, dasi je pred kratkim še sam trdil, da je »Lenau — duhovni brat in učitelj Jenkov« (gl. DS 1934, 218).

Na str. 205. trdi Slodnjak, da je Sorško polje »že v otroku vzbudilo... osnovno misel njegovega življenjskega in pesniškega prepričanja brezčutnost narave — za človeškega otroka, njen božanski mir vpričo človekovega veselja in tudi najtemnejše bolesi«. Podobno se izraža tudi na str. 215., le da tu ta doživljaj stavi v mladost. Tako patetično hiperbolistično ugotavljanje, kaj se je vse vzbudilo »že v otroku«, je gotovo le na redke čase v skladu z resnico o življenju velikih mož, a Slodnjaku ta način pretiravanja prija. Vendar se tudi sam na drugem mestu izraža, da si je Jenko to pojmovanje »priboril s hudim življenjem« (213). Težko je vedeti o človeku, kdaj se je prvič premagal; Slodnjak to ve o Jenku (210). Tudi trditev, da »bi Jenko že v novomeški dobi propadel kot človek in pesnik«, če bi ne imel svete prepričanosti o pesmi kot tistem popolnem zdravilu, »ki pomaga človeku, da more svojemu enkratnemu trpljenju vtisniti poteze obče, večne in absolutne veljavnosti« — je prisiljena.

V polemiki, naperjeni proti Lončarju (Bleiweisov zbornik, 208), ima Slodnjak v toliko prav, da pri Jenku res v večini njegovih zrelejših pesmi nahajamo Prešernovi podobno domovinsko ljubezen, vendar je tudi dejstvo, da govori v drugih, zlasti v pesmih iz gimnazijske dobe, mnogo o maščevanju, boju in krvi, česar bi Prešeren pač ne pisal — če bi tudi predmarčne cenzure

ne bilo. Ta razloček tedaj vendar le ni popolnoma — umeten. Da je dobil prevelik poudarek, je krivo dejstvo, da je »Naprej«, ki ga najočitneje izraža, po komponistovi zaslugi postal slovenska himna in »slovanska marseljeza« (glej Glonar, Jenkovi zbrani spisi, XXI).

Delo Frana Erjavca, ki je po Slodnjakovem mnenju najmočnejša slovstvena osebnost med »Vajevci« (kljub »orjaški« osebnosti Simona Jenka, 205), je obdelano dobro, dasi kratko. O Erjavčevem življenju ne izve bravec tako rekoč ničesar. Težko je govoriti o k r o t k o s t i Mencingerjevega talenta (221), če človek pomisli na ostre Mencingerjeve satire, zlasti pa če je resnična Slodnjakova domneva, da se je Tavčar ogrel za idejo, napisati satirično utopijo, v pogovorih z Mencingerjem (290). Abadon in Hoja na Triglav zaslužita obširnejše in točnejše oznake.

Naslednje poglavje (Druga mladoslovenska generacija) govori o Stritarju; ne vem, zakaj ne nosi po njem imena. Oznaka Stritarja je dobra, dasi Slodnjak tu in pozneje pokaže svoje krivično nerazpoloženje do njega. Zakaj mu očita, da je bil častihlepen? (226.) V »Stritarjevi slovstveni šoli« so se po Slodnjaku zmaličile Jurčičeve prirodne realistične duhovne osnove ter od Levstika prevzeti pogled na razvoj našega slovstva, česar Jurčič ni mogel nikoli več popraviti (242). Stritarjev vpliv je sokriv, da Jurčič ni ustvaril »še več, česar še do danes pogreša naše slovstvo« (245); podobno na strani 251. O tem, kaj je v svetovnih slovstvih verzirani Stritar mogel nuditi v tesnih ljubljanskih razmerah zraslemu Jurčiču, ne zremo ničesar. Še pozneje Slodnjak Stritarju po krivici očita neiskrenost (346).

V poglavju o Josipu Jurčiču se najprej srečamo z že navedenim pogubnim vplivom Stritarjevim. Po tej pretirani formulaciji bi človek sodil, da je imel Jurčič bore malo samostojnosti: »svoje prirodne realistične duhovne osnove« in »od Levstika prevzeti pogled na razvoj našega slovstva« — a vse to mu je na Dunaju zmaličila Stritarjeva slovstvena šola in tega Jurčič »ni mogel nikoli več popraviti«! Direktnih dokazov za to svojo trditvev Slodnjak nikjer ne navaja, pač pa skuša bravca indirektno o tem prepričati. Za Jurčičevo delo do odhoda iz Ljubljane ima Slodnjak v knjigi dovolj prostora in mnogo toplih besed, drugo za drugim podrobneje karakterizira. Kljub temu, da sprejema po drugih formulacijo, da je poleg Sosedovega sina najboljša Jurčičeva povest Domen, označuje za vrh Jurčičeve umetnosti Tihotapca: »Ljudsko opazovanje in označevanje oseb, dejanja in nehanja je tu doseglo vrh v našem umetnem slovstvu. Pa tudi slog, kompozicija in jezik so mojstrski. Skoraj vsaka beseda, ki jo spregovore osebe v Tihotapcu, je živa ljudska beseda ali pa genijalno doživljen in psihološko pravilen posnetek.« (248.) Za dela pa, ki so nastala v dobi Jurčičevega občevanja s Stritarjem in pozneje, pa Slodnjak nima več tople besede. O Desetem bratu pravi le, da je z njim Jurčič »hotel napisati prvi veliki slovenski pripovedni tekst«, da so ga pri pisanju navdajali »osebni in slovstveni vplivi« (osebni pač Stritarjevi), da je okolje domače, da nahajamo v glavnem junaku idealizirane črte Jurčičevega značaja, da so kmečki ljudje posneti po znancih in originalih rojstne vasi. Za tem pa razpleta Slodnjak dolgovezno razpravljanje o vprašanju, koliko resnice je v trditvah slovenskih literarnih zgodovinarjev (glej o tem

Prijatelj, Jurčičevi zbrani spisi, III. zvezek, uvod, Grafenauer, SBL), da je ogrodje dejanja v nekaterih potezah posneto po Scottovem Starinoslovcu (Šanda, Grafenauer), oziroma, da nahajamo v Desetem bratu le reminiscence iz tega Scottovega romana (Levec, Prijatelj). Slodnjak najprej priznava neki vpliv: »Nedvomno je Scottov roman vplival na Jurčičevo koncepcijo, vendar ne z dejanjem... Scott mu je s svojim delom pomagal le toliko, da mu je pokazal, kako bi mogel snov, ki jo je do sedaj izražal v obliki kratkih dramatično razgibanih povesti, podati v pravi epski širini. Vzorednost dveh dejanj, ki se na usodnih križiščih dotikata in prepletata, ni posneta iz Scotta, podana je bila že z Jurčičevo snovjo. Posneta je, kakor smo že rekli, edino tehnika, s katero je obe snovi združil.« Za sklep vsega tega razpravljanja pa Slodnjak po neumljivih potih svoje logike vse te svoje ugotovitve — zanika in dokazuje nasprotno: »Pa tudi ta vpliv ni bil potreben, kajti roman razodeva, da ga pisatelj ni pisal sproti, temveč načrt mu je bil jasen že v prvih poglavjih« (250). Vsa ostala dela iz dunajske dobe in poznejše uredniške dobe omenja Slodnjak samo z naslovi. Celu Sosedovemu sinu, »prvemu slovenskemu čisto-realističnemu literarnemu delu« (Prijatelj), ne privošči Slodnjak besedice. Trdi celo, da Jurčič dosledno realistične in psihološke resnične povesti ni ustvaril (252). Vse to menda le zato, da bi pokazal, da Jurčič posledic Stritarjevega vpliva (ki se v neki meri res kaže v »Cvetu in sadu«, gl. Grafenauer SBL 416, a Slodnjak tega ne omenja) »ni mogel nikoli več docela popraviti«. Tak način dokazovanja ni iskren in ne prepričljiv.

Poglavje o Simonu Gregorčiču spada med najboljša poglavja v knjigi. Članek moti le tu in tam kako pretiravanje (da so vsi naši liriki posnemali narodno pesem, 254), ali kaka slogovna nabreklost (primera o nadarjenem kmetiškem otroku v šoli in Kristusu v jeruzalemskem templju, 256) in pa pogosto nepotrebno polemiziranje z literarnimi zgodovinarji.

Med »Epigoni druge mladostovslovenske slovstvene generacije« pogrešam Hinka Dolenca, ki že radi svojega spisa »O gozdu in nekaterih njegovih ljudeh« zasluži, da ga upošteva literarni zgodovinar. Poleg tega bi bilo treba tu podrobneje označiti slovstvene razmere, v katerih je začel izhajati Ljubljanski Zvon. Ustanovitev te literarne revije Slodnjak kar mimogrede opravi, pri Stritarju (240) in pri Levcu (284).

V orisu Tavčarjeve pisateljske osebnosti moti zapleteno in zmedeno Slodnjakovo modrovanje o Tavčarjevi osnovni nadarjenosti (294).

V poglavju »Naturalistični intermezzo« podaja Slodnjak strog obračun s slovenskim naturalizmom. V skladu z osnovno tendenco svoje knjige bi rad tudi tega prikazal, kot da se je pojavil in razvil kar iz domačih slovenskih prilik (343, 344), da je domača odporna kretnja zoper umetniško in idejno breznačajnost zadnje mladostovslovenske generacije (355), primerjaj tudi stran 356, kjer pravi, da obraz naturalizma strmi v preteklost, in stran 447, kjer trdi, da naturalizem »ni ustrezal bistvu slovenske duše, temveč je bil bolj sin svobodomiselne kljubovalnosti zoper stoletno janzenistično (!) preganjanje svobodne umetnosti«. S tem so označene le domače prilike, v katerih se je za nekaj časa mogla prijeti rastlinica — naturalizem. Struja sama pa po svojem bistvu ni bila nekaj domačega, temveč je import z evropskega trga.

Slodnjakova sodba o njej je prestroga, vsaj v delu kakega Murnika je več vrednot, kot jih vidi Slodnjak.

V poglavju »Slovenska moderna« skuša Slodnjak očrtati razmere, iz katerih se je porodila slovenska moderna; skuša tudi podati splošno oznako nove romantike in njenih stremljenj. Podoba, ki jo podaja Slodnjak o našem meščanstvu konec 19. stoletja, je gotovo pretemna in presplošna. Tu omenja neke »revolucionarne misli o preporodu, o svobodi in nepretrgani regeneraciji med vaškim in mestnim življenjem, ki jih je ustvarila Prešernova in reformirala Levstikova doba« (356). Kdo bi bil v Prešernovi dobi spočel take revolucionarne misli, nam Slodnjak v poglavju o Prešernu ni povedal. Zato se tu ne more nanje sklicevati.

Nastanek nove romantike je prikazan zelo subjektivno v smislu Levstik-Slodnjakovih nazorov o nalogah in poteh slovenskega slovstva: »V trenutni zmedi in modni afektiranosti je segla (mladina) najprej po naturalizmu, ko pa je videla njegove prve sadove, se je zdrznila in zastavila plug še globlje, prav v osrčje naroda in njegove umetnosti ter je skušala ustvariti nov način slovenskega narodnega mišljenja, ki bi ga naj razodevala nova umetnost, ki se bojuje na življenje in smrt s starimi, preživeli družbenimi, kulturnimi in političnimi oblikami« (357). Tujih vplivov na to mlado slovstveno družino tudi Slodnjak seveda ne more čisto zanikati; saj že dolgo ni bila kaka slovenska slovstvena generacija v tako živem stiku s sodobnim svetovnim slovstvom, kot slovenska moderna. Vendar trdi, da »je estetska odvisnost naših modernistov od svetovnega slovstva brezpomembna stvar« (358) — to pa radi tega, da bi podkrepil gornje trditve o rasti nove umetnosti iz »osrčja naroda in njegove umetnosti«. Ko govori v naslednjih poglavjih o posameznih umetnikih naše moderne, pa tega vpliva ne more več tako podcenjevati. Primerjaj, kaj pravi o Cankarju na strani 365. in 368. ter o Župančiču na strani 383.

V tem poglavju bi Slodnjak ne smel izpustiti Ivana Prijatelja, ki je ustvaril slovensko impresionistično kritiko in bil z glavnimi pesniki moderne tesno zvezan. Tudi delo Vide Jerajeve spada v ta krog in bi zaslužilo, da se omeni. Slodnjakov očrt Cankarjeve literarne osebnosti je zanimiv radi nekaterih novih pogledov in misli. Škoda le, da je oblikovno — zlasti v prvem delu — zmeden in nedognan in zato v tej obliki težko dostopen. Ta ali ona njegova sodba je pretirana in nepravilna: da »Cankar ni mogel imeti ne srca in ne razumevanja za ljubezen, ki bi prihajala od sočloveka. Ta ljubezen mu je bila samo potrditev in okrepitev lastne ustvarjalne moči, dokaz, da je njegova duhovna sila v resnici mogočna, vzgojevalna sila za ustvarjanje, ne pa čustvo absolutne vdanosti in pozabe« (362). V isto vrsto spada trditev, da je bilo za Cankarja »realno življenje, opazovanje življenjskih činiteljev samo igrača, vržena stvariteljskemu duhu, ki jo je poustvaril po dušeslovnih vidikih, ki so trenutno prevladovali v Cankarjevi, otroško spremenljivi psihi. Zato njegovih del ne moremo uvrstiti v razvojno vrsto, čeprav so v največji vsebinski in oblikovni sorodnosti, vendar ni med njimi organske zveze« (371). To trditev, ki je nastala iz polemične vneme proti tolmačenju Cankarjevega razvoja v uvodih Izidorja Cankarja, na drugih mestih Slodnjak sam izpodbija, ko govori o medsebojni razvojni zvezi del in o rasti njegovega etičnega

prepričanja (368), o Cankarjevi »dinamični rasti« (375), o razvoju Cankarjevega življenjskega in umetniškega nazora (373, 374). Tudi trditev, da mu je vedno polneje dozorevala satira nego čista umetnina (362), je pretirana. Značilen je Slodnjakov sklep, da Cankarjev uporniški duh v Hlapcih »ni bil več z d r a v, nasilni konec priča, kako je bilo že živo v njem hrepenenje, da bi posijala na njegovo pot milost od zgoraj« (377). Tudi Slodnjakovo prepričanje, da je ljudstvo Cankarja razumelo in mu sledilo (379), ni z ničimer podprto.

Manj se je Slodnjaku posrečil oris dela Otona Župančiča. Brez pridržkov sprejema Slodnjak samo njegovo mladinsko pesem, v kateri si je izbral Župančič narodno pesem za zgled glede na ritem, slog in pesniški izraz (385). V vsem drugem Župančičevem delu pa Slodnjaka moti to, da je Župančič dobival »preveč pobud iz meščanskega pojmovanja življenja ter premalo iz vere, da je pesem in umetnost najtajnejša zveza poedinca z narodovim občestvom« (382). Vrhu tega »so nekatere njegove pesmi sad ne samo oblikovalne sile njegove stvariteljske domišljije, temveč tudi neke hotene, čeprav neprisiljene stvariteljske misli in vzgojiteljske predstave« (380, 381). To so »nepesniški elementi« (381), ki se jih Župančič »najbrže zaveda«, da celo »ostro zaveda«; ta »misel in podoba« obtežuje njegovo delo, da se mu dozda še ni porodila čista pesem (381). Pri podrobnem razboru Župančičevega dela se Slodnjaku odkrije, da ti nepesniški elementi izvirajo iz Župančičeve življenjske razdvojenosti, iz boja med duhom in čuvstvom (386, 387). Ob zbirki »Čez plan« izreka Slodnjak takole sodbo o pesniku: Župančičeva »pesniška in življenjska miselnost je preveč razcepljena, da bi mogla biti resnična in živa. Le tam, kjer se je ponižal pred duhom umrlega pesniškega prijatelja ter se zlil z njim in njegovo pesniško idejo, je Župančič dosegel pesniško lepoto, povsod drugod pa se je zanjo samo strastno gnal, osvojiti pa si je ni mogel, ker je hotel biti nadčlovek. Tako se je oropal sam edinega pesniškega vrelca življenja ter se nasilno odtrgal od žile, ki bi ga napojila s pravo pesniško krvjo, vročo iz »trpečega milijona« (388). Ta sodba nam kaže, da se je Slodnjak premalo trudil, da bi dojel pesnika takega kot je, v vsej njegovi edinstvenosti in izvornosti; pomeri ga kratkomalo s svojim dogmatičnim merilom in ker temu ne ustreza, ga zavrača in mu daje nauke, kaj in kako bi moral peti, da bi bilo dobro.

Slodnjak dobro čuti v Župančičevem pesniškem delu neko razcepljenost, a slabo imenuje to boj med umom in čuvstvom. V svoji monografiji o Župančiču je Josip Vidmar z večjo bistrovidnostjo odkril bistvo tega »spora« in ga točno označil za boj med Erosom in Demonom pesniškega navdiha; pokazal je tudi, da prav ta boj in pa napor, da bi v besedo zajel stvariteljski proces, daje Župančiču edinstveno mesto v slovenskem slovstvu.

Oznaka Samogovorov je premedla; Slodnjak vidi zgolj »intelektualistično ustvarjanje« celo v pesmi »Z vlakom«. Bolje je označena zbirka »V zarje Vidove«; premalo je poudarjena Župančičeva domovinska lirika v njej (Tuj mož, Naše pismo, Naša beseda, itd.). Župančičevo dramatično delo je v bistvu dobro ocenjeno. Podcenjuje pa Slodnjak Župančičevo prevajateljsko delo in ga pač po krivem dolži, da duši pesnikovo samostojno ustvarjanje. Za to »važno

delo« nima Slodnjak nobene tople besede, dasi so prevodi Shakespeareja, Calderona, Rostanda i. dr. velike umetnine in pomembna kulturna dejanja.

Za sklep Slodnjak še enkrat povzema svoje misli o tem, kako »hira« Župančičeva umetnost na notranjih in zunanjih nasprotjih in če govori malo pred tem, da je Župančič »večji umetnik kakor človek«, je to čudna obsodba Župančiča kot človeka.

V Ketteju vidi Slodnjak »absolutno skladnost duha in telesa, misli in čuvstva, hrepenenja in realnosti (?), ki je znamenje svobodnega človeka in ki je za njim nikdo ni imel v našem slovstvu« (401). »Prerodil je našo pesniško idejo in besedni izraz v živi vodi narodne pesmi ter jo navdihnil z resničnim življenjem genijalnega, dasi skromnega mladeniča, ki črpa iz tujih kultur samo merilo in smer, v osrčju svojih umetnin pa ostaja zvest zemlji in rodu« (406).

Posnemanje narodne pesmi in pa absolutna skladnost misli in čuvstva, to dvoje je v Slodnjakovih očeh Ketteja najbolj povzdignilo — to je tudi vzrok, da Slodnjak vse Kettejevo delo sprejema skoraj brez pridržka in ga ceni više kot Župančičevo. Vsekakor ima Slodnjak v neki meri prav. Ali absolutno merilo za presojanje pesnika ta dva kriterija ne moreta biti. V Župančiču je res neki razpor, v njem res najdeš več vplivov iz sodobne umetnosti evropske, ali kljub temu imamo v njegovem delu genialno upodobljeno življenje njegove pesniške osebnosti, ki je bila v neki dobi »duh v sredini« našega narodnega življenja. Taka centralna postava Kette ni bil, še manj seveda Murn.

Čisto brez pridržka Slodnjak Kettejeve poezije le ne sprejema. Kettejeva pesem je vendar pretežno erotična — tedaj »subjektivna«. In kakor je Slodnjak pri Prešernu trdil, da bi bilo napačno njegove ljubezenske pesmi presojati s stališča neke ljubezenske izpovedi — v njih je namreč najsilnejša izpoved slovenskega človeka o vseh vprašanih človeškega življenja — tako je tudi pri Ketteju dognal, da njegove ljubezenske pesmi prav za prav niso ljubezenske: »Res je Kettejeva pesem ljubezenska... toda v Kettejevi ljubezenski pesmi ne gre samo za odkritosrčno izpoved erotičnega čuvstva, zanj je ljubezen samo zunanji pesniški motiv, ki mu je potreben zato, ker je človeštvu najbolj razumljiva ter skriva v sebi vso polnoto telesnega in — duhovnega življenja« (406, 407). Tako tolmačenje se mi zdi nasilno — kakor pri Prešernu, tako tudi pri Ketteju.

Pri Murnu je Slodnjak dobro podčrtal njegovo otroško dušo, njegovo razmerje do prirode in kmeta in dvojnost, ki jo je čutiti v njegovem delu (življenje in smrt si podajata v Murnovi pesmi roke). Pretirano pa je govorjenje, da je v njegovi pesmi globina Cankarjevih psiholoških analiz (408), in napačna trditev, da je »skoraj vse, kar so pesniki našega stoletja zapeli lepega in resničnega, vzkliko iz njegove pesmi« (413).

V poglavju »Drugi rod Dominsvetovcev« so zanimivi odstavki, v katerih Slodnjak govori o kriterijih, po katerih sodi najnovejše slovensko slovstvo. Še pri ocenjevanju Župančiča, Ketteja in Murna je na Slodnjakovo sodbo v precejšnji meri vplival odgovor na vprašanje, koliko je pesnik snovno in

oblikovno »naroden«, ali ni morda »presubjektiven«, ali črpa iz narodne pesmi. V tem poglavju pa je Slodnjaku »umetnost tisti življenjski pojav, ki more vzrasti samo iz najglobljega in najtotalnejšega bistva in je nepodkupljiva in svojevoljna moč, ki ni pokorna zunanji sili« (414). In »edini vrelec za vsaktero umetnost« vidi sedaj v »popolni življenjski in umetniški odkritosrčnosti« (415). »Umetnik mora ustvarjati, ne oziraje se na apriorne, etične in estetske norme«, njegovega vrelca »ne sme kaliti, vsaj vedoma ne, nobeno zunanje pravilo« (415). Drugod se izraža podobno: »Kjer ni popolne in absolutne vdanosti življenju in umetnosti, tam tudi ne more vzkliti lepa pesem« (422). In za versko poezijo je najnujnejše: »vroča in neomahljiva borba za Boga, odkritosrčno slikanje greha in čednosti, skratka resnično življenje živega človeka v vsej razsežnosti čuvstev in misli« (423).

Ti vidiki se bistveno ločijo od onih, po katerih je Slodnjak v glavnem sodil vse doslej. Svoj klic: »Nazaj k Levstiku!« ki ga je Slodnjak zapisal sicer drugje, a odmeva tudi iz te knjige vse do poslednjih poglavij, je moral tu sam nadomestiti s splošnejšimi, globljimi sodili: Ni glavno, da umetnik obdeluje narodno snov v narodni obliki, ni važno, ali je njegova umetnost »subjektivna ali objektivna«, prva zahteva je, da bodi umetnina pristen in iskren izraz resničnega človeškega življenja v vsej njegovi širini in globini.

Pred tem merilom, s katerim Slodnjak z viška meri zlasti še živeče pisatelje, komaj obstane n. pr. celo Finžgar, ki bi mu bilo s stališča Levstikovih zahtev težko v čemerkoli ugovarjati. V očrtu Meška Slodnjak vse preveč govori o »stvariteljski tragiki, ki smo jo videli pri vseh duhovniških pisateljih« (416), o nesamostojnosti njegovega značaja, o zastrti erotiki, o navideznem poduhovljenju erotičnega življenja itd. Meškov portret je napisan brez potrebne mirnosti. Še v večji meri velja to o očrtu A. Merharja. Čemu je treba na treh straneh dokazovati njegovo nepomembnost za zgodovino našega slovstva? Slodnjakova sodba o Sardenku je premalo objektivna in vrhu tega še brez takta (primerjaj oznako Dekliških pesmi str. 423).

Premalo je označena Finžgarjeva drama; njegovi zadnji dve povesti za ljudstvo (Beli ženin in Strici) bi že radi svoje klasične izklesanosti v gradbi in jeziku pač zaslužili drugačno oceno; Slodnjak pravi o njih le to, da se je Finžgar »tu skušal izogniti nerešljivi problematiki sodobnega vaškega življenja in prenesti dejanje v dušo kmečkega človeka prejšnjih časov« (429).

V poglavjih »Neposredni dediči moderne« in »Drugo pokolenje slovenskih naturalistov« se bavi Slodnjak s pesniki in pisatelji, ki so bili v izhodišču učenci Cankarja in Župančiča, »pa so vendar hrepeneli, da izrazijo na svojstven način svoja notranja doživetja, problematičnost in zmede časa ter up in strah generacije« (430). Slodnjak označuje vso to umetnost za tipično prehodno prikazen, določeno samo v trenutku, brez enotnega umetniškega in svetovnega nazora — pesniški izraz slabotnih duš, ki trepetajo v viharju prihajajočih duševnih in socialnih kriz (431). Ob Preporodovcih označuje Slodnjak (brez prave zveze s stvarjo) tudi notranji razkol povojne dobe; Slodnjak mu išče korenin v premočni zapadni usmerjenosti: »Kajti kljub nacionalnemu navdušenju je zapad in njegova kulturna podoba premočna

sila, ki ne da, da bi vzraslo iz nas samih nekaj, kar bi bilo vsaj nekoliko večje, kakor so kulturne oblike in vsebine zapadnega sveta. To povzroča v nas notranjo neskladnost in nezadovoljstvo, ki nam uničuje to, kar je dobrega v nas samih, obenem pa ustvarja skepso nad obče človeškimi duhovnimi vrednotami. Ta notranja razdvojenost je poglobitveni znak našega duhovnega in nacionalnega življenja v 20. stoletju, ki se je posebno poglobila po osvoboditvi« (432). Trditev, da bi »kulturne prepade«, v katere »strmoglavlja Slovenec« po prevratu, povzročila samo prevelika usmerjenost v zapadno kulturo, se mi zdi zelo enostranska in pretirana. Vzroki za duhovno razcepljenost današnje dobe so pač globlji in splošnejši značaja.

O Maistru je težko trditi, da poje večkrat z »nelepimi domisleki o erotičnih doživljajih« (433). Izumetničena je tudi trditev, da se Kraigher »izogiblje duhovne in etične vsebine svojih oseb« le zato, ker je hotel ustvariti »nasprotni tečaj Cankarjevi spiritualni noveli« (451). Zakaj je uvrščen med naturaliste »drugega pokolenja« Ivan Lah, ki ga »z naturalizmom ne veže nič« (499), ne vem.

V zadnjem poglavju »Rodova na razpotju« podaja Slodnjak očrt generacije, »ki je nastopila v našem slovstvu tik pred svetovno vojsko«. Najprej dobro poudarja pomen Izidorja Cankarja za dominsvetovsko generacijo; on ji je z revizijo Lampetovega oziroma Mahničevega slovstvenega programa omogočil svobodno ustvarjanje, tako da je postala v našem slovstvenem življenju vodilna (455). Izidor Cankar je tudi sam praktično skušal preroditi slovensko besedno umetnost v ekspresivnem realizmu.

Ivan Pregelj je Slodnjaku tip prehodnega človeka, ki ni opustil Cankarjevega subjektivizma, dasi se je na videz lotil objektivnih, zgodovinskih snovi. Dobro je podčrtano njegovo stremljenje po novem stilu, ki ga je končno tudi ustvaril. Na dnu vsega Pregljevega pisanja je Slodnjak odkril »elementarno erotiko, ki jo pisatelj duši radi privzgojenih načel, čeprav se mu prav zato naravna podoba erotičnega življenja drobi v tisoč malenkosti stilističnega značaja, ki glasno poudarjajo to, kar naj bi bilo zatajeno« (459). Ni prav, da Slodnjak pri Preglju upošteva samo večja epska dela, samo s splošno omembo pa odpravlja njegove idile in novele, med katerimi je nekaj dovršenih umetnin (na pr. Roža Regina ajdovska, Idile).

France Bevk je označen kot izrazit epik, »ki se mu je med sodobniki edinemu posrečilo, da se je v pisateljskem razvoju otrešel romantičnih in simbolističnih, tehničnih in stilnih prvin, ter se je tako najbolj približal psihološkemu realizmu« (464). Od njega Slodnjak pričakuje, da bo »ustvaril našemu slovstvu nove epske vzore ter prerodil epiko tudi v domovini, ki hira v precepu malodušnosti in duhovne lenobe« (468).

Preko kratkih oznak Lovrenčiča, Velikonje, A. Debeljaka prehaja Slodnjak na zadnjega pisatelja, ki mu je odmeril mesto: Juša Kozaka. K. je označen kot učenec naturalistov: »vitalistični pogled na življenje odkriva Kozaku bujnost telesnega doživljanja, medtem ko mu je duhovni svet manj znan« (472).

Poglavje zaključuje Slodnjak z ugotovitvijo, da nas je kot narod, to se pravi kot svobodne ljudi, živeče v nesvobodi, osvobodilo samo naše kulturno in slovstveno delo.

V tem zadnjem poglavju bo seveda kdo zaman iskal marsikako ime, ki ga Slodnjak z večjo ali manjšo upravičenostjo ni upošteval. Vsekakor bi bil moral omeniti najboljšo pisateljico novejšje dobe — Marijo Kmetovo.

Knjigi je dodan »Letopis slovenskega slovstva«. V njem dobi čitatelj k vsakemu poglavju posebej podrobne podatke z letnicami. Letopis je sestavljen v glavnem vestno. Brez napak in pomanjkljivosti pa tudi ni: Pri Krelju ne navaja Otročje biblije 1566, pač pa neki katekizem za stanovske šole 1567, kar je napačno; omenjena ni 2. izdaja Megizerjevega slovarja 1744, ne druga izdaja Küzmičevega Novega zakona 1818; pri Prešernu moti nedosledno mešanje datumov za dobo nastanka in objave pesmi; pri Levstiku je napačna letnica 1880 za nadaljevanje Franjinih pesmi v Zvonu (prav LZ 1881); pri Trdini, Mencingerju, Levstiku, Deteli, Erjavcu ne navaja zbranih spisov, dočim so drugod (n. pr. pri Tavčarju, Cankarju, Bevku in Šorliju) navedeni; Detelovo zadnje delo (Vest in zakon) prav tako manjka; pri Župančiču pogrešam mnogo njegovih prevodov in pa zbornik Naša beseda; ker v članku o Župančiču omenja ligaški list »Slovenska vila«, bi ga bilo treba omeniti tudi v letopisu — četudi je izšla ena sama številka (sporočilo šefa vet. ods. ban. upr. v pok. g. Frana Črmeta); pri Kraigherjevi školjki je izostalo ime avtorja; spisom, ki niso izšli v samostojnih izdajah, vobče dodaja revijo, kjer so se tiskali; ponekod pa je revija izpuščena in se more to napačno tolmačiti, da je stvar izšla v knjižni izdaji; itd.

V letopisu in stvarnem kazalu je Slodnjak — kot pravi sam na str. 541., skušal popraviti vse tiskovne pomote. Popravljal je v resnici tudi stvarne pogreške — a brez opozorila, da gre za popravo teksta. Pri Preglju n. pr. pravi v tekstu (464), da je pisatelj »š m o n c o« v Izbranih spisih nazval »Simon Jenko«, v letopisu navaja v oklepaju pravilni naslov (Simon iz Praš). Ali primer poprave v kazalu! V tekstu omenja Slodnjak med sodelavci »Vesne« Adolfa Robido, v kazalu najdeš samo pravilno ime Ivana Robide, ne da bi bilo omenjeno, da gre za korekturo teksta. Tak način popravljanja pri nepoučenem bravcu povečuje zmedo.

Odgovoriti na vprašanje, ali je knjiga primeren učbenik za srednjo šolo, po vseh teh ugotovitvah ni težko.

Učna knjiga literarne zgodovine mora biti strnjeno, toda jasno pisana sinteza vseh dotedanjih raziskovanj v stroki; ne sme biti subjektiven pogled posameznega avtorja, biti mora objektiven pregled, pisan strogo sistematično: z jasno razdelitvijo v poglavja po važnih kriterijih; s točnimi oznakami dobe ter preciznimi karakteristikami glavnih oseb in njih del; prav tako se mora jezik skladati z osnovnimi zahtevami šolske gramatike.

Slodnjakov »Pregled slovenskega slovstva« ne ustreza popolnoma niti eni gornjih zahtev. Zato tudi vprašanja učne knjige za slovensko literarno zgodovino v srednji šoli ni premaknil z mrtve točke.

Ob koncu te ocene moram še enkrat omeniti, da sem se bavil v njej obširneje predvsem s slabostmi Slodnjakove knjige. Radi njih knjiga kljub dobremu namenu avtorjevemu in požrtvovalnosti založnikovi ni uspela. A Slodnjakov Pregled ima tudi mnogo dobrih strani: radi njih bi želel, da bi dobili kmalu drugo, predelano, prečiščeno in uravnovešeno izdajo.

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Ivan Cankar: Zbrani spisi. Uvod in opombe napisal Izidor Cankar. Založila Nova založba. Šestnajsti zvezek, 1933, str. XIX + 356; sedemnajsti zvezek, 1934, str. XVI + 340; osemnajsti zvezek, 1935, str. XI + 435.

Zbrani spisi Ivana Cankarja se bližajo zaključku: po desetih letih, odkar se je izdaja pričela, smo dobili letos že osemnajsti zvezek, ki je hkratu predzadnji.

Čeprav so nam pisateljeva dela po večini znana, nam vendar posamezni skupni zvezki skoraj vedno pomenijo književno novost. Deloma je to posledica nove ureditve, ki nam marsikaj pokaže v drugačni luči, kakor pa nam je do sedaj živelo v zavesti, zlasti ker se še vedno pojavljajo na splošno manj znani ali pa sploh neznani avtorjevi spisi; deloma pa posamezni zvezki presenečajo z odkritji, ki jih tuptam, večkrat nepričakovano, prinašajo uredniškovi uvodi. Prav tako spet vedno iznova naletimo na spise, ki so prav po svoji vsebini nadvse živi, pomembni in aktualni tudi še za današnji čas.

Spise, ki jih obsegajo šestnajsti, sedemnajsti in osemnajsti zvezek, veže med seboj ne samo zunanje dejstvo, da so nastali v »zadnji tretjini« pisateljevega dela, marveč še mnogo bolj njihova vsebinska tematika. Nad vsemi drugimi snovmi, zlasti nad motivi iz realno-simbolične doline šentflorjanske in družabno kritiko zavladajo sedaj naslednji motivi: hrepenenje, dualistični razkol med dušo in telesom in avtobiografski spomini. Na nekdanjega, bojevitega Ivana Cankarja spominjajo prav za prav samo satirični ter kritični in polemični spisi iz let 1909—1910 ter 1908—1912. »Bela krizantema« (1910), pisateljev obračun s kritiki in njegova umetniška izpoved, nam ga kaže sicer še prav tako bojevitega, vendar je bila ta drobna knjižica hkratu tudi prelom. Zdi se, kakor bi bil Ivan Cankar po tej — po Prešernovi »Novi pisariji« največji umetniški izpovedi v našem slovstvu — nenadoma spoznal, da je dosti prerokanja z okolico in da se mora kot človek in kot umetnik povrniti vase. O tem nam pričajo skoraj vsa nadaljnja dela: Volja in moč (1911), Lepa Vida (1912), Milan in Milena (1913) ter Črtice iz tega obdobja; a prav tako Moje življenje (1913/14), Grešnik Lenart (1914/15), Moja njiva (1914) ter Črtice iz leta 1914.

Prvo, kar v tej zvezi poudarja urednik Izidor Cankar, ki ga tudi v teh uvodih zanima predvsem pisateljevo razmerje do sveta in življenja, skratka njegov svetovni nazor, je popoln in dokončen odklon od materializma, od »svobodomiselnega« prav tako kakor od »historičnega«. Dela iz tega obdobja nam ga nedvoumno kažejo kot spiritualističnega idealista, čigar hrepenenje po absolutnem se vendar bistveno razlikuje od »omlednega panteizma« ter je transcendentalno utemeljeno. Po njegovi sodbi se je Ivan Cankar — zlasti v »Volji in moči« in v »Lepi Vidi« — pokazal tudi »kot izrazitega dualista, pristaša nazora o sožitju dveh principov v svetu: Boga in sveta, duše in telesa, etičnega stremljenja in grešnosti, tostranosti in onostranosti, uma in vesti, umskega spoznavanja in nekega drugega dožemanja resnice z očmi duše«. (XVI. zv., X.) To avtorjevo dualistično gledanje je doseglo vrhunec pač v »Milanu in Mileni«, kjer se večni človekov »boj med dušo in telesom, hrepenjenjem in dejanjem, čistostjo in grehom« prikazuje naravnost v platonični skrajnosti in s kretnjo, ki spominja na ognjene muke asketov. Toda ta dualistični razkol ni bil le vrhunec v osebnem razvoju Ivana Cankarja, marveč v zgodovini vsega slovenskega duha, čeprav ima pesnik svoje predhodnike v Prešernu in Ketteju ter naslednike v naši povojni, zlasti katoliški literaturi.

Le navidezno se bavi pisatelj v tem obdobju »skoraj izključno s samim seboj«. (XVII. zv., VI.) Ko namreč grebe in išče vase, se dejansko bliža človeku; in ko išče rešitve zase, daje odgovor nam vsem. Pisateljeva umetniška analiza človeka je daleč od impresionistične enkratnosti ter prav zato dviga njegovo najosebnejše doživetje v simbolično, občečloveško veljavnost, kar se kaže tudi iz oblikovnega prizadevanja. Le tako moremo končno razumeti tudi, da se mu sredi teh navidezno čisto »osebnih« doživetij porode one tri velike ideje-vodnice in ideje-simboli: Mati, Domovina, Bog!

To potrjujejo — morda celo silneje — tudi dela, ki se že na zunaj razodevajo kot avtobiografska: Moje življenje, Grešnik Lenart, Moja njiva in nekateri drugi spisi. Na prvi pogled je jasno, da avtorju, piščemu te »spomine« iz svojega življenja, ni šlo samo in tudi ne v prvi vrsti za opisovanje dogodkov in obnovo zgodeb, ampak da mu je tudi tu vodila pero želja, zagledati podobo sebe-človeka in v nji podobo človeka-brata. Tisto, kar se najglasneje, najbolestneje in z največjim poudarkom venomer oglašča skozi vse te podobe, je vprašanje vesti, krivde in očiščenja. Tisto, kar Cankar-idealista in Cankar-dualista sedaj z vso vnemo išče, je duša, čistost, lepota, človek in kolikor je še sinonimov za neskajen življenjski smisel. Ivan Cankar se v tej svoji zadnji dobi ne bori več toliko z družbo in njenimi napakami, marveč išče dežele Lepe Vide, to je dežele čistega človečanstva. Zato že na zunaj vidimo, kako vsebolj opušča daljše, zlasti epske tekste — v osemnajstem zvezku je n. pr. edini primer te vrste nedokončan fragment »Ottakring« — a prav tako satiro, ki je bila nekdanj v središču njegovega dela. Zdaj se vrača vase in išče dna, zato je razumljivo, da se vrača k črtici kot obliki osebne izpovedi in refleksije. In kar se tiče motivov, opazimo isto. Množijo se spomini iz mladosti, zakaj le otrok je podoba nepokvarjene človečnosti. Prav tako moremo razumeti le v tej zvezi Cankarjeve tako imenovane živalske črtice. Tudi

narava vpliva očiščujoče na človeka in mu govori o Najvišjem. Najmočnejše pa je preropenje človeka ob materi in samo v tem duhovnem prizadevanju imajo svoj izvor tudi tako imenovane materinske črtice Ivana Cankarja.

Po vsem: po duhu, motivih in obliki se ti spisi približujejo »Podobam iz sanj«, poslednji pisateljevi knjigi, ki jo je napisal tik pred smrtjo in ki bo vsebina prihodnjega, zadnjega zvezka njegovih zbranih spisov.

Kot književna novost je od pričujočih treh zvezkov najzanimivejši osemnajsti, ki je — mimogrede povedano — dosedaj tudi najobširnejši. Poleg prvega tiska (n. pr. Psi) in manj znanih ponatisov so tudi že dobro znani spisi v tem zvezku prikazani v novi luči, ker so tiskani prvokrat po pisateljevi zamisli. To velja posebno za »materinske« in »živalske« črtice, ki smo jih doslej poznali največ iz »Mojega življenja« (1920), knjige, ki »ni nastala le mimo avtorjevih namenov, ampak proti njim«. Tako sodi urednik, ki je zdaj na novo odkril zasnovo in rast te zbirke, ki jo je Cankar pod naslovom »Moja njiva« dokončno pripravil za tisk že pomladi 1914, a knjige ni dočakal, dasi mu je bila zelo pri srcu.

Prav tako so zanimiva literarno-zgodovinska razmotrivanja okrog črtic iz l. 1914. Znano je, da je pisal Ivan Cankar izza l. 1914. največ v Slovana, zlasti pa v Dom in svet, medtem ko se je ohladilo njegovo razmerje do Ljubljanskega Zvona, kamor ni poslej delj časa ničesar več napisal. Urednik nam v opombah osemnajstega zvezka razkriva ozadje tega spora, kolikor mu je to mogoče na osnovi dokumentarnega materiala, čeprav vsa zadeva — po njegovi sodbi — še vedno »ni povsem jasna«.

Izmed ostalih opomb so poleg zgodovinskih podatkov, tičočih se nastanka posameznih spisov, in bibliografskih beležk najzanimivejši izpiski sodobnih ocen Cankarjevih del, zlasti njegovih polemičnih in kritičnih spisov ter »Bele krizanteme«. Ti dokumenti so živ komentar pisateljevemu tekstu.

Mimogrede naj — zaradi aktualnosti — omenimo značilno paralelo med sodbo tedanjega slovenskega »svobodomiselstva« pa med sodbo današnjega slovenskega »svobodomiselstva«, tako meščanskega kakor marksističnega, ki s čudovito, a z nepresenetljivo skladnostjo poudarjata, češ, da Ivan Cankar v teh svojih zadnjih delih »nazaduje« oziroma »propada«. To dejstvo že samo potrjuje idejno razliko med »svobodomiselstvom« in svetovnim nazorom Ivana Cankarja, ki jo je urednik ugotovil in pojasnil v uvodu šestnajstega zvezka. Prav tako pa se ta sodba diametralno loči od urednikovega prepričanja, da je Ivan Cankar prav sedaj dosegel »najvišjo stopnjo svojega pisateljskega mojstrstva, da ostane na njej do konca življenja«. (XVIII. zv., VII—VIII.)

Nekoliko nejasno in po mojem mnenju korekture potrebno je mesto v uvodu v šestnajsti zvezek (str. VIII.), kjer urednik iznova govori o razmerju Ivana Cankarja do konfesije: »šteti bi ga bili morali tedaj — pravi nasproti tistim, ki so ga smatrali za katoličana, za kar se je imel tudi sam — med ljudi, ki hočejo pripadati religioznemu kolektivu, a se vendar v svojem ravnanju in mišljenju ne čutijo po njem vezanih«. Dasi je Izidor Cankar tukaj neprimerno bolj točen kakor takrat, ko je prvokrat govoril o tem (Ds 1926, 181), a tudi še jasnejši kakor v uvodu v trinajsti zvezek (str. XIX.)

— sem vendarle mnenja, da je treba razlikovati med »čutiti se vezanega« po religioznem občestvu, pa med »čutiti se vezanega« po religiozni družbi. Prav zato me moti njegov izraz »religiozni kolektiv«. Lahko je namreč vernik po vesti »vezan« po religioznem občestvu (in je tedaj notranje popolnoma svoboden), a kljub temu in morda prav zaradi tega ne more in noče hoditi po potih, na katera včasih zaide religiozna družba, oziroma boljše družba vernikov (n. pr. v etosu, kulturi, politiki itd.). In na to nasprotje, se mi zdi, moramo misliti tudi, ko govorimo o razmerju Ivana Cankarja do konfesije.

France Vodnik

Lytton Strachey: **Kraljica Viktorija**. Poslovenil Oton Župančič. Založba Modra ptica v Ljubljani 1935, 271 str. — Angleška je ustavna monarhija, kjer je vsa oblast v rokah parlamenta in ministrskega predsednika z njegovimi ministri, kraljeva oseba je le simbol državne moči. Ustava se razvija z zahtevami življenja, simbol ostane zapisan z istimi črkami, ko je izgovarjava že davno drugačna. To je bila tudi usoda Viktorije, ki v dolgi dobi svojega vladanja (837—1901) ni spoznala pomena razvoja, da bi ga vodila ali ga uklonila, ampak se je znala le nagonsko ukloniti. Njen duhovni lik je ostal tam kot v mladosti (216). Viktorijanske dobe, ki pomeni zmago srednjih razredov z meščansko čednostjo in zmago individualizma, ona ni ustvarjala, le prišla je vanjo. Razvoj je šel od individualizma v socializem, njen duh razvija le prirojeno trdost v despotizem, ki bi raje imel okoli sebe dvorjane kot državne ministre. Prebrisani državniki igrajo ž njo le sijajne vloge. Omamljena od moči, išče le zunanosti in absolutnosti tudi v družinskem življenju. Dasi je doživela vso domačo srečo, komaj pozna pravo umevanje in ljubezen do soproga, toliko bolj pa češčenje, popolnost in superlative. Veliko interesantnejši je njen mož Albert, v katerem pisatelj podčrtava nemškega človeka, sintetično vsestransko mišljenje proti angleškemu empirizmu, ki pograbi stvari intuitivno, enostransko in na slepo srečo. Šele on je ustvaril Viktorijansko dobo morale, dolžnosti in domačnosti mesto cinizma in dlakocepstva (129). — Kljub pisateljevemu pogledu za malo opazne nepomembnosti, ki se izkažejo za osnovne poteze značaja, podobno kakor moderna stilistika iz ponavljajočih se malih znakov v slogu sklepa na osnovno duhovno podobo pesnika, vstaja ob tem prevodu vprašanje, čemu vlačiti te državne avtomate v našo literaturo; življenje raste od drugod. Dr. J. Šilc

GLASBA

Bežen pogled na delo ljubljanskega opernega gledališča v sezoni 1934/35.

Vsako gledališče je kot ustanova, last in dobrina narodova dolžno gojiti resnično umetnost, dvigati etos in pospeševati narodno kulturo. To so osnovne zapovedi, preko katerih ne more nihče opravičen. Zato pa leži v teh zapovedih tudi najstrožje izpraševanje vesti.

Nočem grebsti in malenkostno iskati za slabostmi, pač pa v ostrem obrisu začrtati vse dobre in slabe lastnosti, ki so jih imele posamezne predstave v pretekli sezoni in potem pod celotno podobo potegniti črto.

V redu, kot so si sledile premiere, stoji na prvem mestu — opereta: »Sveti Anton, vseh zaljubljenih patron«. Delu se z umetniškim merilom komaj smemo približati, ker je nevarnost, da se vse sesede v prah: dramatska vsebinska snov, ki so jo Armand, Balda, Špilar in Mirovsky z vseh strani ukrojili tako, da ima nad njo svojo zabavo čim širše občinstvo, in glasbena snov, ki jo je deloma pod vplivi raznih operetnih mojstrov iznašel Jara Beneš in ji primešal tudi čeških in slovaških narodnih začimb. Značilno pa je, da je bila vprizoritev na našem odru deležna vsestranske pozornosti za čim večji uspeh.

Z vse drugačno učinkovitostjo se je postavila v spored opera »Hovanščina«. Že umetnina sama ima v sebi spojine, ki jo dvigajo v vrhnje plasti umetniškega dela. Vsa je odsev notranje zagonetnosti naturalističnega časa sredi ruske duševnosti, ki ji je vtisnjen pečat večnega uhajanja v onostranstvo, v čemer se je zamajal in usločil tudi veliki glasbeni naturalist Musorgski ter se prav v tem delu, polnem živega življenja, izdal za pravega Rusa, ki za vsem vidnim in oprijemljivim svetom išče končno vedno za oddaljeno nevidno zakonitostjo, ki se veže na pojem Boga. Takega se je z izredno prvinsko umetniško silo podal v »Hovanščini«, kjer je upodobil iztrgan kos razsežnega ruskega življenja s široko odrsko kretnjo in s prepričevalno močjo glasbenih misli, oplojenih tako ob posvetni kot ob duhovni ruski narodni pesmi. — Delo je pisano za velike odre, kjer more moskovski Kreml priti do svojega veličastnega vtisa, in kjer se morejo vžigati strasti podivjanih množic, zato je bila vprizoritev v našem gledališču težka. Vendar je v smiselni in duševno globoki režiji Cirila Debevca in pod glasbenim vodstvom ravnatelja Poliča našla tudi v danem okviru dostojno, umetniško potrjeno lice, v katero so izmed solistov vrezali lepe poteze zlasti Dositej — Betetto, stari Hovanski — M. Rus, mladi Hovanski — Gostič in Marta — Golobova.

Vse bolj lahkotno in vsakdanjemu življenju bolj prikladno in vablivo je v teku sezone izzvenela Offenbachova opera »Hoffmannove pripovedke«, ki pa v tej označenosti ne izgublja naziva prave operne umetnine. Bodisi dramatska vsebina, polna fantastike in pravljíčnosti v smislu E. T. A. Hoffmannovega pesniškega sveta, bodisi glasba, katere se drži vedra svežost in vabliva zvočnost celo tam, kjer skuša pripovedovati težke stvari, kar je prav Offenbachova osvajajoča tipika, — vse to je v umetniški lik zgrajeno s tako večšo kretnjo, da more nuditi dojemalcu resen umetniški užitek. Vendar bi bila vprizoritev na tehtnici zaradi zastarelosti in pretirane izigranosti dela samega, da je ni rešil umetniški okus dirigenta Nika Štritofa, ki je delo samo preuredil in zrežiral v danih prilikah pestro, da je na široko privleklo, k čemur sta v veliki meri pripomogla v različnih vlogah ista igralca — sopranistinja Zlata Gjungjenčeva in basist Marijan Rus.

Ponovna vprizoritev stare Thomasjeve solzave romantične opere »Mignon«, in to brez bistvenega odrskega izboljšanja, se pač ne da zagovarjati.

Stolzova opereta »Izgubljeni valček« pa je kot vprizoritev, ki jo je doživela na našem odru, prav mikaven primer merila za umetniško višino operetnega občinstva. Delo res da ne spada med najbolj posrečene operete — saj je v osnovi pisano za film — vendar ima nekaj na sebi. Toda na našem odru je bilo v Debevčevi režiji podano dostojno in okusno in glej — operetno občinstvo je zavihalo nos in predstavo obsodilo.

Balet je v naši operi posebno poglavje. Kajti opazovanje kaže, da je članstvo silno delavno in požrtvovalno in vendar so uspehi tako redki ali vsaj ne skladni z delom. Vprizoritev Nedbalovega baleta »Od bajke do bajke« je med drugimi primeri nakazala vzrok neuspehov v smeri pomanjkanja pravega duševnega vodje, ki bi zmožgel preko golega zunanega mojstrstva vlti plesom tudi notranje vsebine in izrazne moči ter s tem položiti tudi plesno umetnost na globljo podstavo.

Glasbena veseloigra »Štirje grobjaniki« se je srečno uvrstila v spored, ker je zmožna nuditi človeku dosti prijetnega užitka v okviru pristnega in nepokvarjenega umetniškega okusa. Wolf-Ferarri, ki spada sicer med sodobne skladatelje, a se mimo današnjega umetniškega oranja in iskanja mirno oklepa italijanske operne glasbe 18. stoletja, čeprav ne povsem brez novejših vplivov, — je znal tukaj srečno povezati vsebinsko snov iz vsakdanjega družinskega življenja, polno spletk in zmešnjav v smislu »commedie dell'arte«, z glasbo, ki dosega prav v svoji klasični usmerjenosti, katere glavna črta je bila življenjska vedrina, zaželeni cilj in tako s prijetnim razpoloženjem povezan umetniški užitek in oddih. Vprizoritev je dobila na našem odru v Primožičevi režiji in pod glasbenim vodstvom dr. Švare srečno in dosledno izdelano lice.

Parmova enodejanka »Ksenija« je šla ob spominskem večeru 10letnice skladateljeve smrti preko našega odra tako površno in brezbrizno pripravljena, da ta vprizoritev slovenskemu gledališču nikakor ne dela časti.

Vprašanje, kako postaviti na oder v obliki glasbene drame kos pristnega narodnega življenja, je rešilo glasbeno delo »Dorica pleše« in zato je prav, da smo jo dobili tudi na naš oder — saj stoji med deli srbske in hrvaške operne literature v prvi vrsti. Medmursko ljudstvo je s svojimi narodnimi običaji, s svojo poezijo in glasbo našlo tu prav verno zrcalno sliko, ki jo je znal s pomočjo Viloviča umetniško povezati v enoten lik Krsto Odak. Manjše nerodnosti dela bi se utegnile v dobri režiji izgubiti, a jim vprizoritev na našem opernem odru, kjer se na sposobnost režijskega dela prav malo ozirajo, ni bila kos.

Sploh je režijski posel v ljubljanski operi posebno poglavje. Sicer je v zadnjem času režija deležna nekoliko več pozornosti — dočim je še pred leti mogel režirati v naši operi X in Y — vendar še danes nimamo opernega režiserja strokovnjaka, kar seveda dodobra odseva iz predstav. Značilno za operno vodstvo in njegovo umetniško pojmovanje je tudi to, da seveda sprejme ponudbo priznanega nemškega režiserja Hagemanna v gostovanje, pa mu da v režijo — opereto. Tako je stopil v sezonski spored Straussov »Netopir« res v odlični režijski izdelanosti, pa šel zaradi pomanjkanja prikladnih operetnih solističnih igralcev neopaženo, ali vsaj brez posebnega učinka mimo.

Toda »Netopir« je vendar nudil estetsko uravnovešenost, dočim je padla opereta »Zdaj vam eno zaigram« pod gladino, ki jo obsega še najnižji pojem umetnosti, bodisi v estetskem, bodisi v moralnem pogledu.

Brez pravega učinka je šla mimo nas tudi Zandonaijeva opera »Francesca da Rimini«. V delu sicer ne moremo zanikati umetniških vrednot, niti v dramatski vsebini, ki je sicer polna romantične raznežene miselnosti, a vendar močna v duševnem zapletu, niti v glasbeni snovi, ki je prav tako naslonjena na pozno romantično pojmovanje in prepletena z italijansko tipiko, a je močna v svojem izrazu. Vendar je delo v svoji razsežnosti in počivajoči zasanjanosti premalo mikavno, morda še zlasti za naš kipeči čas. Kljub potratni sceneriji pa tudi vprizoritev ni dosegla zaželenega učinka.

V nič kaj razveseljivem, pa kot trdijo naši vodilni gledališki krogi, v današnjih težkih časih nujnem zaporedju je omenjeni operi sledila zopet opereta. Vendar pa se pred smerjo dunajske operete, v kateri je pisan tudi Suppéjev »Boccaccio«, človek ukloni, ker je v njej resna umetniška tradicija in zdrava komika.

Pač pa se po taki predstavi nehote vsili upravičeno pričakovanje, da bo sledila resna, pomembna operna umetnina in odškodovala onega, ki hrepeni bolj po umetniški kristalni globini. Da bi to vsebovala Koczalskega »Zemruda«, ni mogoče trditi. Delo je usedlina romantične miselnosti in čuvstvenosti, pa se prav presenetljivo in malo izbirčno šopiri z odsevi prav različnih stilnih vrst. Po vsebini, sceni in glasbi je skratka naperjena zgolj na neposredno zunanjo učinkovitost. K nam je »Zemrudo« prišel ponujat skladatelj sam. In ker je napovedal, da jo bodo izvajala vsa svetovna operna gledališča, smo pohiteli z razkošno uprizoritvijo, kot je je bil skladatelj resnično lahko vesel; zato pa tem manj mi sami, saj nam to delo pomembnega ni nič povedalo in je ves ta dogodek le malo razveseljiva slika naših razmer.

Kakega posebnega odkritja ne pomenja niti opera »Vida breve«, čeprav je v tej španski umetnini zajel Manuel de Falla pristen del domače krvi in življenja in ga podprl tudi z narodno motivnostjo. Delo vendar v svoji neoveristični smeri nima kake posebne sile.

Pač pa je Stravinskega balet »Petruška« umetnina, ki po vsebini pantomično krepko zajema kos življenja ter ga postavlja na oder obenem z bičem in božajočo roko, in ki po glasbeni strani pomenja skoro brezsrčen odklon od romantične preteklosti ter borbo za nov izraz na osnovi prvin — zvoka in ritma. Delo spremlja izreden zanos velikega tvorca in je po svojem bogastvu glasbene snovi ter razgibane fantazije važen kamen ob razvojni poti glasbene umetnosti zadnjega časa. Vprizoritev je v naših trenutnih prilikah dosegla pod taktirko ravnatelja Poliča in iz zamisli plesnega mojstra Golovina prav dostojno lice.

Foersterjeva opera »Gorenjski slavček« je šla nanovo čez oder komaj vidno popravljena.

Veličine Goethejevega »Fausta«, kjer je zajet človek skorajda do zadnjih globin, moč operne predelave Gounodjevega »Fausta« res da ne dosega, ker plava vse bolj po površini in se igra z bleščečo in vabečo gladino; vendar se prvotna sila ne da upogniti in udarja iz okvira opere, ki ima le tudi vred-

nost glasbene sočnosti, s tolikšno močjo, da ta opera vzdržuje resno umetniško merilo in je prav, da je še zlasti zaradi vsebine stopila zopet v spored. Ta uprizoritev, ki je zaključila sezono, je v Primožičevi režiji in pod vodstvom dirigenta Neffata dosegla privlačno lice neglede na to, da se je od tradicije le komaj opazno premaknila in da bi se vrednost mogla še občutno dvigniti, ko bi bila izbira solistov bolj smiselna in umetniško strožja.

Ko tako h koncu vlečem črto pod vsemi navedenimi dejstvi in mnenji ter iščem izida, se jasno pokažejo poleg dobrih tudi slabi izsledki iz dela našega opernega gledališča v pretekli sezoni.

Zapoved, ki nalaga gojiti resnično umetnost — umetnost, ki je prepojena z lepoto in resnico, umetnost, ki prav v teh dveh duhovnih prvinah izpolnjuje glavni vsebinski del nemirne in hrepeneče človeške duše in zato umetnost, ki v svoji pravi vrednosti vodi k utehi ter se uvršča med največje dobrine življenja — ta zapoved ni bila vedno vodnica, niti pri izberi sporeda, niti ne vedno pri vprizarjanju samem. Zato se je zgodilo, da so se, kot je že razvidno, ob dela resnične umetniške vrednosti postavljale odrske tvorbe, ki strogega umetniškega merila nikakor ne vzdrže, kar ne izvablja zdrave rasti našemu opernemu gledališču.

Marsikaj pa je utrpel tudi etos, ki je v smislu duhovne vrednote umetnosti nujno potreben, če naj ji bo mogoče liti na človeka one očiščujoče žarke, ki ga presnavljajo in dvigajo iz nizkih, razkrajajočih nagonov razvratne samopašnosti in sovražne samoljubnosti proti notranji jasnosti in zavesti, da je prava vseobjemajoča dobrota, ki pa ni spočeta iz šibke mehkobne čuvstvenosti, temveč iz močne trde notranje zavesti, najvišja dobrina in ona osvežujoča sila, ki more resnično tešiti nemir in hrepenenje in odstirati pot solncu, da odrešilno posije na človeštvo. Zato ni prav, da se ta stran umetnosti v našem gledališču prezira in da se je ta visoki smoter moral marsikje umakniti drugim stremljenjem. Zlasti ga izpodbija borba za obstanek, ki je rodila celó grobo kupčijo s ceneno zabavo in sprožila posledico, da je gledališče pritegnilo v večjem številu umetniško nerazsodno in po veseljačenju stremeče občinstvo, da pa si je odtujilo nemalo za resno, plemenito umetnost vnetih obiskovalcev. Tako je bila marsikakšna zlasti operetna predstava greh proti resnični umetnosti in greh proti zdravi rasti naše umetniške občutljivosti.

Zadnji čas je silno pognal v razvoj osebnost in postavil posameznega človeka kot merilo življenja. Iz vrhunca te miselnosti se je rodilo v glavnem današnje gorje sovraštva in nestrpnosti. Razvoj hodi brezobzirno naprej. Zato je prava pot dalje možna, če se dogradi človek svobodno tako, da kot zgrajena osebnost v sebi doživi in se zlije v mirno sožitje občestva. V širšem pojmovanju se isti pravec prenaša na narod. Zato je prav, da se narod zgradi v kulturno enoto, to pa v smeri, ki vodi v objem vsega človeštva. Tako se rodi zagovor potrebe, da tudi gledališče kot narodova last in ustanova vse stori za njegovo pravo zgradbo. Slovensko operno gledališče je v tem preskromno. Res da smo v sodobni tvornosti borni. Vendar mora gledališče po svoji moči to tvornost podpirati. Poleg tega pa mislim, da leži še v arhivu marsikakšno slovensko operno delo, ki bi z istim trudom predelovanja in z istimi gmotnimi sredstvi, kot so bila že vložena za uspeh tujih del, doseglo umetniški uspeh.

Tako bi naše gledališče doseglo močnejšo upravičenost naziva narodnega gledališča, ker bi utrjevalo lastno tosmerno umetniško tradicijo in s tem zdrava tla za domačo rast.

Z vsem označenim se končno druži zahteva po stalnem dviganju vsestranske vrednosti celokupnega zbora izvajalcev, kar mora biti obenem s prenosnim dviganjem umetniškega okusa občinstva osnovno načelo gledališča, kar pa sočasno marsikdaj zaorje preplitvo brazdo. In še stoji ob strani nujnost dela v smislu stika z nepretrganim umetniškim razvojem zadnjega časa, da ne nastane votla vrzel in da more dojemajoče občinstvo prav prehajati iz neposredne preteklosti v bodočnost ter najti v sebi pravo razumevanje za sedanjost. Če živi vedno in tudi danes ustvarjalna umetnost obenem s splošnim življenjem, je dolžna z njo hoditi tudi izvajalna, da prvo posreduje v ljudstvo in stoji tako v stiku z vseobsežnim razvojem. Tudi v tem pogledu je delo našega opernega gledališča zlito prav krhko.

Že označene vrednote pa stojijo. In te naj bi zavzele vse delo ter izpodnesle tla slabostim, da bi moglo tako tudi slovensko operno gledališče obstati pred strogostjo onega visokega merila, ki brezobzirno reže umetniško dobro od slabega ter zahteva iz sile trajnega človeškega snovanja in razvoja samo dobrih in koristnih umetniških vrednot.

Vilko Ukmar

ZAPISKI

Beseda v stiski

Svetovno kulturno leto je stalo letos v znamenju organizirane, odnosno organizirajoče se obrambe svobodnega izraza, ali če govorim širše, v znamenju obrambe razumske in kulturno-aktivne svobode. Uspehi te obrambe, se zdi, ne bodo mogli biti veliki. Z zaostrovanjem časa in svetovnih razmer, z rastočim se bližanjem velikih nazornih in razrednih spopadov iščejo oblikujoče se fronte sredstev in ljudi za napade in za obrambo. Prvo orožje, ki gre daleč pred vsemi in ki more usmerjati ne le roke, marveč tudi duhove, je pač beseda. In navzlic navidezno postranskemu stališču, ki je ustvarjajoči in oblikujoči besedi prisojeno v dneh zgoščujoče se materializacije življenjskih oblik, v času poenostavljanja vsega človeškega vsebinskega in življenjskega kompleksa, v času barbarizacije vsega, tudi umetniškega doživljanja in dajanja — je vendar prav beseda tisto, kar bi hoteli dosežati in bodoči vladarji sveta zaslužniti za svoje, po vseh mogočih materialnih dogmatizmih pogojene namene. Način, kako se to skuša doseči, je preprost, skorajda večni, kakor je večna beseda kot orožje, kot duhovna posredovalka in pripravljalka tvarnih sprememb in podjarmljanj. Vsi naporji za utesnjevanje svobodno, ustvarjalno govorečega človeškega duha grede za tem, da osvojevalno, prepričevalno silo besede uslužijo svojim namenom, ji s tem utesnijo vplivajočo razsežnost, jo okrnijo v ustvarjalni celotnosti, njeno samostojno in zaokroženo, organsko dejanje ponižajo v drobce, v orodje enodnevnih ali enodobnih namenov.

Ta borba za osvojitve in usmerjanje ustvarjajoče besede je kakor ves svet razdeljena na levo in desno fronto, ki približno obe z istimi sredstvi — s cenzuro, z omejevanjem izraza in osebnega gibanja, z zaščitnimi zakoni, ki izrabljajo vse znamke od države do morale — stremita za ciljem, ki sem ga omenil prej. Levica in desnica si hočeta z besedo in duhom zagotoviti posest magičnega idola — gospodstva nad človekom, nad svetom in nad dobrinami. Levica se proti desnici bori predvsem s poudarjanjem ustvarjalne svobode, ki je pa tam, kjer so zunanje razmere v njeni dejanski oblasti, ne pozna. Beseda o svobodi duševnega in duhovnega dela služi zlasti njenim teoretikom za ideološko in taktično demagogijo, ki jo stvarne razmere takoj po prvi realizaciji zanikajo. Zakrinski napor in zarote proti svobodni besedi in svobodnemu ustvarjanju so z leve prav tako neizprosni in dosledni kakor napor fašizma, odnosno še bolj, ker o vseh evropskih fašizmih dandanes lahko trdimo, da ne štejejo med seboj nobenega velikega ustvarjalnega duha, še manj pa velikega, trajnega umetniškega ali ideološkega dela, vzraslega iz nove, ukazovalne miselnosti. S tem stavkom sem že tudi označil prognoze za bodoče duhovno in umetniško ustvarjanje v nasilno od zgoraj navzdol po preprostih rasnih ali razrednih dogmah zoblikovani družbi in delovnih pogojih. Kakšni so uspehi in zmagoslavja ukazovanega besednega tvorstva na levi, je v najbolj žalostni jarkosti pokazal lanski kongres sovjetskih pisateljev v Moskvi, kjer so doživeli razočaranje vsi tisti, ki so se na Zapadu borili za umetniško svobodo levih načel in niso vedeli, da je po zamisli levih ideologov in teoretikov umetnost besede in njena človeška ter časovna naloga le v zasilnem oblačenju strankarskih in ideoloških principov.

Vsa ta stremljenja, v kolikor že obvladujejo umetnostno ustvarjanje, delajo dve veliki krivici: eno ustvarjajočemu duhu, kateremu branijo podajati slike sveta in zrcaljenja življenja in koncepcije umišljenih, pred preprosti realizem vsakdanjosti stremečih, recimo kažipotnih tvorb, ker mu branijo vse to podajati organsko in sintetično. Silijo ga v drobnjakarsko, analitično prikazovanje posameznosti, ki ne more nikdar biti veliko, ker mu manjka veliko znamenje vsakega ustvarjanja: celotnost koncepcije, kombinacije in kompozicije. Te težnje odgovarjajo docela družabno - spreminjevalnim ideologijam in stremljenjem po obvladovanju sveta, ki naj se uresniči z obvladanjem človeka, ki ne sme biti več individuum, mikrokozmos, marveč vijak družabnega stroja, uporabljen samo na enem mestu in zmeraj nadomestljiv. Duhovno ustvarjajoči človek mora v tem socialnem in biološkem stroju te ali one znamke biti zgolj nekak reklamni, kvečjemu še razredno ali rasno vzgojni vijak. Druga krivica je krivica nad veliko tradicijo človeškega in predvsem evropskega duha, ki je živel, ustvarjal in se razvijal zmeraj samo v svobodi. Desni in levi sistemi zakrinkavajo svoja stremljenja prav s frazo, da vrše duhovno in kulturno zaslužjevanje v imenu nekake svobode, v znamenju obrambe prav te človeške in kulturne tradicije, v znamenju ohranjanja nekake duhovne »čistosti«, ki da so jo prejšnji demokratični in fevdalni sistemi dušili, razredno in kakorkoli oblikovali. A če bi človek utegnil primerjati sodobno ustvarjalno svobodo in dela, ki jih v tem ali

onem pridigovanem družabnem raju ta svoboda plodi, recimo s sintetično veličino in zaključenostjo duhovne tvorbe ter njenih posameznih primerov na vseh področjih temnega srednjega veka, bi moral ugotoviti strahotna, tragična nesorazmerja s tako napredovano sodobnostjo.

Vsem tem stremljenjem se danes sredi borečih se front upira ogromna večina evropskih in svetovnih služabnikov besede in misli, pripadajoča vsem svetovnonazornim smerem, od katolicizma, ki mu je svoboda celotnostnega ustvarjanja dandanes onemogočena v toliko državah in sistemih, preko vase zaljubljenega, labodjemu spevu podobnega intelektualnega larpurlartističnega liberalizma do nacionalistično gorečih umstvenih in literarnih zastopnikov zatiranih majhnih narodov in do levičarskih intelektualcev vseh različic in smeri. Ti so zlasti na evropskem zapadu najizrazitejši poborniki organizirane obrambe besede in misli — toda človek, ki zasleduje razvoj sveta realno, prav ob njihovem pojavu ne more uiti misli, če ne bi morda nekega ugodnega dne n. pr. veliki apostol umetniške svobode in kongresni bombast Ernst Toller zapiral ust Claudelu, Thomasu Mannu, Papiniju ali Croceju, s katerimi so ga poslanstvo in razmere vrgle zdaj v skupno fronto.

Ni preveč, če človek trdi, da stoji med desnico in levico nekako materialno osamljen duh Evrope in duh sveta v sto in sto obrazih in delih večjih in manjših genijev, ki se zdi, da je v rastoči megli imperializmov, rasizmov in socializmov trmast razred fantastov, borečih se za utopistično ostvarjenje in uveljavljenje široke resnice, lepote in svobode. Znak, da je čas s svojimi donosi vse bolj tesan in za duhovno ustvarjanje nemogoč, so organizirane manifestacije teh, recimo, utopističnih apostolov ustvarjalne svobode, ki dobivajo izraza zlasti v bolj ali manj pomembnih svetovnih kongresih, ki so se zlasti letos močno pomnožili, kar kaže na rastočo stisko, v katero padajo njihovi prireditelji.

Približno te misli je človek lahko izvajal iz govora H. G. Wellsa, predsednika PEN-klubov, na majskem kongresu v Barceloni. Wells ni reakcionar za nikogar, najmanj pa je to bil kot predsednik tako anglosaško formalistične organizacije kakor so PEN-klubi. Saj je od dubrovniškega kongresa naprej naravnost posebljal protifašistični odpor, kateremu se je pod pritiskom razmer in pod pritiskom bojevitih nemških emigrantskih literatov morala posvetiti tudi ta organizacija. Bojevita razgibanost in zavzemanje za svobodo besede, ki jo je pred dvema letoma rodil Dubrovnik, je morala pripeljati PEN-klub kot nepolitično in nenazorno, zgolj prijateljsko literarno združenje tja, kamor je došel na barcelonskem kongresu: do obrambe svobodnega udejstvovanja pisateljev in razumnikov nasproti vsakemu sistemu, tudi levičarskemu, ki tako udejstvovanje ograža. Wells je v svojem govoru poudaril nekaj bodečih posameznosti in mu tako dal značaj edinega velikega dogodka na kongresu. Pozdravil je — ob nenavzočnosti oficialnih španskih literarnih in vladnih zastopnikov — katalonskega poeta, voditelja in revolucionarja Venturo Gassola, ki mu je prav tiste dni šovinistična Španija po vseh svojih političnih zastopnikih od monarhistov do anarhističnih levičarjev složno pripravljala tridesetletno ječo zato, ker je lanskega oktobra s tovariši vred oklical federalno katalonsko repu-

bliko. S tem je Wells poudaril, kje in kako se kongres vrši: v Barceloni, prirejajo ga Katalonci sami, na svoje žrtve, zgolj zato, da bi svet besede opozorili na eno izmed silnih narodnostnih krivic v današnji Evropi, da bi poudarili, kako težko konkretno stališče in naloge mora imeti pisatelj majhnega zatiranega naroda. Ta Wellsov pozdrav je obudil zavest o Evropi danes v vseh, ki smo zaradi podobnega položaja in usode in zaradi naglega zbližanja s katalonskimi kolegi čutili, da Barcelona drhti v spominih na lansko oktobrsko in v slutnjah na letošnjo julijsko revolucijo. Drugi Wellsov poudarek je bil v nastopu proti boljševisškemu pritisku na svobodne duševne delavce, v kolikor se je letos tako jarko pokazal v primeru znanstvenika profesorja Kapice. Ob tem primeru je neizogibno moral priti na zahtevo, da mora PEN-klub nastopati za svobodno umetniško in znanstveno udejstvovanje proti vsakemu sistemu, ki ga ograža.

S to zahtevo je postavil klub pred nove naloge, zlasti še, ko je omenil, da po dubrovniški poti ne bo moči več naprej — če bi izključili zastopnike vseh držav, kjer vladajo diktature, bi morali skoraj razpustiti klub. Zato je najbolj pametno, da se klub depolitizira in ostane samo klub, to je: prijateljsko vsakoletno shajanje in medsebojno spoznavanje v gojenju družabne estetike. Tega ni zahteval le Wells, to je bilo mišljenje vseh anglosaških delegatov, razen Judov — iz ustaljenih socialnih in političnih razmer ter iz edinstvene dejavne svobode, ki jo Albionci uživajo, je njihov politični in časovni desintereselement razumljiv. Za zastopnike malih, manjšinskih narodov je bila ta Wellsova želja veliko razočaranje, zlasti ker jo je podprl z odstopom s predsedniškega mesta. PEN-klub je izgubil svojega največjega asa, ki je dejal, da ne more svojega ugleda in imena zaradi obilice osebnega dela več posvečati borbi za svobodo duha in duhovnega oblikovanja. Ves kongres je po njem prevzela resignacija, Wells se ji je umaknil in je zvest svoji odločitvi poletel — racionalistični albionski Ikarus in preusmerjevalec zgodovine — z avionom v Kino. Bil je skoraj edino veliko ime na kongresu, kljub Marinettiju in Judu Crémieuxu, po njegovem odhodu se je kongres skoraj spremenil v sestanek brezimnih literatur in literatov. Drugi dogodki — resolucija ameriških književnikov proti cenzuri in nežni govor Klause Manna o trpljenju nemške literature in njenih tvorcev — vse je postalo po Wellsovem govoru nekako drugovrstno, obvezno, a nič pomembno in še manj uspešno. Za slovenske delegate in udeležence — dr. F. Stele, Josip Vidmar, France Bevk in podpisani — je bila važna Marinettijeva izjava o izboljšavanju položaja naših pisateljev pod Italijo, ki bo potekalo sorazmerno s političnim zbliževanjem. Potem se je kongres spremenil v teden barcelonske pomladi, ko smo imeli nešteto krat priliko čuditi se Kataloncem, njihovemu položaju, literaturi, mecenski požrtvovalnosti, kulturi in kulturni organizaciji — a utrujenost, ki je nekam prevevala ves potek zborovanj, je človeku porajala misli o bodočnosti PEN-kluba in to o tem, kako je vse to res obupen znak za stisko evropske in svetovne besede.

Močne samoobrambne tendence kažejo vse tesnejše združevanje pisateljev z izrazitimi revolucionarnimi teženji. Prav te samoobrambne tendence jih za zdaj uvrščajo v eno fronto z vsemi borci za svobodo izraza in zato se

mi zdi umestno, poročati tu tudi o prvem kongresu američanskih pisateljev, ki je zbral za svoje dni dve sto američanskih književnikov, med njimi dva in dvajset črncev. Rezultat tega kongresa je poleg resolucij, debat in vročih izjav bil še: ustanovitev Zveze borbenih pisateljev, ki se naj priključi Mednarodni zvezi revolucionarnih pisateljev. Za tajnika so izbrali Walda Franka, v odboru so še Kennet Burke, Michael Gold, John Howard Lawson, Isidor Schneider, Aleksander Trachtenberg — torej vodijo Judje kakor marsikje pri podobnih mednarodnih podvigih. Sklenili so pripraviti za bodoče leto panameričanski pisateljski kongres, ki naj bi združil vse pisatelje obeh Amerik. Poslali so na Kubo delegacijo, ki naj ugotovi položaj Kubancev pod diktaturo kaporalata Batiste. Osnovali so knjigotrško zadrugo, ki naj dobavlja najnovejše, predvsem revolucionarne knjige američanskemu delavstvu po čim nižjih cenah. Izvolili so tudi zastopstvo za mednarodni pisateljski kongres za obrambo kulture sredi junija v Parizu.

Ta kongres je bil svoboden in zelo reprezentativen kakor kažejo imena: Virginia Woolf, John dos Passos, André Malraux, Jean Guéhenno, Jules Romains, Heinrich Mann, Thomas Mann, Maksim Gorkij, André Gide, Aragon, Barbusse, J. R. Bloch itd. Njegova naloga je po izjavi Jeana Cassonja bila, definirati in ustaliti pojem kulture, ki ni drugega ko »izraz človeka v njegovem naponu za boljšim«. Kultura ni red, ustvarjen in ustaljen enkrat za vselej, marveč je človekova tvorba, njegov izraz in njegovo upanje. Tisto, kar v starih kulturah spoštujemo in branimo, je prav ta duh in ta napor. Revolucionarji smo postali zato, da ostanemo zvesti taki človeški kulturi. Kulturo danes tvori tisti človek, ki izpoveduje svoje prepričanje in svojo duhovno zvezo z vsem svetom. Uverjen je, da dandanes že sam socialni položaj sili pisatelje, umetnike, filozofe in vse one, ki teže za ekspresivnejšim, to je za bolj liričnim in bolj eksaktnim ustvarjanjem, da se pridružujejo socialnim gibanjem, ki teže za tem, da v človeku obude vest in odgovornost, da bi vest zagotovili premoč nad pogoji realnega življenja. Mnogo besedi za eno misel! Ali ni takih gibanj lahko danes sto? Charles Vildrac je proglasil za nalogo kongresa, da mora svečano protestirati proti vsem posrednim in neposrednim poskusom in oblikam cenzure. Jean Richard Bloch je bil mnenja, da kongres ne sme ločiti političnih stališč od kulturnih, zakaj zvezanost obojega je danes edini zares nov vidik v kulturi. Družba dvomi nad svojo bodočnostjo. Temelji na dobičku, na neskončni splošni ekspanziji posameznika in njegovih možnostih, na osebnih in egoističnih stremljenjih. Moralni temelj današnje družbe je borba enega zoper vse. Delati pomeni danes povzpeti se. Po njegovem bo kongres združil pisatelje vseh dežel, ki so se odločili boriti proti malodušju, proti vesoljnopotopnemu razpoloženju sveta. Zapadni liberalizem, srednjeevropski fašizem in denarna diktatura Združenih držav so krivi, da dihamo mrtvaški zrak. Naloga kongresa je, da ugotovi in razglasi motive neizkorenljivega zaupanja v življenje, v družbo in v človeka.

Kongresi, misli, naloge, stremljenja, prerivanja, prebiranja, protesti, malodušje, obramba — vse to je samo dokaz za tragično misel in zavest, ki sem jo napisal v naslovu, ki jo najbolj neposredno čuti pač vsak tisti, ki sam služi besedi.

Mirko Javornik.